

JOURNAL OF ACADEMIC
OPINION

Yıl/Year: 2021 Cilt/Volume:1 Sayı/Issue:2

e-ISSN: 2791-9447

academicopinion.org/

Sahibi / Owner

İlhan EROĞLU

Editör Kurulu / Editor Boards

İlhan EROĞLU

ilhan.eroglu@gop.edu.tr

ORCID : 0000-0003-4711-1165

Mustafa Necati ÇOBAN

necati.coban@gop.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2839-4403

Nalan KANGAL

nalan.kangal@gop.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9160-0797

Fatih YETER

fatih.yeter@gop.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8769-9122

Dil Editörü / Language Editor

Buğra KAŞ

Dizgi-Grafik / Graphics

Fatih YETER

Yayın Türü

Yaygın Süreli

İletişim / Contact

Tokat Gaziosmanpaşa University, Taşlıçiftlik
Campus, 60250 Tokat / TURKEY

Tel : +90 (356) 252 16 16 (2382 / 2793)

Mail: info@academicopinion.org

Web: https://academicopinion.org/

e-ISSN: 2791-9447

J A O

Journal of Academic Opinion

Yıl / Year 2021

Cilt / Volume 1

Sayı / Issue 2

Journal of Academic Opinion altı aylık periyotta (Haziran - Aralık) yılda iki kez açık erişim ve ücretsiz e- dergi olarak yayımlanmaktadır.

Yayın ilkeleri ve etiği ile yazım kurallarına
<https://academicopinion.org/> adresinden ulaşılabilir.

Journal of Academic Opinion is published twice a year in a six-month period (June - December) as an open access and free e-journal.

You can reach the publication principles and ethics and the writing rules at <https://academicopinion.org/>.

©Her hakkı saklıdır. Bu dergide yer alan yazı, makale, fotoğraf ve illüstrasyonların elektronik ortamlarda dahil olmak üzere kullanma ve çoğaltılma hakları Journal of Academic Opinion Dergisine aittir. Yazılı ön izin olmaksızın materyallerin tamamının ya da bir bölümünün çoğaltılması yasaktır. Makalelerde yer alan görüşler yazar(lar)ın kendi görüşüdür, derginin görüşü değildir. Ayrıca yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu da yazar(lara) aittir.

©All rights are reserved. Rights to the use and reproduction, including in the electronic media, of all communications, papers, photographs and illustrations appearing in this journal belong to Journal of Academic Opinion. Reproduction without prior written permission of part or all of any material is forbidden. The journal complies with the Professional Principles of the Press. The opinions expressed in the articles are the opinion of the author(s), not the opinion of the journal. In addition, the scientific and legal responsibility of the articles belongs to the author(s).

academicopinion.org/

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. Çetin BEKTAŞ – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Drazena GASPARGAR – University of Mostar
Prof. Dr. Ersan BOCUTOĞLU – Avrasya Üniversitesi
Prof. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU – İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret ADAMAN – Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Halil SEYİDOĞLU – Uludağ Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM – Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mohammad Kabir HASSAN – University of New Orleans
Prof. Dr. Sebastian KOT – Czestochowa University

Bilim Kurulu / Science Board

- Prof. Dr. Abdul RASHID – International Islamic University, Pakistan
Prof. Dr. Abdülkadir BULUŞ – Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Andreea Claudia SERBAN – Bucharest University of Economic Studies, Romanya
Prof. Dr. Ayfer GEDİKLİ – Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Aykut LENGGER – Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Burcu ÖZCAN – Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent GÜNŞOY – Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Coşkun KÜÇÜKÖZMEN – İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Çetin BEKTAŞ – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Drazena GASPARGAR – University of Mostar, Bosna Hersek
Prof. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM – Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem ERDEM – Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan ASLANOĞLU – Piri Reis Üniversitesi
Prof. Dr. Ersan BOCUTOĞLU – Avrasya Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ – Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU – İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun YILMAZ – Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret ADAMAN – Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Güler GÜNŞOY – Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Halil SEYİDOĞLU – Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Haydar AKYAZI – Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Attila ACAR – İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan EROĞLU – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ÖZTÜRK – Çağ Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan KALAYCI – İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail EFİL – Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Jose Rafael Alvarado LOPEZ – Universidad Nacional de Loja, Ekvador
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM – Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇINAR – Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Fatih ÇİN – Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Mohammad Kabir HASSAN – University of New Orleans, ABD
Prof. Dr. Muhammad SHAHBAZ – Beijing Institute of Technology, China
Prof. Dr. Muhsin KAR – Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa AYKAÇ – Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir EROĞLU – Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet ŞENSOY – İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Nikolina POPOVA – International Business School (Botevgrad), Bulgaristan
Prof. Dr. Sebastian KOT – Czestochowa University of Technology, Polonya
Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN – Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Vedat KAYA – Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep KARAÇOR – Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Anil BOZ – Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Anna XHEKA – Aleksander Moisiu University, Arnavutluk
Doç. Dr. Atif Aziz – Karachi Institute of Economics and Technology, Pakistan
Doç. Dr. Baki DEMİREL – Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Bünyamin DEMİRGİL – Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Dzmitry MARUSHKA – Belarusian State University, Belarus
Doç. Dr. Elif Özlem ÖZÇATAL – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Ferhat Devrim ZENGÜ – University of Alabama at Birmingham, ABD
Doç. Dr. Gholamreza ZANDI – University Kuala Lumpur, Malezya
Doç. Dr. Gulzhanat TAYAUOVA – Turan University, Kazakistan
Doç. Dr. Irena Baclija BRAJNIK – University of Ljubljana, Slovenya
Doç. Dr. İbrahim Adeolu BAKARE – Lagos State University, Nijerya
Doç. Dr. M. Necati ÇOBAN – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Akif DESTEK – Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet BÖLÜKBAŞ – Aydın Üniversitesi
Doç. Dr. Muhittin DEMİRAY – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay ÖZKAN – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Faruk BİÇEN – Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Rima FAYAD – Lebanese University, Lebanon
Doç. Dr. Tayfur BAYAT – İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan KEKEVİ – Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Tetyana PİMONENKO, Sumy State University, Ukrayna
Doç. Dr. Yong Chen CHEN – University Malaya, Malezya
Doç. Dr. Yusuf TEMUR – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Arkadiusz MIRONKO – Indiana University East, ABD
Dr. Bahadır Sazak DOĞAN – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Gülbahar ATASEVER – Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Gündüz AKSU KOCATÜRK – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Mehmet KENDİRCİ – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Murat TÜRK – Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Dr. Nazife Özge BEŞER – Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Ümit ŞİMŞEK – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Yavuz ACUNGİL – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Nurettin ÖNER – Sağlık Bakanlığı

academicopinion.org/

İÇİNDEKİLER \ CONTENTS

Araştırma Makaleleri / *Research Articles*

- Decentralization through the Lens of the Legacy of Power and Ethnic Conflicts: Western Balkan Case**
Anna Xheka 36 - 42
- Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Kentin Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri: Tokat 600 Evler Mahallesi Örneği**
The Effects Of Urban Transformation Applications On The Socio-Economic Structure Of The City: The Case Of Tokat 600 Evler Neighborhood
Yavuz ACUNGİL, Atakan ALTUN 43 - 49
- Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde Karabağ**
Karabakh in Turkey- Azerbaijan relations
Gökmen KILIÇOĞLU..... 50 - 55
- Hicaz Demiryolu ve Ürdün Ekonomisi Üzerindeki Etkileri**
The Hejaz Railway and Its Effects on Jordanian Economy
Abdülkadir ATAR 56 - 62
- Probit Model ile Finansal Kriz Öncü Göstergelerinin Tahmini: Türkiye Üzerine bir Değerlendirme**
Forecasting Financial Crisis Leading Indicators with the Probit Model: An Assessment on Turkey
Mahmut ÖZBEK, Baki DEMİREL 63 - 70

Decentralization through the Lens of the Legacy of Power and Ethnic Conflicts: Western Balkan Case

 Anna Xheka¹
¹ Aleksander Moisiu University, Faculty of Political and Juridical Sciences, Durrës / Albania, xhekaanna@gmail.com

ABSTRACT

Decentralization constitutes one of the main pillars of democracy. Is a very important element of the Public Administration Reform as a whole and have a high importance in the entire process. The countries of the Western Balkans have started this process since the fall of communism, but it still remains a current challenge. It is one of the criteria still not fully met in the context of their European Union membership. Decentralization theorists refer to various models of it, known as territorial or ethnic decentralization. In societies with conflicting ethnic heritage often the model encountered is ethnic decentralization, while in those without ethnic conflicts the territorial one. This paper presents the main decentralization reforms in three countries of the Western Balkans after the fall of communism and their current stage after more than 30 years, focusing on highlighting the impact of the legacy of power and ethnic conflicts in the current stage of decentralization, seen through the lens of progress in the framework of European Union membership. In the analyze is taken Albania, a country that inherited a highly centralized power from the communist period versus Kosovo and Bosnia & Herzegovina, two countries that inherited a relatively de (centralized) power in the communist period but with a deep inheritance of ethnic conflicts.

Keywords: Decentralization, Western Balkan countries, Post-Communist Era, European Union

ARTICLE INFOS

Article History

Received: November 03, 2021

Accepted: December 24, 2021

Article Type

Research Article

1. Introduction

Decentralization of power is as old as the very existence of the state as apolitically organized entity. Treisman concludes "From Aristotle to Polybius and Cicero, classical authors have debated whether public authority should be trusted monarch, senate or aristocracy, popular assembly or a form that combines all three models" (Treisman, 2007: 6).

Decentralization and local governance are recognized as basic components of democratic governance as providing the enabling environment in which decision-making and service delivery can be brought closer to local people and a very important pillar of Public Administration. Decentralized governance is commonly regarded as a process of transferring powers, functions, responsibilities, and resources from central to local government and other entities on local level. From the organizational point of view, it is a process of restructuring of authority, so that there is a system of co-responsibility between institutions of governance at the central, regional and local levels, thus increasing the overall quality and effectiveness of the system of governance, while increasing the authority and capacities of sub-national levels.

From the mid-1980s onwards, a wave of decentralization reforms swept across the developing world, aimed at transferring

responsibilities, resources and authority from higher to lower levels of government.

In April 1996, the United Nations (UN) General Assembly, at its resumed 50th session, adopted resolution 50/225 on Public Administration and Development. The resolution confirmed the vital importance of strengthening public administration. Decentralization of governance is an important part of the process

The Millennium Declaration, upon which the Millennium Goals are based, recognizes democratic governance as central to the achievement of these goals.

Different societies dictated by the characteristics of their heritage have developed different models of decentralization, territorial or ethnic.

According to David Loew "Ethnic decentralization is the dominant model that has been applied in post-conflict societies" (Loew, 2013: 11).

Another author mentioned: "Ethnic decentralization seeks to represent all citizens through their ethnic elites, the self-determination of ethnic communities and a very limited need for cooperation between ethnic groups" (Schneckener, 2002: 334).

This model of decentralization relies on the organizational and functional aspects of local government mainly along ethnic lines. So, this form of decentralization is outlined according to the ethnic

distribution of the population within the administrative-territorial division of the state.

On the other hand, “the territorial model of decentralization is based on the integrative theory of separation of powers where instead of administrative division along ethnic lines, decentralization is based on the idea of interoperable cooperation between ethnic communities within a given territory” (Loew, 2003: 11).”

Such a form of decentralization tries to inject cooperation between ethnic communities within the administrative-territorial unit and implementation of policies in a multi-ethnic context

This paper addresses the decentralization reforms of the three Western Balkan countries from the beginning of the Post-Communist era until nowadays.

Albania applies the territorial model of decentralization but has inherited a highly centralized power from the communist period, while Kosovo and Bosnia and Herzegovina have applied the ethnic model of decentralization and have inherited a relatively de-centralized power from the communist period.

The methodology used is the descriptive one as well as, analyze and comparative, based on secondary empirical data.

The structure of the paper presents at the beginning a brief history of the Western Balkans and three countries during the communist period, giving features of their powers. Continues with the characteristics of the decentralization after the 90s, addressing in a historical and problematic aspect, the law reforms undertaken in each country as well as the current stage of this process in relation to the aspiration of integration of these countries in the EU.

2. Definition and a short historic summary of Western Balkan Countries

The Western Balkans is a geopolitical term coined by the European Union (EU) structures in the early 2000s and referring to those countries in south-eastern Europe that were not EU members or candidates at the time but could aspire to join the bloc. Originally, the Western Balkan region consisted of seven countries – Albania, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Kosovo, Nord Montenegro and Serbia. Croatia has joined the EU 8 years ago (1 July 2013) and for this reason usually today doesn't consider as Western Balkan country.

Between 1918 and 1991, all Western Balkan countries except Albania were part of Yugoslavia. After the World War II, similarly to most of their central and eastern European neighbors, the countries were under communist system.

But these two politico-geographical formations came in the 90s with two very different models of their governing system. Although in terms of the name the governing system was the same “the socialist one” the model of this system had substantial differences between the two groups, the former Yugoslav Republics and Albania.

In Albania, the principle of democratic centralism was the basic principle of organizing the dictatorship of the proletariat or the socialist state. All power in all its dimensions was concentrated in the hands of the Labor party, the state party. Albania's alliances changed partnerships several times during different periods of the communist dictatorship, after the Second World War. The first alliance was with Tito of the former Yugoslavia, after the proclamation of the Republic of Albania in January 1946. This alliance lasted until 1948 when the alliance was annexed to the

USSR after Tito's break-up with Stalin. Even the Soviet alliance did not last long.

In 1961 it was replaced by the Chinese alliance, making Albania the only ally of China in Southeast Europe. Albania went at this point towards its complete isolation, broke away from the Mutual Aid Council and the Warsaw Pact. After China's rapprochement with the US in 1977, Albania also severed relations with China, remaining isolated from the rest of the world. In 1967, Enver Hoxha's regime ordered the demolition of all religious cults and declared in the Constitution that Albania was an atheist country, thus making it the only atheist country in the world.

However, in 1948 Yugoslavia split with the Soviet Union and remained independent from major geopolitical and military blocs in Europe, becoming one of the founders of the Non-Aligned Movement. After 1950, Yugoslavia developed a unique decentralized market socialism model based on employee-managed firms. This model allowed the creation of quasi-market institutions and market-oriented microeconomic behavior. Ex-Yugoslavia remained relatively open to the world in terms of trade and its citizens' freedom to travel.

The disintegration of the Yugoslav federation signified the commencement of a rather difficult period for its former federal units. The establishment of new independent states, starting in 1990s was accompanied by the attempts at transition from the planned to market economy as well as from the one-party to multi-party system. The independence paid by numerous war sacrifices left long-standing consequences on the development of the whole region. Most of its successor states suffered from violent ethnic conflicts, which impacts the entire region in terms of war damage, human suffering, disrupted trade links, refugee flows, sanctions, organized crime and so on. The series of civil wars in the region, which lasted throughout the 1990s, was stopped after many years only by the intervention of United Nations and North Atlantic Treaty Organization (NATO) forces. Politics in those communities continues to be dominated by nationalist sentiments.

While the communist period left Albania as the legacy the most centralized model of power in Europe and perhaps even in the world, the former Yugoslavia left the legacy of ethnic tensions which have resulted in bloody inter-ethnic wars and conflicts.

Serbia still nowadays do not recognize Kosovo as an independent state. Bosnia and Herzegovina, where the civil war was brought to an end by the Dayton Agreement in 1995, is a very loose two-tier confederation of three ethnic communities that is hardly manageable at the central.

3. The Characteristics of (de) Centralization in Communist Era

In Albania the Communist regime was institutionally characterized by the omnipresence of a totalitarian state which, in order to serve the Communist Party as an instrument of centralized rule, encompassed the state-run economy and also permeated the entire societal sphere. State administration was made up of a political and administrative apparatus which, following the doctrine of the unity of state power and so-called democratic centralism, was organized and ruled in a strictly centralized, hierarchical and top down manner. It did not allow any autonomy at the subnational levels and prevented the emergence of any independent economic and societal organization. The elected assemblies were created more by nomination than by veritable elections. Although elections were held regularly and a democratic facade was maintained, they were in reality a more or less formal

affair; a manifestation of political loyalty not a exercise of voters choice. Real decision-making power resided with the Communist Party bureaucracy. Territorial governments, their functionaries and personnel were under the permanent control of the Communist Party bodies, which instructed them how to act on important and politically sensitive issues and which could intervene at any moment in the decision-making process.

This centralized model it was not the model of ex-Yugoslavia. The past decentralization experience (during 1974-1991) of the federal state it was really a experience of the extended self-administering system and extremely developed neighborhood system, where the direct involvement of citizens was a reality. This system was characterized with high level competencies of even national defense and economic regulation. Financially speaking, Local Government Units had almost complete autonomy.

4. Process of Decentralization in Post-Communist Era

In Western Balkan, part of the former Soviet Union, decentralization has been part of the political and economic transformation process, after 1989/1990 from a socialist system to a market economy and had to cope with three fundamental transformations; from a centrally planned state economy to a private market economy; from authoritarian centralized rule to a pluralist democracy; and from party and state-dominated societal organization to a relatively autonomous civil society. Additionally this countries face two development challenges: first - emerged from a decade of conflict and crisis, which influenced the economic, social and political life and structures and second - delayed transition from their socialist systems presents specific significant needs regarding reforms in their economies and public administration.

Each country followed its own trajectory related to historic legacies, geographic features, political factors, and prevailing socio-economic conditions and culture.

4.1. Albania

The process of decentralization reforms in Albania has passed several phases since its beginnings in 1991-1992. Unconditioned ratification of the European Charter of Local Self Government (8548/1998) and the approval of the Law (8653/2000) "On the administrative-territorial division of the units of local government in the Republic of Albania", marks the second important moment in the decentralization of government, thus establishing the framework for full administrative and fiscal decentralization, which split into 12 regions; 65 municipalities; and 309 communes (Law 8653/2000).

It should be emphasized here that in 2000, the administrative-territorial division of Albania was not based on research or in-depth analysis of the capacity and skills of local government units to conduct decentralized functions and powers. Greater decentralization reform in 2000 was based on the concept of decentralization of duties and the symmetrical competencies therefore not draw a distinction between the size of local government units or capacity to perform these functions. Therefore, all political factors in the country have recognized the need for an administrative-territorial reorganization in Albania, dictated by international demand.

The year 2005 marks another significant moment in the government decentralization process, and the change of government also changed the strategic approach to the fiscal

decentralization process. The intergovernmental transfers and grants system was reformed, introducing the almost full fiscal equalization as the instrument that would solve the problem of small and very small local government units to generate revenues and provide services to citizens. This approach, supported by the idea that it preserved and improved democratization of government, created instead confusion as to what was defined by decentralization strategy as good and effective government.

During the first years of the implementation of the above reform, it was a clear a negative impact on the transfers system, fiscal autonomy, responsibility and functions transfer.

In the first years after the start of the reform, a long list of problems was identified:

(i) large level of fragmentation - 20% of Albania's population live in 232 LGUs or over 75% of the total LGUs have less than 5,000 inhabitants - resulting in very high administrative costs in providing services to citizens; (ii) the issue of limited human resources frequently faced by small local government units, resulting in the inability to exercise local functions, generate and collect revenues and provide services; (iii) the pending administrative and fiscal decentralization process, resulting to some extent from poor local government units capacity, but also from frequent and chaotic interventions to the legal basis, the reduction of fiscal autonomy and lack of financial coverage of mandates for shared functions; (iv) unclear role of regions as coordinators and supporters in exercising local functions; (v) the need for an internal regional development policy that complies with the EU integration requirements and the necessity for multi-level governance, including the regional one (Ministria për Çështjet Vendore, 2014).

The progress report of the European Commission for 2012 and 2013 explicitly refers to the reform of administrative - territorial as: "About local governance, there has been progressing in the territorial administrative reform. Small units of local government are often economically unsustainable" (European Commission, 2012). In the 25th session of the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe in Strasbourg on 29-31 October 2013, it was approved for Albania recommendation that explicitly states; "to intensify the decentralization process in the light of the European Charter of Governance local and recommendations to Congress and initiate a territorial system reform that would allow municipalities and districts to meet their responsibilities, particularly in the field of spatial development of their territories and urban planning" (The Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe, 2013).

All these external and internal factors determinate the need for a new administrative-territorial reorganization of Albania. Before drafting the new model of decentralization reform, the government considered successful European models with similar characteristics such as Ireland and Denmark, where many small administrative units were converted in big ones some years ago and resulted successful.

On July 31, 2014, the Parliament adopted the Law 115/2014 "On the administrative and territorial units of local government in the Republic of Albania", which contains defines a new division of administrative-territorial in 12 counties and 61 municipalities (Law, 115/2014).

This law was approved only with the votes of the socialist majority and with the deep opposition of the democratic opposition. The main argument used by the majority was to merge small units into large units to cut administrative costs.

The period 2014-2018 it was a transitional phase in local government decentralization and served to complete the respective legal and sublegal framework.

After 7 years from the reform, currently in 2021, both parties, both the majority and the opposition, express the necessity of a new territorial reform in the function of decentralization, despite various arguments.

For the socialist majority the reason is the improvement of services for the citizen and the local economic empowerment, while for the opposition the reason is the failure of the 2014 reform both in terms of cutting administrative costs and increasing local revenues.

The opposition remains also critical regarding the local public services. Moreover the democratic opposition states that the quality and quantity of services provided to the citizen was reduced, especially in large municipalities due to the distance from the center.

In March 2020 the European Council endorsed the General Affairs Council's decision to open accession negotiations with Albania and in October 2021 Commission confirms that Albania continues to fulfil the conditions to open accession negotiations and looks forward to the holding of the first Intergovernmental Conference as soon as possible.

Albania is moderately prepared with the reform of its public administration. It made some progress was made in building capacity in line ministries to implement regulatory impact assessments, adopting guidelines for public consultations, setting up the IT systems for integrated planning, increasing the implementation rate of the National European Integration Plan, increasing the number of e-services, and completing the testing phase to automate the payroll system. Implementation of the 2015-2022 public administration reform (PAR) and the 2014-2022 public financial management (PFM) reform strategies has continued despite the impact of the pandemic (European Commission, 2021).

4.2. Kosovo

Kosovo as an autonomous province of the former Yugoslavia did not have the opportunity and support of the international community to seek independence after the break-up of the former Yugoslavia like the other former republics of the Yugoslav federation.

In 1990, the Assembly of Kosovo declared Kosovo independent, within the Federation of the former Yugoslavia, but the request made by the representatives of the Assembly to European Politic Committee for international recognition in December 1991, was rejected from the Badinter Commission, with the argument that Kosovo was not a republic of the federation but an autonomous unit.

The issue of Kosovo remained under the custody of the Republic of Serbia, which had to take care of the interests of the state and the security of all its citizens, in accordance with the international obligations of respect for human rights and national minorities.

The Assembly of Kosovo declares Kosovo through the Constitutional Declaration "independent and equal units within the framework of the Federation of Yugoslavia, and as an equal entity vis-a-vis other parties in Yugoslavia (Prifti, 1990: 329).

Meanwhile, the reality of the Milosevic regime towards the rights of the Albanians in Kosovo was the constant violence and repression that outlined the abolition of the autonomy gained by the Yugoslav Constitution of 1974, action that culminated with the offensive of the Serbian army in 1999 for the ethnic cleansing of Kosovo.

According to United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), within three weeks of the start of the NATO bombing they arrived in the countries neighboring 525,787 refugees. While on the whole, government forces expelled from Kosovo 862,979 ethnic Albanians, while hundreds of thousands more moved inwards, and here those who were are not counted displaced before March 1999. More than 80% of the entire population of Kosovo - 90% of Albanians - were evicted from their homes (HRW, 2001).

The number of victims of Serbian aggression in Kosovo, until the withdrawal of Yugoslav armed forces from Kosovo and the establishment of the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK) at 10 June 1999 is estimated to reach 10 thousand, while for many of them have not yet found their cadaver (Shenon, 1999).

After the conflict situation, local government has been subject to a range of reform strategies over the years with several overlapping and others even contradicting each other.

The UN Mission in Kosovo abolished former Yugoslav structures and re-established 30 municipal authorities with a European-based legal framework, based on the Regulation 2000/45 on Self Government of Municipalities in Kosovo (UNMIK, 2000). Despite initial de jure devolution of rights to local authorities, several competences were recentralized soon after by the UNMIK administration.

Reform of local government in Kosovo became a prominent issue in October 2002, when the then Special Representative of the Secretary-General of the United Nations, Michael Steiner, promised to decentralize local government structures in the hope of encouraging the Serb community to take part in local elections.

One of the dominant issues challenging decentralization reforms concerns the ethnic factor in Kosovo which 'tainted' any attempts to promote a solely administrative understanding of the reforms.

Regulations on local competences and intergovernmental relations changed frequently making an exploration of the legislation and policies a challenge. Local government reform, addressed in 2003/2004 with the Standards for Kosovo policy, aimed to introduce local governments to benchmarks of good governance through measures of democratic institutions, rule of law, local development and integration of minorities. The following Framework for the Reform of Local Self-Government in 2005 did not result in diminishing the disparity between central and local interests and local governments were largely evaluated to fail in achieving standards of good governance.

Some years later, the Regulation No. 2007/27 "On Municipal Elections, enabling the direct election of Mayors in municipalities, brought a principal advancements towards decentralization, which means also the first step towards local government reform.

Kosovo declared its independence on February 17, 2008, after a 9 - year period under the UNMIK's administration.

Annex III on Decentralization, of the Ahtisaari Comprehensive Status Proposal ensured a 'final' push for political, administrative and fiscal decentralization. The significance of the new legal framework adopted in 2008, (after Kosovo Independence 17 February 2008) and the elements of power devolution were undermined by the political clashes between Albanians and Serbs and became more apparent to municipalities only recently as municipalities began to fully operationalize their aspirations of more competences.

The legal regulation of issues related to decentralization and advancement of administration and municipal government in Kosovo may be divided into three periods, such as:

- Period during which municipalities were administered under Legal Regulations from UNMIK Administration, with a certain Municipal Administrator (UNMIK Regulation No.1999/14 and UNMIK Regulation No. 2000/45);
- Period during which municipalities were administered under Legal Regulations from UNMIK Administration, but without International Municipal Administrator (UNMIK Regulation No. 2003/11 and UNMIK Regulation No. 2007/30);
- Period of local self-government according to the laws issued by the Assembly of the Republic of Kosovo (Law on Local Self-Government/2008 and revised continuously, 2013, 2015).

During the period of international administration, Kosovo had a total of thirty 30 municipalities and each of these thirty (30) municipalities had its settlements, as well as the cathedral area (Rregullore Nr. 2000/43, Unmik/Reg/2000/43, 27 Korrik 2000).

The model of decentralization after the declaration of independence of Kosovo is the one envisaged in the Comprehensive Proposal for the Settlement of Kosovo Final Status 2007, otherwise known as the Ahtisaari Plan (Propozimi Gjithëpërfshirës për Marrëveshjen për Statusin e Kosovës, 2007).

This model defined the features as follows:

- Establishment of Serb-majority municipalities;
- Extended own competencies of only a few municipalities;
- The right of Serbian municipalities to implement the programs of the Republic of Serbia;
- The right to a Serbian university in the municipality of North Mitrovica;
- The right of cooperation with municipalities in the Republic of Serbia through special agreements;
- The right to receive donations from the Republic of Serbia (Propozimi Gjithëpërfshirës për Marrëveshjen për Statusin e Kosovës, 2007).

After the implementation of Ahtisaari Plan nowadays Kosovo has 38 municipalities, 27 of which have an Albanian ethnic majority, 10 Serb and 1 Turkish.

For more than 10 years, Serbian municipalities have been claiming to have their autonomy within the Republic of Kosovo, a request that is strongly opposed by the state of Kosovo as contrary to the Constitution and Territorial Integrity.

The Serbian community and the Serb political parties, under significant pressure from Belgrade, in the North have so far resisted integrating with Kosovo institutions. Parallel structures have decreased significantly after the international financial crisis of 2008, but the Serbian government funds healthcare, education services in a number of Serb majority areas.

Following Kosovo's Declaration of Independence, despite the powerful backing of decentralization policies by the international community, local governance remains weakened often confused over the ever changing legal framework and its impact on their responsibilities and competencies.

The central government dependency on financial and technical assistance of international agencies diminished its power and authority to drive change towards new governance at the local level. The difficult challenge remains to reconfigure the state's role at all levels of governing and to establish improved links between the center and local levels as well as between citizen and state institutions.

Even for the year 2021, as for several previous years, the Report of the European Commission in the framework of Kosovo's aspirations for membership in the European Union continues to be critical.

There is some level of preparation in the area of public administration reform, but there was no progress on this front during the reporting period, given the frequent government changes. The Law on Public Officials entered into force in June but no significant efforts were made to start its implementation especially with regard to recruitments. The establishment of an effective central recruitment department was delayed. Undue political influence over appointments and dismissals of senior public functionaries and civil servants has been observed in some instances and Kosovo has met only some of its commitments to merit-based criteria. It made no progress in addressing the inequalities in the public sector salary system. The process to streamline agencies has stalled. Legal uncertainty for businesses and individuals persists due to the continued lack of progress on harmonizing sectorial legislation with the Law on General Administrative Procedure. A renewed commitment to public administration reform is urgent (European Commission, 2021).

4.3. Bosnia and Herzegovina (BiH)

BiH has a distinctive demographic characteristic, compared to some of the other countries of the Western Balkans. Its population consists of three ethnic groups, the conflict between which caused an ethnically rooted war (1992–95).

Immediately after the dissolution of the former Yugoslav Republic after the 1990s, and the recognition of BiH independence by the United States in April 1992, Bosnian Serb paramilitary forces began firing on Sarajevo. The artillery bombardment of the city by Bosnian Serb units of the Yugoslav army began soon thereafter, causing the largest war after post-World War II in Europe with more than 100,000 victims (Zwierzchowski and Tabeau, 2010). The war continued until a final cease-fire negotiated at Dayton, in 1995.

The legacy of the war significantly complicates the country's transition in comparison to neighboring countries. Regardless of numerous reforms some progress has been made in modernizing the legislative framework of decentralization, without deep changes in the structure system.

The first laws on local government were adapted during 1995 – 1999, but it was Bosnia and Herzegovina membership in Council of Europe in 2002 that marked a milestone in regard of decentralization.

No municipality, village, city or settlement in Bosnia at the end of 1999 had a truly permanent population, since refugees from the war have not all returned, the ethnic composition of most areas changed dramatically during the war.

In the ethnically cleansed areas, manipulation of voter lists has been found, making certification of elections often impossible.

Municipal elections were delayed several times and were hard to certify in the ethnically cleansed areas, where prewar electoral rolls were manipulated to mask the extent of ethnic cleansing.

The adoption of the new set of local government laws, in Republica Srpska in 2004 and in Bosnia and Herzegovina Federation in 2006 marked a new phase in decentralization reform in BiH.

In response to the war, Bosnia and Herzegovina Federation created many new municipalities, which increased the total number by almost half and fragmented many into sizes that may be too small for efficient service delivery.

More than forty new municipalities were created; some pre-war municipalities lost territory or were divided, many new municipalities were a "Mjesna Zajednica" (local community) of the parent municipality that was split off. Most new municipal boundaries reflect changes in ethnic composition. Municipalities

were divided between the Bosnia and Herzegovina Federation and Republika Srpska and local governments with ethnic minorities became new municipalities. Basic administrative structures in Bosnia and Herzegovina are fragmented over the five levels of government: municipal, cantonal, entity, Brčko District and state levels (European Bank for Reconstruction and Development, 2014: 2-4).

Local Government both entities in Bosnia (the Republika Srpska and the Federation of Bosnia and Herzegovina) are organized into municipalities as the basic local government unit. In addition to a federal level of government and local governments, the Federation entity contains sub-national units called cantons. They have their own legislature, basic laws (constitutions) governors and ministries (United Nations / DESA, 2003: 2-7).

The Republika Srpska has a centralized administrative structure and Ministry of Local Self-Government to regulate and co-ordinate municipalities. The Federation does not have a Ministry, but a Law on Local Self-Government, which forms the basis for the canton laws that together with taxation and regulatory powers should coordinate municipalities within the entity. Local government legislation in the entities and consequently cantons is derived from the state Constitution that essentially devolves all issues related to local self-government to the lowest possible level.

The district of Brčko has a separate status from the two entities. Cities are an additional structure in urban governance. Cities have their own budgets, financed by own revenues, shared revenues, and grants from cantons in the Federation or Entity in Republika Srpska. There have been cases where the administrative relationship between cities and municipalities was not always clear and remained to be settled by politics or the judiciary.

Conflict legacies are reflected in current municipal structure. Municipalities vary widely in size, population, and resources. Population size ranges from a "micro" municipality with around 60 inhabitants, to Banja Luka with 225 123 inhabitants (Bojicic-Dzelilovic, 2011: 15).

The situation in Bosnia and Herzegovina is very specific with regard to governance issues: On the one hand, decentralization efforts are being brought to the local government units, on the other hand, the process of centralization is continued by the central state entities. It established a highly decentralized, fragmented state with weak central state institutions and two sub-state entities:

Progress report in the framework of European Union membership remains critical, still for the year 2021, in terms of the challenge of decentralization and with slightly less changes from the reports of at least 5 previous years.

Bosnia and Herzegovina is at an early stage of preparation with public administration reform (PAR); some progress was made by adopting the action plan on public administration reform as well as strategies on public financial management at all levels of government. The country needs to ensure a professional and depoliticized civil service and a coordinated countrywide approach to policy-making (European Commission, 2021).

5. Conclusion

At the end of the analysis it is clearly concluded that although decentralization reforms should have been more successful in Kosovo and Bosnia and Herzegovina comparing to Albania, due to their rich past with elements of de (centralization) of power, the reality offers the opposite picture.

Albania refers to a more successful decentralization reform, although has inherited the deepest centralization of power from the Communist Era.

The political struggle for power between the left and the right parties, has been and remains the main factor of the instability of the territorial reforms in Albania, despite the progress made.

This conflict has caused frequently changes of the Albanian territorial administrative configuration within a short time, making it unstable.

The European Commission has confirmed the fulfillment of the membership conditions for Albania while there are still many tasks to complete from Kosovo and Bosnia and Herzegovina.

It is clearly concluded that the main obstacles regarding Kosovo and Bosnia and Herzegovina are the inherited ethnic conflicts which have imposed ethnic decentralization in these countries different from the territorial decentralization applied in Albania.

Ethnic decentralization reveals its shortcomings. Not only doesn't enable inter-ethnic communication but it makes the communication of non-majority communities with the central government increasingly aggravated.

The progress made so far has been slow and is still far from real decentralization parameters. Burdened with ethnic and nationalist conflicts the decentralization reforms are characterized by fragmented structures with unclear division of levels and powers, and non-existent accountability mechanisms.

Bibliography

- Bojicic-Dzelilovic, V. (2011). Decentralisation and Regionalisation in Bosnia – Herzegovina: Issues and Challenges”, LSEE Papers on Decentralization and regional Policy, Nr 2, July 2011, Vaduz, Liechtenstein. Estrin, S. and Uvalic, M.(2016). ‘Foreign direct investment in the Western Balkans: what role has it played during transition?’ Comparative Economic Studies, Volume 58, Nr 3, June 2016.
- European Commission (2012). “Progress Report for Albania”, Brussels, 10.10.2012.
- European Bank for Reconstruction and Development (2014). “Commercial Laws of Bosnia and Herzegovina”, August 2014.
- European Commission (2018). “Key findings of the 2018 Report on Albania”, Brussels, April 2018, file:///C:/Users/annax/Downloads/MEMO-18-3403_EN.pdf.
- European Commission (2018). “Key findings of the 2018 Report on Bosnia and Herzegovina”, Brussels, April 2018, file:///C:/Users/annax/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/MEMO-18-3408_EN%620(1).pdf.
- European Commission (2018). “Key findings of the 2018 Report on Kosovo”, Brussels, April 2018, file:///C:/Users/annax/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/MEMO-18-3404_EN%20(1).pdf.
- European Commission (2021). “Key findings of the 2021 Report on Albania”, Strasbourg, October 2021, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_21_5276.
- European Commission (2021). “Key findings of the 2021 Report on Bosnia and Herzegovina”, Strasbourg, October 2021, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_21_5277.
- European Commission (2021). “Key findings of the 2021 Report on Kosovo”, Strasbourg, October 2021, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_21_5278.
- EC(2018). “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions; A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans”, Strasbourg, February 2018, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf.

- Fouere, E. (2017). 'Western Balkans and the EU: Still in stand-by', Commentary, Italian Institute for International Political Studies, 10 July, available at <http://www.ispionline.it/en/publicazione/western-balkans-and-eu-still-stand-17166>.
- Hajnal, G. and Péteri, G. (2010). "Local reform in Kosovo", Final Report, Pristina: Kosova Foundation for Open Society, February 2010.
- Hunya, G. and Schwarzhappel, M. (2016). "FDI in Central, East and Southeast Europe: Slump despite Global Upturn", FDI Report 2016, The Vienna Institute for International Economic Studies, Vienna. Available at <https://wiiw.ac.at/slump-despite-global-upturn-dlp-3899.pdf>.
- HRW, (2001) <https://www.hrw.org/reports/2001/kosovo/undword.htm>.
- Law (2000). "On the administrative-territorial division of the units of local government in the Republic of Albania", 8653/2000.
- Law (115/2014). "On the administrative and territorial units of local government in the Republic of Albania".
- Loew, D. (2013). Decentralization as a model for conflict transformation: the case of Kosovo, Zentrum für Konfliktforschung Philipps-Universität Marburg, Marburg/Lahn.
- Ministria për Çështjet Vendore (2014). "Administrative and Territorial Reform", General Report to the Committee on Administrative and Territorial Reform, Tirana, April 2014. PM Office of Kosovo ed. PM Office of Serbia (2013). "Serbia/Kosovo: The Brussels Agreement", Brussel, April 2013, file:///C:/Users/annax/OneDrive/Desktop/Turkey/Serbia/Serbia%20-%20Kosovo%20Agreement%202013.pdf.
- Philip Shenon, 'State Dept. Now Estimates Serbian Drive Killed 10,000', New York Times.
- Prifti, K. (1990). E vërteta mbi Kosovën, Akademia e Shkencave, Tirane.
- Propozimi Gjithëpërfshirës për Marrëveshjen për Statusin e Kosovës 2 shkurt (2007), <http://old.kuvendikosoves.org/common/docs/Propozim%20oper%20Statusin%20e%20Kosoves.pdf>.
- Rregullore Nr. (2000). Unmik/Reg/2000/43, 27 Korrik 2000, mbi Numrin, Emrat dhe Kufijtë e Komunave, aneks A. Treisman, D. (2007). The architecture of government - Rethinking Political Decentralization, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom.
- Schneckener, U. (2002). Auswege aus dem Bürgerkrieg, Modelle zur Regulierung ethnonationalistischer Konflikte in Europa, Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag.
- Shenon, P. (1999). 'State Dept. Now Estimates Serbian Drive Killed 10,000', New York Times.
- United Nations, General Assembly (Security Council) (1995). "General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina", Dayton - USA, 14 December 1995.
- United Nations General Assembly (1996). "Resolution 50/225 on Public Administration and Development". New York, United States, April 1996.
- UNMIK (2000). "Regulation 2000/45 on Self Government of Municipalities in Kosovo", 11 August 2000.
- United Nations / DESA (2003). "Bosnia and Herzegovina - Public Administration/ Country Profile", New York - US, December 2003.
- World Bank (2017). "Western Balkans: Revving up the engines of growth and prosperity", World Bank Group, Washington DC, available at <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/28894/ACS22690.pdf>.
- Zwierzchowski, J. and Tabeau, E. (2010). "The 1992-95 war in Bosnia and Herzegovina: Census-based multiple system estimation of casualties' undercount", Conference Paper for the International Research Workshop on 'The Global Costs of Conflict' The Households in Conflict Network (HiCN) and The German Institute for Economic Research (DIW Berlin), Berlin, 1-2 February 2010.

<https://academicopinion.org/>

Research Article / Araştırma Makalesi

Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Kentin Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri: Tokat 600 Evler Mahallesi Örneği

The Effects Of Urban Transformation Applications On The Socio-Economic Structure Of The City: The Case Of Tokat 600 Evler Neighborhood

Yavuz ACUNGİL¹ Atakan ALTUN²

¹ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Tokat / Türkiye, yavuz.acungil@gop.edu.tr

² Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tokat / Türkiye, ataqan55@gmail.com

ÖZET

Cumhuriyet kurulduktan sonra daha çok kırsal yapısı hüviyeti gösteren ülkemizde 1950'li yıllar sonrası kentlere hızla göç akımı olmuş, başta büyük şehirler olmak üzere ülkedeki kentlerin çoğunluğu bundan etkilenmiştir. Kentlerin düzenli gelişmesinin önünde bir engel olarak yükselen çarpık kentleşme yapıları 21. yüzyılın başlarından itibaren kentsel dönüşümüne konu yapılmaya başlanmıştır. Her ne kadar bu dönüşüm büyük kentlerde gecekonduların dönüşümü şeklinde başlasa da daha sonra büyük ve küçük kentlerdeki tüm eski konutların bu dönüşümüne konu edilmeye başlandığı bir duruma doğru dönüşmüştür. Kentsel dönüşüm uygulamaları salt mimari ve teknik bir konu olarak ele almak mekânlarda ve toplumlarda yaşanan dönüşümleri görmeye engel olacaktır. Mekânda gerçekleşen değişim ve dönüşümler toplumda yaşanan değişim ve dönüşümler diyalektik bir ilişki içerisinde. Bu çerçevede çalışma kentsel dönüşüm uygulamaları kapsamında mekânsal düzlemde gerçekleşen uygulamaların mekân ile toplum arasında yaşanan ilişkiler üzerinde meydana getirdiği değişiklikler ve dönüşümler araştırılmıştır. Çalışmanın inceleme konusunu oluşturan Tokat kentinde yer alan ve 600 Evler bölgesi olarak adlandırılan mekânlarda gerçekleştirilen kentsel dönüşüm uygulamaları öncesi ve sonrası yapı ortaya konulmuştur. Çalışmada aile üyelerinin, kişilerin ve toplumların yıllardır alıştığı ve elde ettiği davranış kalıplarının kaybolmaya başladığı gözlenmiştir. Ancak mekânlar ve tüketim alışkanlıkları değişse bile yeni gidilen mekânlarda ve yeni kurulan komşuluk-arkadaşlık ilişkilerinde geleneksel ilişkilerin izlerini hala görebilmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Dönüşüm, Mekân, Toplum, Tokat

ABSTRACT

After the establishment of the Republic, in our country, which showed a more rural identity, there was a rapid migration flow to the cities after the 1950s, most of the majority of the cities in the country, especially the big cities, were affected by this situation. Unplanned urbanization structures, which have risen as an obstacle to the regular development of cities, have started to be the subject of urban transformation since the beginning of the 21st century. Although this transformation started as the transformation of slum areas in big cities, it later turned into a situation where all old houses in big and small cities started to be the subject of this transformation. Addressing urban transformation practices as a purely architectural and technical issue will prevent seeing the transformations in spaces and societies. The changes and transformations that take place in the space and the changes and transformations in the society are in a dialectical relationship. In this framework, within the scope of urban transformation practices, the changes and transformations that the applications realized at the spatial level on the relations between space and society have been investigated. The structure before and after the urban transformation practices carried out in the places called 600 Evler district in the city of Tokat, which is the subject of the study, has been revealed. In the study, it has been observed that the behavior patterns that family members, individuals and societies have been accustomed to for years have begun to disappear. However, even if the places and consumption habits change, it is still possible to see the traces of traditional relations in newly visited places and in newly established neighborhood-friendship relations.

Keywords: Urban Transformation, Space, Society, Tokat.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 9 Aralık 2021

Kabul Tarihi: 24 Aralık 2021

Makale Türü

Araştırma Makalesi

Sorumlu Yazar

Yavuz Acungil

ARTICLE INFOS

Article History

Received: December 9, 2021

Accepted: December 24, 2021

Article Type

Research Article

Responsible Author

Yavuz Acungil

1. Giriş

Daha çok kırsal yapısı ile öne çıkan Cumhuriyet sonrası Türkiye'sinin kent ve kentleşme tarihinde 1950 yılı bir milat olarak öne çıkmaktadır. 1950 yılı öncesi durağan yapıda olan kentleşme hareketleri, 1950 sonrası hızlanmış, aynı zamanda da hızla çarpık bir hal almıştır. Yaşanan bu hızlı ve çarpık kentleşme, hiçbir planlamanın olmadığı gecekonduların meydana çıkarmıştır. Bu gecekonduların büyüyen ve gelişen şehirlerin ortasında kalmasıyla birlikte modern şehirlik teknikleri bağlamında iyileştirme gereği artık bir zorunluluk hali almıştır.

Kentlerin iyileştirme politikası olarak görülen kentsel dönüşüm politikaları her ne kadar ithal ikameci anlayıştan serbest ekonomik anlayışa geçildiği 1980 sonrası süreçte dile getirilmeye başlansa da hız kazanması 2000'li yıllar itibarıyla olmuştur. Bu dönemden itibaren üretim mekânlarından tüketim mekânlarına doğru evrilen büyük şehirler ve metropollerde ilk kentsel dönüşüm uygulamaları görülmüş, daha sonra bu uygulamalar büyük-küçük ülkedeki tüm kentlere yayılmıştır. Özellikle 1999 Marmara Depremi kentsel dönüşüm uygulamalarına hız kazandırmış, deprem riski olan bölgelerde güvenlik kaygısı ile yapı stokları hızla elden geçirilmeye başlanmıştır.

Kentsel dönüşüm uygulamalarını salt mimari bir faaliyet olarak görmek yanlış olacaktır. Kentsel dönüşüm hâlihazırda kenti dönüştürmekle beraber, oradaki sosyal ve mekânsal birtakım dönüşümleri de beraberinde getirmekte ve değişimler oluşturmaktadır. Toplum ile mekân diyalektik çerçeve ile birbirlerine bağlıdır. Toplumsal yönü ağır basan mekân ile yaşam formu arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Toplulukların, ailelerin ve kişilerin günlük yaşamlarında sürdürmüş oldukları yeme, içme, eğlenme ve uyuma gibi insani faaliyetleri söz konusu bu doğrudan ilişkiye gömülmüştür. Nasıl ki mekânda yaşamlarını devam ettiren kişilerin hareketlerinin nedenleri anlaşılmadan toplum anlaşılabilir, aynı şekilde geleneksel birincil ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı mahalle tipi örgütlenmelerin yerini neden lüks site ve rezidanslara bıraktığı da tespit edilemez. Söz konusu bu araştırma ile mekân-toplum diyalektiği çerçevesinde bu dönüşümün boyutları analiz edilmiştir.

Türkiye genelinde yaşanmakta olan hızlı kentleşme sürecine ancak 1980 sonrası kooperatifleşme hareketleri kapsamında ayak uydurduğu görülmektedir. Kırdan kente göçlerin yaşanması araştırmanın inceleme alanı olan Tokat kentinin il merkezindeki nüfusu ve konut ihtiyacını doğrudan arttırmıştır. Ayrıca Tokat'ın 1.dereceden deprem kuşağı içinde yer alan bir il olduğu gerçeğinden hareketle eskiyen ve yıpranan konutların da dönüştürülmesi gereği kendini iyice hissettirmiştir. Tüm bu bilgiler ışığında Tokat il merkezinde bulunan 600 Evler Mahallesi 2016 yılında kentsel dönüşüm projesine dahil edilmiştir.

Tokat şehri, tabiatı gereği tarıma elverişli bir tablo çizmektedir. 1950'li yıllardan itibaren sanayi, ticaret ve hizmet sektörlerinin gelişim gösterdiği gözlemlenirse de 1990'lı yıllara kadar kentin hâkim yapısının kırsal-geleneksel yerleşim yeri özelliği taşıdığı görülmektedir. 1990'lı yıllardan sonra hem üretim-tüketim ilişkilerinde meydana gelen dönüşümlerin hem de tüm Türkiye'yi etkisi altına alan sermaye hareketliliğinin artmasının bir sonucu olarak geleneksel yerleşim mekânlarının popüleritesini kaybettiği gözlemlenmiştir. Tokat kenti özelinde de 600 Evler Mahallesi gibi yapılarda meydana gelen geleneksel ilişkilerdeki değişim ve dönüşüm süreci, sermayenin mekânsallaşması ya da kentleşmesinin yansıması şeklinde okunmalıdır.

2. Kent, Kentleşme ve Kentleşmeye İlişkin Kavramlar

Genel kabul görmüş bir kent tanımı bulunmamasına rağmen bakış açısına bağlı olarak birçok kent tanımı yapılmıştır. Bu tanımlardan bazılarında kent yönetsel birimler olarak ifade edilirken, bazılarında ise siyasi, sosyolojik, ekonomik ve demografik kriterleri barındıran birimler olduğu şeklinde tanımlamalar yapılmaya çalışılmıştır. Bu tanımların kimisinde kent üretim, tüketim ve dağıtımın gerçekleştirildiği yer; kimisinde nüfusu belirli bir sınırdan üzerinde olan yer; kimisine göre ise yönetsel örgüt birimleri içinde kalan yerler olarak tanımlanmıştır (Keleş, 2016: 109-110);

a) İktisadi Kriter: Kent, hâkim iktisadi faaliyet göre tanımlanabilir. Buna göre, bir yerleşim yerindeki baskın iktisadi faaliyetlerin tarıma dayalı olmaması, oranın kent olarak tanımlanması için yeterli olacaktır. Bir başka ifadeyle, tarımın dışındaki faaliyetlerin, örneğin, ticaretin, sanayinin ve hizmet sektörünün öne çıktığı yerler kent olarak kabul edilecektir.

b) Siyasi Kriter: Kent, siyasi iktidarın "kent" olarak tanımladığı yerlerdir.

c) Demografik Kriter: Nüfusbilimciler nüfusu belli bir büyüklüğü aşan yerleşim alanlarını kent olarak nitelendirirler. Kent tanımlanması yapılırken en sık kullanılan ölçüt "demografik" olanıdır. Bu tanımlama şekline göre kent belirli nüfus büyüklüğüne ulaşmış yerleşim birimleridir (Özer,2004:2).Örneğin, Türkiye için belirlenen bu sayı 20.000 veya daha yukarı nüfusa sahip olmaktadır(Keleş, 2016: 110). Ancak günümüzde nüfus verilerine bakıldığında demografik kriteri yakalayan yerleşim birimlerinin henüz kent hüviyeti taşıdığı söylenemez. Buradan hareketle kent ve kente ilişkin kuramları salt nüfus üzerinden açıklamak eksik bir yaklaşım olacaktır.

d) Sosyolojik Kriter: Bazı sosyologlar, kentleri tanımlarken kırsal zıtlık içerisinde kente özgü bazı özelliklere atıf yapmışlardır. Aslında bu sosyologların, kente özgü bir yaşam tarzını ifade eden "kentleşme/kentsellik" kavramından bağımsız bir şekilde kenti tanımlayamadıkları görülmektedir (Şahin, 2013: 4). Sosyolojik anlamdaki kentlilik, "oldukça uzmanlaşmış bir iş bölümünü, toplumsal ilişkilerde araççılığın gelişmesini, akrabalık ilişkilerinin zayıflamasını, gönüllü birliklerin çoğalmasını, normatif çoğulculuğu, sekülerleşmeyi, toplumsal çatışmaların artışı ve kitle iletişim araçlarının gün geçtikçe daha önemli bir rol oynamasını kapsamaktadır" (Marshall, 2005: 400). Kısacası kent, sosyologlara göre F. Tönnies'in kuramsallaştırmasıyla "cemaat'ten "cemiyet" e geçişi ifade etmekte ve birincil yani yüzyüze, samimi ve içten ilişkilerin yerini ikincil yani mesafeli, resmi ve soğuk ilişkilerin alması şeklinde tezahür etmektedir.

Louis Wirth ve George Simmel gibi sosyo-psikolojik yaklaşımın savunucuları olan toplum bilimciler ise kentin barındırdığı kendine has nitelikleri gereği diğer yerleşim birimlerinden ayrı değerlendirilmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Toplum bilimcilerin kent tanımlarının ortak özelliklerine bakıldığında, Keleş (2006:109)'in ifadesiyle "toplumbilimcilerin kent tanımlarının ortak özellikleri belli bir nüfus büyüklüğü, yoğunluk, heterojenlik, iş bölümü ve uzmanlaşma gibi özellikler" olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüm bu tanımlamaların ötesinde kente ilişkin bir başka tanımlama yapabilmekte mümkündür. Buna göre kentler; tek tipleşmenin olmadığı, farklılıkların hüküm sürdüğü, tarımsal ekonominin genel ekonomi içerisindeki payının düşük olduğu, sanayileşme ve hizmet sektörünün tarımın yerini aldığı yoğun nüfuslanmış mekânlardır. Bir kişi kent mekânında birden çok defa, birden fazla kişiyle aynı gün içerisinde iletişime geçme hale gelmiştir. Fakat bu ilişkiler geçici ve samimi olmayan ilişkilerdir. Söz konusu çeşitlilik ile doğru orantılı olarak yapı stoğu tarzları da çeşitlenmiştir. Bunun bir uzantısı olarak hayat tarzlarının da çeşitlilikler ve farklılıklar göstermesi olağandır. Kısaca kent, farklılıklar mekânıdır.

Kentleşme kavramı ise kent ve kente yaşayan insan sayısındaki artışları daha çok göstermektedir. Bir başka deyişle dağınık bir halde bulunan insan yerleşimlerinin bir kalıbından kentler ve kasabalar etrafında yoğunlaşmış bir başka kalıbına doğru bir geçişi andırmaktadır (Kamrava, 1996:66).Keleş (2016: 37) ekonomik, toplumsal ve siyasal boyutlarını da dikkate alarak yaptığı tanım ise şu şekildedir: “sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir birikim sürecidir” (Keleş, 2017:37).

Kentleşme süreci ile bağlantılı olarak ortaya çıkan kentleşme kavramı ise farklı bir yaşam biçimini ifade etmektedir. Keleş’in (1998:80) tanımlamasıyla “kentleşme akımı sonucunda, toplumsal değişimin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratması süreci”dir. Kentleşme hem kentlerin büyümesi ve kent sayılarının artması, hem de kentlerde gözlenen değişimleri anlatan bir kavramdır (Görmez,1997:20).Kentleşmenin aynı zamanda bir nevi uyum süreci olduğu da söylenebilir. Kent ve kır arasındaki ayrışmanın meydana getirdiği kırılmayı hafifletebilme yeteneği olarak kentleşme süreci olarak tanımlanmaktadır.

3. Mekânın Sosyolojisi

Mekân sosyolojisi, sosyolojinin bir alt dalı olarak belirli düşünürler etrafında gelişme göstermiş, Simmel, Harvey ve Lefebvre’nin çalışmalarıyla teorik bütünlük kazanmıştır. Özellikle GeorgSimmel ’in Metropol ve Zihinsel Yaşam adlı eserinde kent yaşamı ve mekânın insanın zihinsel yapısının şekillenmesinde önemli derecede etkileri olduğu, insan ve mekânın birbirlerini diyalektik ilişki çerçevesinde şekillendirdiği fikirleri bu dönemde ileri sürülmüştür. İnsanın mekân ile karşılıklı ilişkisine bağlı olarak mekân araştırmalarının ele alındığı görülmektedir. Bazı açıklamalar mekânın sosyal yaşantı, kültür, insan davranışları üzerindeki etkisine yoğunlaşırken, bazı açıklamalarda kapitalizmin metalaştırma sürecinin bir parçası olarak ele alınmış, bazıları ise orta çağ kentlerinden modern kentlere geçişte önemli bir öge olarak algılanmıştır (Acungil, 2015: 339).

Weber, mekâna eski kentlerin modern kentlere doğru evrilmesi sürecindeki hayati bir unsur olarak yaklaşmıştır. Weber’in mekân düşüncesinde kentsel alan, ana hatlarıyla tarımsal hayatın çok rastlanılmadığı, kentli yaşam biçimlerine ilişkin farklılaşmış ilişkiler bütünü yansıması olan mekânlardır. Weber’e göre bir yerin kent olabilmesinin sert ve esnetilemez şartları bulunmaktadır. Tam ve kusursuz bir kentsel cemiyet oluşması için; a) alışveriş ve ticari ilişkilerin hâkimiyetine sahip olmakla birlikte kale, b) pazar, c)kendine ait bir mahkeme ve hiç değilse özerk bir hukuk, d) ilgili bir hukuk biçimi, e) en azından kısmi bir özerklik ve kendi kendini yönetebilme ve sonuçta seçilmelerinde şehir sakinlerinin katılımının gerçekleştiği yetkililerce yönetilme (Weber,2000: 91-92) sayılmıştır.

Bir diğer düşünür Marks ise kır-kent arası iş bölümü ayrımı üzerinden analizlerini yapmıştır. Sanayi devrimine kadar kent-kır farklılaşmasının gündeme sınırlı geldiğini belirtirken, sanayi devrimi ile kurulan kentlerin birbiriyle ilişkisi, sermaye birikimi etkisiyle kentlerde görülen iş bölümü farklılaşmasını desteklemiş ve yeni sanayi birimlerinin doğuşunu tetiklemiştir. Üretim ve ticaret arasındaki ayrım sanayi kentlerinde yeni bir üretim farklılaşmasını meydana getirmiştir (Aslanoğlu, 2000: 58). Kapitalizmin gelişimiyle birlikte kır-kent arasındaki ayrım fazlasıyla netleşmiş ve kapitalist sistemin dayattığı özel mülkiyet ve artı-değer kentlerde meydana gelen kent sorunlarının kaynağını oluşturmuştur (Pınarcıoğlu vd., 2020: 74-75).

Emile Durkheim ise toplumu açıklamaya çalışırken kentte görülen iş bölümü ve dayanışma kavramlarından faydalanmıştır. Kentleşme

olgusunun iş bölümünü artıracığını, ancak iş bölümünde meydana gelen artışların toplumsal yapıda bazı anormalliklerin ortaya çıkmasına da sebep olduğunu belirtmiştir (Pınarcıoğlu vd., 2020:74). Ne Weber, ne Marks ve ne de Durkheim kenti çalışmalarının ana öznesi olarak görmemiştir. Weber ve Marks kenti, insan örgütlenmesinin temeli olarak göyerek, yalnızca belli bir zaman aralığında sosyal dönüşümün öncülüğünü yaptığını belirtirken, Durkheim için ise kent içinde yaşayan insan topluluklarının ilişkilerinin analiz edildiği bir nesne olarak görmüştür (Acungil, 2018: 144-146).

Chicago Okulu mekânı ele alan çalışmalarında, nüfus ve toplumsal faaliyetler arasındaki ilişkileri biyoloji biliminin kavramlarıyla harmanlayarak endüstrileşme sürecindeki sosyo-mekânsal farklılaşmalar ve düzenlemeler üzerinden açıklama gayreti içinde olduğu görülmektedir. Buna göre, stratejik öneme haiz alanlar ve mekânların elde edinimi için farklı kümeler arasında yarış ve rekabet yaşanmaktadır (Arlı, 2012: 129-130). Topluluğu toplumun gerçekleşmesi için elzem bir unsur olarak görmüşler ve toplumu çeşitli topluluklardan oluşan bir yapı olarak tanımlamışlardır. Toplumun sınırları içinde birden fazla topluluğun olduğunu ve her topluluğun da içerisinde işleyen düzen genel olarak rekabet ve çatışma iken toplumda daha çok bütünleşme ve uzlaşmanın egemen olduğunu belirtmişlerdir (Solmaz, 2021: 106).

Chicago Okulu’nun son dönem temsilcilerinden olan Louis Wirth ise, daha çok şehirciliğin ekolojik, örgütsel ve sosyo-psikolojik özelliklerinden sorumlu olabilecek bir kent kuramı geliştirmeyi amaçlamıştır. Bunu yaparken Simmel’in birlik biçimleri ile Ezra Park’ın insan ekolojisi ile kentsel kişiliğin gelişimi üzerine yaptıkları analizleri sentezlemeye çalışmıştır (Saunders, 2013: 109-110). Kentin kendi nüfusunu üretme potansiyeli olmadığı için diğer kentlerden, ülkelerden göçmenleri kendine çekmesi gerektiğini belirtmiştir. Böylece kent tarihsel olarak, halkları, ırkları ve kültürleri bir arada eritme işlevini görürken diğer tarafta da yeni biyolojik ve kültürel kaynaşmalar için uygun bir gelişme ortamına dönüşmüştür. Geliştirdiği hipotezinde insan birliği örüntülerindeki değişimlerini büyüklük, yoğunluk ve heterojenlik olan üç ana etmenin etkileri ile açıklanabileceğini belirtmiştir. Wirth, kentsel faaliyet alanını göze çarpan özelliklerinin, işlevsel kentlerde büyüklük, yoğunluk ve farklılıklarla uyumlu bir şekilde değiştiğinin gözlemlenebileceğini belirtmiştir (Wirth, 2002: 87-90).

Mekân, 1970’li yıllar itibarıyla kapitalist genişleme ve birikim süreçleri üzerinden incelemeye tabi tutulmuştur. Söz konusu yıllardan itibaren sermayenin kentsel alana akın ettiğini ve buraları kapitalist tüketim ilişkileri bağlamında dönüştürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Bu süreçte mekânı eleştirel bir yaklaşımla ele alan ve mekânın ideolojik, ekonomik, siyasal ve sosyolojik süreçlerden bağımsız düşünülemediğini savunan düşünürlerden Lefebvre’nin analizlerinde, mekân başlıca önemli unsur olarak çıkmıştır. Lefebvre, mekânın yansız ve edilgen bir geometri olmadığını iddia etmiştir. Mekân üretilmekte ve yeniden üretilmekte ve bu nedenle de mücadele alanını temsil etmektedir (Urry, 1995: 47). Mekânın toplumsallıkla ilişkili bir şekilde ele alınmasını savunan Lefebvre, mekânın kapitalist toplumda ne şekilde üretildiğinin ve bu üretim sürecinde meydana gelen çelişkilerin analizini gerekli görmüştür (Kocaturk, 2021: 295-296). Kapitalizm, yalnızca mekân üretirek değil aynı zamanda mekân üzerinde bir hâkimiyet kurması sonucu ayakta kalmıştır (Lefebvre, 2016: 61).

Bir diğer eleştirel kuramcı olan Harvey ’in analizlerinin ise ana omurgası kapitalist sistemin kent mekânı üzerinde çelişkiler ve adaletsizlikler yarattığı yönündeki teze dayanmaktadır. Ona göre mekân, varlıkbilimsel bir yöntem değildir hem insanı biçimlendiren hem de insan tarafından biçimlendirilen toplumsal bir boyuta sahiptir (Duru ve Alkan, 2002: 20).Marksist geleneğin günümüzdeki

en önemli temsilcilerinden olan David Harvey Sosyal Adalet ve Şehir (2020) adlı yapıtında mekân sosyolojisine dair çarpıcı analizler yapmıştır. Bu yapıtında sosyal adaletsizliğin sınıfsal ayrışmayı tetiklediği ve buna paralel olarak mekânsal ayrışmaları da gerçekleştirdiğini savunmuştur (Harvey, 2020: 79). Dolayısıyla Harvey zenginliğin ve yoksulluğunun coğrafya üzerinde nasıl dağıldığını ortaya koymaya çalışarak, kapitalizmin mekân üzerindeki etkisini gözler önüne sermeye çalışmıştır (Karaarslan, 2018:82).

Castells ise kent sorunsalını diğer düşünürlerden farklı bir şekilde ele almış ve tüketim birimlerinin toplumsal olarak örgütlenmiş olması ve mekânsal olarak sınırlandırılmış bir sistem bağlamında sunulmasına yoğunlaşmıştır. Bundan dolayı da mekân ile sosyolojinin oldukça göz ardı ettiği mekânsal bir birim ile toplumsal bir birim arasındaki çakışmayı mekânsal örgütlenme ve kolektif tüketim imkânlarının örgütlenmesi arasında tanımlamıştır. Bu nedenle kent sosyolojisi, geleneği, ideolojik temaları ve çok farklı gerçek nesnelere olduğu kadar, mekân sosyolojisini ve tüketim sosyolojisini de içerdiğini ifade etmiştir. Castells, kişilerin emeklerini tüketim aracılığıyla yeniden ürettiklerini ve bunun daha sonra yeni ticari mal üretim sürecinde kullanılmak için kaynak olarak sisteme yeniden girdiğini ifade etmiştir (Saunders, 2013: 195-196). Bu nedenle üretim ve tüketim kent üstü ölçeklerde örgütlenirken, kolektif tüketimin kentsel mekâna özgünlük sağlamakta olduğunu belirtmiştir (Şengül, 2001: 17)

4. Kentsel Dönüşüm

Dönüşüm sözcüğü Türk Dil Kurumu'nun web sayfasında "olduğundan başka bir biçime girme, başka bir durum alma, şekil değiştirme tahavvül, inkılâp" şeklinde tanım yapılmaktadır (TDK, 2021). Literatürde kentsel yeniden arazi geliştirme (redevelopment), yeniden yapılandırma (regeneration), sağlıklaştırma (renovation), yeniden inşa (reconstruction), yenileme (renewal), parlatma/bezeme (refurbishment), rehabilitasyon (rehabilitation), restorasyon (restoration) ve canlandırma (revitalization) birçok farklı kavram (Duman, /auzefkitap.istanbul.edu.tr) ile ifade edilen kentsel dönüşüm ise "kent'in imar planına uymayan, ruhsatsız binaların yıkılıp, planlara uygun olarak toplu yerleşim alanlarının oluşturulması" şeklinde tanımlanmıştır.

Özünde değişim, dönüşüm, sağlıklaştırma, yenileme gibi birçok kavram ile özdeşleştirilen kentsel dönüşüm kavramını en genel tanımıyla Özden (2002:14; 2006:217) şu şekilde yapmıştır;

"Zaman süreci içerisinde eskiyen, köhneyen yıpranan ya da potansiyel arsa değeri mevcut üst yapı değerinin üzerinde seyreden ve çoğu kez yaygın bir yoksunluğun hüküm sürdüğü kent dokusunun, alt yapısının sosyal ve ekonomik programlar ile oluşturulduğu bir stratejik yaklaşım içinde, günün sosyo-ekonomik ve fiziksel şartlarına uygun olarak yenilenmesi, değiştirilmesi, geliştirilmesi, yeniden canlandırılması ve bazen de yeniden oluşturulması eylemi"

Siyasi ve yasal araçlarla dönüşen kentsel alanlar ile kendiliğinden dönüşen veya dışsal etmenlerle dönüştürülen ve toplumsal dönüşümleri de harekete geçiren süreçleri içeren bir diğer kentsel dönüşüm kapsamında ele alınmaktadır. Bu çerçevede kentsel dönüşüm "kentsel alanların gecekondu gelişimiyle dönüştürülmesi, kentsel saçaklanma bölgelerinin toplu konut alanı olarak geliştirilmesi, çöküntü bölgelerinin yeniden yapılandırılması veya tarihi kent merkezlerinin korunması ve canlandırılması gibi gerek fiziksel gerek toplumsal boyutları birlikte içeren dönüşüm biçimleri" şeklinde tanımlanmaktadır (Ataöv ve Osmay, 2007:57).

Kentsel dönüşüm her ne kadar siyasi kurumlara, coğrafi, demografik özelliklere ve ekonomik süreçlere göre farklılıklar gösterse de özünde temel bazı amaçlar gerçekleştirmek için hayata geçirilen uygulamaları kapsamaktadır. Bu uygulamalardan ilki

tanımlamadır. Kentsel mekânın dönüşümü tanımlama ile başlamaktadır. Mekânlar uygun bir biçimde tanımlandıktan sonra dönüşüm meşruyet kazanmaktadır. Aynı zamanda kentsel dönüşümün hedefleri ve niteliği de tanımlama faaliyetinde belirlenmektedir. Temizlemek ve Sağlıklı Hale Getirmek uygulamasında ise en önemli araç yıkım olarak öne çıkmaktadır. Yıkım faaliyeti ile bütün pis doku yok edilmektedir. Böylelikle pis sokaklar temizlenmekte ve burayı kirletmekten mesul tutulan sosyal gruplar uzaklaştırılmaktadır. Düzenlemek ve Estetize Etmek uygulamasında ise yıkımlarla kentsel mekân yeniden düzenlenir, kötü görüntüler ortadan kaldırılır ve kent mekânı estetize edilmiş olur. Bu uygulamada kentin yıkararak güzelleştirilmesi planlanmaktadır. Planlamak ve Rasyonelleştirmek uygulamasında kenti rasyonel ilkeler çerçevesinde planlanması esastır. Düzensiz, çarpık gelişen kent dokularının planlı hale getirilmesi için kent planları ve tasarım projelerinin yapılmasıdır. Ölçüyü/Ölçeği Değiştirmek uygulaması gerek açık gerekse de kapalı mekânların ölçek olarak farklılaştırılmasını muhteva etmektedir. Geçmişteki yapılarından farklı olarak mekânların teknolojik gelişmeler ekseninde yeniden daha büyük ölçeklerde inşa edilmesidir. Güvenli Hale Getirmek uygulaması ise doğal afetler, emniyet ve koruma hedefleri çerçevesinde hareket edilmesidir. Doğal afetlerin vereceği tahribatı azaltabilmek ve bunlara karşı daha güvenli hale getirmek amacındadır. Emniyet bakımından ise kentsel güvenliği zayıflatan gruplar tahliye edilerek tek sınıflı bir yapı oluşturma hedeflenmektedir. Ancak bu uygulama mekânların sürekli güvenli hale getirilmesi için kentteki diğer grupların yalıtılmasına ve dolayısıyla da kent mekânında toplumsal ayrışmalara yol açmaktadır. İktisadi Canlılık uygulaması ise kentsel mekânları ve kenti iktisadi bakımdan canlandırmak amacındadır. Kentte yapılan yıkımlar, istimlak, yeniden inşa gibi çalışmalar kentte bir iktisadi hareketlenme oluşturmaktadır. Kentte yapılan bu iktisadi çalışmalar neticesinde ise kentsel mekânlar yeni iktisadi değerlere sahip olmakta ve konut ve kira fiyatlarının yükselmesi, ticari hayatın canlanması, arazi fiyatlarının yükselmesi gibi çok çeşitli boyutlarla karşılaşmaktadır (Şentürk, 2012: 352-360).

Dünyada ilk kentsel dönüşüm 2. Dünya Savaşı sonrasında yıkılan kentlerin yeniden inşa edilme sürecinde "slum"ların temizlenmesine yönelik olarak başlatılmıştır. 1980'lere kadarki süreçte dönem dönem eleştiriler yapılsa da devamlılık göstermiştir. 1980'li yıllarda ise şimdiye kadar yapılan sosyal konut analarında yeni toplumsal sorunların ortaya çıkması ve bu imar düzenlemelerinin fiziki yapıyı kötü yönde etkilediği düşüncesi ile kentsel dönüşüm konusunda yeni müdahaleler yapılması gündeme gelmiştir. Bunu takiben 1990'lı yıllar ile özellikle Batı Avrupa'da birçok ülke kentleri yeniden canlandırmaya yönelik hedefler belirlemiştir (Şentürk, 2012: 349-350). Ülkemizde ise kentsel dönüşüm çalışmaları 1980 sonrası süreçte daha çok ön plana çıkmıştır. 1950-1980 yılları arasında boş arazilerin gecekondu mahalleleri haline gelmesi ve daha sonra da bu oluşan mahalle yapılarının yaşanabilir, sağlıklı mekânlar haline getirilmesi, apartmanlaşarak yeniden yapılandırılması veya temizlenerek kentteki farklı gelir gruplarına yönelik olarak yenilenmesi politikaları şeklinde sürdürülmüştür. 1980 sonrası ise konut sorunu ve planlama ile ilişkili ayrıntılı kanuni düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve kentsel dönüşüm kanunlarla uygulamaya çalışılmıştır. Gecekondu bölgelerinin mülkiyet sorununu çözmeyi ve gecekondu stokunun apartman türüne dönüşümünü amaçlayan bu kanunlar, dönüşümü piyasa koşullarına bırakmıştır. 5104 sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu ile kentsel planlama ve dönüşüm işlerine katılma konusunda yerel yönetimlere de yetkiler vermiş ve özel sektörün de kentsel alanlarda faaliyet göstermesi, ortaklıklar kurması ve kentsel dönüşümde bir

aktör olarak eklenmesine zemin hazırlamıştır. Her ne kadar yerel yönetimler ve özel sektör sürece dahil edilse de bu dönemlerde en önemli pay TOKİ'ye (Toplu Konut İdaresi) verilmiştir (Yıldız ve Zümrüt, 2012: 400-401).

Kentsel dönüşüm bir taraftan eski gecekonduların ve kent merkezlerindeki çöktümlü bölgelerinin dönüştürülerek sağlıklı hale getirilmesi, soyulaştırılması gibi uygulamalarla devam ederken diğer taraftan da genellikle büyük kentlerde üst-orta sınıf ve yeni yükselen orta sınıflar bağlamında banliyöleşmeyi ve güvenli siteleri de beraberinde getirmiştir. Bu durum ise kentsel düzlemde eşitsizlikleri ve ayrışmaları tetiklemektedir (Türk ve Bölükbaşı, 2021: 198). Mekânın yeniden düzenlenmesi olarak da ifade edilebilecek bu süreç insan-mekân ve birey-toplum ilişkisini de dönüştürmeye yönelebilmektedir. Mekânın yeniden üretilmesi ise mekânın kullanım değerinin kaybolarak değişim değerine sahip olmasına neden olmuştur (Gottdiener, 2001: 254).

5. Araştırma Yöntemi, Hipotezleri

Çalışmanın amacı, kentsel dönüşüm ile kentin mimari yapısının değişmesi sonucu nüfus sosyo-ekonomik yapısında meydana gelen dönüşümlerin nasıl ve ne yönde olduğunun incelenmesidir. Yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği ile alandan bilgi toplanmış ve niteliksel çözümleme tekniği ile analizi yapılmıştır. Tokat ili Merkez ilçede yer alan 600 Evler Mahallesi sakinleri ile yüz yüze yapılan yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kapsamında 15 kişi ile görüşülmüştür. Bir süre sonra aynı minvalde gelen cevapların sıklığının artmasıyla görüşme sonlandırılmıştır.

Çalışmanın evreni Tokat 600 Evler Mahallesi, örnekleme ise mahallenin önceki yapısı ortaya konulurken 40 yaş üzeri mahalle sakinleritercih edilmiştir. Bu yaş grubunun seçilmesinde bu mekânların dönüşümden önceki mekânsal ve toplumsal yapılarını bilmeleri etkindir. Mahallenin günümüzdeki yapısını ortaya koyarken kentsel dönüşüm sonrası yapılarda yaşayan sakinler örnekleme oluşturmaktadır.

Araştırmanın varsayımı şu şekildedir:

Kapitalist üretim ilişkilerinin kente nüfuz etmesiyle yalnız kentin mekânsal yapısı dönüşmemiş, kentin demografik, ekonomik ve toplumsal yapısı da dönüşmüştür.

6. Bulgular

Kırsal ekonomik faaliyetlerin ve gündelik ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı bir kent görünümünde olan Tokat, buna mukabil ticaret, sanayi ve hizmet sektörlerinin de bulunduğu bir yerleşim yeridir. Cumhuriyet'in ilanının ardından nüfus hareketlerinin artışı yeni yerleşim sahalarının oluşmasını zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda 19. yüzyılın sonunda açılan Gaziosmanpaşa Bulvarı'nın kentteki konut ihtiyacı doğrultusunda konut yoğunluğu düşük müstakil yapı evlerden konut yoğunluğu yüksek olan apartman tarzı yapılara dönüştüğü görülmektedir (Acungil, 2015: 347).

Tokat şehrinin kentsel gelişim sürecine bakıldığında ilk yapılan konutların kentin içerisinde bulunan yeşil alanların tahrip edilmesi sonucu yükseldiği söylenebilir. Bu gelişim süreci içerisinde ilerleyen yıllarda verimli tarım arazilerinin de imara açılmasıyla konut ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda incelenmiş olan 600 Evler Mahallesi'nin de hikâyesi bu süreçle eşleşmektedir. Zaman içerisinde geniş ve verimli tarım topraklarının yerleşime açılmasıyla kurulan mahalle, ortalama 40-50 yıllık bir tarihsel geçmiş ifade etmektedir. 1980 öncesi dönemde çok katlı binalara sıkça rastlanılmadığı, buraların genel itibarıyla bataklık bir yapı olduğu, nüfus hareketliliğinin az olduğu söylenmektedir. Genellikle bu bölgelerin meyve-sebze ve üzüm yetiştirmek için kullanıldığı ve teknik altyapının yeterli olmadığı

belirtilmektedir. Ayrıca yeşil alanlıkların yoğun olduğu bir bölge olarak bahsedilmektedir.

"Mahallemizin geçmişi 1980'li yıllara dayanmaktadır. 40 yıllık bir tarihinin olduğunu söyleyebilirim. 1980 öncesi bu bölgenin çok büyük bir bölümü bağ, bahçe ve meyvelik olarak kullanıldı. Oturuma ve yerleşime müsait olmayan bir bölgeydi. Genelde burada yapılan konutlar müstakil-bahçeli az katlı konutlardı. Ve en önemlisi yeşillik alanların çoğunlukta olduğu bir bölgeydi günümüzle kıyaslanmayacak ölçüde (M.D,57, Esnaf)

Kentin kuzey tarafında yer alan ve ırmağın diğer yakası olarak da ifade edilen bu bölgedeki ilk yapılaşmanın kooperatif şeklinde olduğu görülmektedir. 600 Evler olarak anılan bu sitelerin kökeninin 1970'li yıllara dayandığı görülmektedir.

"Buraya yapılan ilk yapı 600 Evler Kooperatifiydi. O zamanlar Milli Eğitimin öğretmenlere falan yönelik kurduğu bu kooperatiflere ilk ilgiyi öğretmenler gösterse de yapım süreci devam ederken kentin dışında yer alması, ulaşımın zor olması gibi nedenlerden ötürü cazip gelmemeye başladı ve başkalarına devretme eğilimi arttı. (M. K., Emekli, 69)

Yeni yapılan nispeten çok katlı bu binalara 1980'li yılların başından itibaren ilginin artmaya başladığı görülmektedir. İnsanların bu bölgede elinde tuttuğu tarla, arazi ve bağ niteliğindeki topraklarını kooperatif yönetimleri ve müteahhitlerle daire veya kat karşılığı anlaşma yoluna giderek ellerinden çıkarma eğiliminde oldukları görülmüştür. Bu noktada kooperatifleşme hareketi esnasında dolandırılma olaylarının da o yıllar itibarıyla sıkça rastlanıldığı tespit edilmiştir.

"1980 sonrası tüm Türkiye'de olduğu gibi Tokat'ta da bir apartmanlaşma furusu patlak verdi. Müteahhitler bu bölgedeki toprakların sahipleriyle anlaşarak bu arazileri kapattı. Kimine para verdiler, kimine kat karşılığı daire. İnsanlarda çok fazla sorgulamadan ata topraklarını ellerinden çıkardılar. Kooperatiflere katılmaya ve buralara para yatırmaya başladılar. Ve bir süre dolandırılma olaylarını duymaya başladık. O dönem çok mağduriyetler yaşandı, bizim de başımızdan böyle bir olay geçmişti." (A.D, 54, Emekli)

Kentsel yerleşimin zamanla yayılmasıyla beraber geleneksel ilişkilerin bir nebze olsa bu konutlarda yaşatılmaya devam ettirildiği gözlemlenmiştir. 1 ve 2. kuşak neslin eski kültürlerine sahip çıktığı ve bu kültürün öğelerinin korunmaya çalışıldığı söylenmektedir.

"Eskiden komşuluk ilişkileri bambaşkaydı. Komşularımızla aile gibiydik, kaplarımız gece-gündüz karşılıklı olarak açıldı. Birbirimize gider gelirdik, insanlara güvenirdik şimdi kimse kimseye güvenmiyor. Annelerimiz, babalarımız ve yaşlarımız yine bu komşuluk ilişkilerini devam ettirmeye çalışıyorlar ama biz komşuluk ilişkilerini bıraktık. Bizim yapmama nedenimiz güvensizlik, insanların birbirlerinden istifade etmesi vs..Pandemi de bunun tuzu biberi oldu." (M,S, 42, İşçi)

Yeni neslin bu kültür ve öğelerinden bihaber olduğu, ilgilenmediği yakınmaları mevcuttur. İnsanların geçmiş yıllarda birbirlerini tanıdığı, mahallerine sahip çıktığı ve onun sorunlarına duyarlı olduğu tespit edilmiştir. Ancak komşuluk ilişkilerinin o yıllarda daha samimi, sıcak ve güven ilişkisine dayalı olduğu söylemleri de ağırlıktadır. O dönemlere duyulan özlem ise fazlasıyla dile getirilmektedir.

"Eski binalarımız şehrin içinde olmasına rağmen çok daha fazla yeşil alan kullanımımıza açıktı. Tüm apartman olarak kapı önüne iner, sohbet-muhabet ederdik, piknik yapardık. Çocuklarımız bahçe içerisinde oyun oynardı. Şimdi onların oyun yerleri de kalmadı. Cep telefonu, tablet ve bilgisayarla büyüyorlar. Kimin ihtiyacı varsa reçel, pekmez yapmasına yardım ederdik, şu an bu imkânımız da kalmadı her şeyin hazırı var kimse uğraşmak istemiyor. Her şeyden daha önemlisi tüm apartman birbirini tanırdı, şimdi yanındakini, altındakini tanımıyorsun. Eskileri çok özliyoruz." (A, Y, 49, Ev Hanımı)

"Eskiden bu mahallenin içinde bir aile gibiydik, herkesin herkesten haberi oluyordu. Kimin düğünü var, kimin cenazesi var bilinirdi.

Ancak bu dönüşümden sonra camide sela veriliyor kim öldüğünü bilmiyor, düğün eğlence oluyor sonradan görerek öğreniyoruz. Önceden mahallede kapı kapı dolaşp haber verilir, davetiye falan yoktu gerek yoktu. Çünkü herkesin birbirinden haberi vardı.” (N. A., 52)

Değişen üretim ilişkilerinin kültür üzerinde ortaya çıkardığı sonuçlar itibarıyla insanların alışlagelmiş tüketim kalıplarında ve kültürel değerlerinde değişimler meydana geldiği tespit edilmiştir. Lakin her ne kadar bir değişimden bahsedebilmek mümkün ise de hâkim kültürün içine doğmuş ve onunla yaşamış kişilerin bu değişimlerin karşısında durup kültürünü, örf ve adetlerini korumak niyetinde oldukları da görülmüştür.

“Mahalle, Osmanlı döneminden beri bizim kültürümüzde yeri olan bir yapı, mahalle bir yuvaydı. Aile gibiydik samimiyetin simgesiydi, muhabbetin en samimisinin yapıldığı yerd. Şu anda yaşadığım mahalleyi gezerken aynı samimiyetin sıcaklığın oraya da taşınacağını düşünüyordum. Maalesef düşündüğüm gibi olmadı. Ufak tefek oluyor, lakin doğal, işten değil zorunluluktan.” (D. İ., 61, Ev Hanımı)

Yeni neslin eski mahalle kültürünü tam anlamıyla özümseyemediği, koruyup kollama noktasında istenilen düzeyde olmadığı ve geleneksel kültürü-modern kültür ile harmanlayıp dönüştürme biçiminde yaşattığı ve yaşadığı söylenebilir.

2017 yılında yürütülen çalışmalar kapsamında kentsel dönüşüm sürecine dahil edilen mahallede eskiden, yıpranan ve depreme dayanıksız konutlar yıkılmış yerlerine çok katlı binalar inşa edilmiştir. Belediyeden edinilen bilgiler ışığında 250 konutun yıkıldığı, 4 parsel üzerine yaklaşık 1500 dairenin hâlihazırda tamamlanabildiği bilgisine ulaşılmıştır. Kentsel dönüşüm projeleri ile bunlardan etkilenenlerin beklentileri uyusmamaktadır. Yapılan gözlemler ve görüşmeler doğrultusunda evlerini kentsel dönüşüm projeleri kapsamında dönüştüren mahalle sakinleri umduklarını bulamadıklarını açıkça ifade etmişlerdir. Bütünsel bir kentsel dönüşüm süreci yaşanmadığı, müteahhitlerin sözlerinde durmadıkları, eşitsizliklerin ve mağduriyetlerin yaşandığı bir dönüşüm türünden şikâyet edilmektedir.

“Beklediğimiz gibi bir sonuçla karşılaşamadık ne yazık ki, olması gereken olmadı. Verilen sözler tutulmadı, insanları çok mağdur ettiler. Mesela benim eski evim 110 metrekaresiydi, dönüşüm sonrası bana verilen ev 85-90 metrekaresine oldu. Verdigiime çok pişmanım keşke vermeseydim. Eski apartmanlarımızı, dairelerimizin ferahlığını özliyoruz. Şu an bu konutlarda yeşil namuna bir şey yok. Nefes alamıyoruz, aşırı betonlaşmadan şikâyetçiyiz. Kültürümüzü betondan dört duvara sıkıştırdık. Bu bölgeye bakıldığında genel olarak bir kent estetiğinden bahsetmek mümkün değil, 5 metre ötemizdeki yer eski-köhne yapı yeni binaların içerisinde eski binalarda var. Bu durum gözümüzü tırmalıyor” (S, A, 58, Emekli Memur)

Yapılan saha çalışmaları ve nüfus verilerinin dikkate alınmasıyla kentsel dönüşüm sonrası bölgenin bir çekim merkezi haline geldiği ve nüfus yoğunluğunun artırdığı gözlemlenmiştir. Okul ve kamu kurum ve kuruluşu düzeyinde 25 yapının bulunduğu 600 Evler Mahallesi 30.000 kişiye ev sahipliği yapmaktadır. Yapılan konutların seviyesinin artmasıyla, bu konutları satın alan veya kiralayanların eğitim-gelir-kültür düzeyleri arasında doğru bir orantı tespit edilmiştir. Mahalle sakinlerinin birçoğunun memur, hâkim, savcı gibi yüksek gelir seviyesine sahip insanlardan oluşu söz konusu doğru orantıyı anlamlı kılmaktadır. Lakin nüfus olarak artışın karşılığında aynı oranda gayrimenkul yatırımları haricinde ekonomik (yatırım-istihdam) bir karşılık yaratılmamıştır. Tokat il genelinin ekonomik değer yaratma konusunda sorunlar yaşadığı göz önüne alınırsa bölge ile kent genelinin uyumlu bir seyir içinde olduğu söylenebilir.

“Kentsel dönüşüm öncesi komşularımız genellikle çevre köylerden göç edip gelmiş kişiler, akrabalarımız ve tanıdığımız Tokat’ın yerlisi diyebileceğimiz şahıslardı. Ancak dönüşüm sonrası

komşularımız başka şehirlerden, başka kültürlerden tanımadığımız kişiler oldu. Şimdiki komşularımız ya tayinle gelmiş kamu görevlileri ya da iş için şehir değiştiren çalışanlardır” (H, A,53, Memur)

Bu bölgede yaşanan kentsel dönüşümler sonrası arazi ve konut spekülasyonunun yoğun bir şiddetle yaşandığı görülmüştür. Bu durumun sürdürülebilirliğinin mümkün olmadığı, talep edilen fiyatların bugünkü ekonomik koşullar içerisinde ödenemeyeceği ve dairelerin fiyatlarının aşırı artırılmasıyla ederinden fazla para istenmesi gibi birtakım olaylardan kişiler etkilenmektedir.

Aynı şekilde önceki mekânsal yapıda çok fazla maddi külfete katlanma durumunda olmayan ailelerin yeni yapılarla birlikte katlanmak zorunda kaldıkları maddi ve manevi külfetlerde de artış dile getirilmiştir.

“Site yaşamı belli aralarda hem maddi hem de manevi birtakım yükler getiriyor. Kapıcı, temizlik, güvenlik parası ve benzerleri ile birlikte ekstra ücretler ortaya çıkabiliyor. Maneviyat açısından ise farklı huyları olan birçok kişiyle istemeyerek de olsa anlaşmak ve uyumlu yaşamak zorundasın. Neticede ortak yaşam alanlarımız var, sevmesek de saygı duymalıyız. Bazen istenmeyen kavgalar sözler olabiliyor.” (S. C., 39, Serbest Meslek)

Son olarak mahalle özelinde kentin diğer bölgelerine nazaran çok olmamakla birlikte mekânsal ve toplumsal bir ayrışmanın izleri görülmüştür. Gelir seviyesi daha yüksek olan kişiler, lüks site veya akıllı ev olarak ifade edebileceğimiz yerleri kendilerine mesken edinirken, mekân üzerindeki üretim-tüketim ilişkilerinden kaynaklı gelir adaletsizliğinden etkileri nispeten daha düşük gelir düzeyli aileler, imkânları daha kısıtlı konutlarda oturmaktadır. Toplumsal ayrışma kapsamında beyaz yakalı-mavi yakalı gerginliğinin, düşük gelir grubuna ait olan kişilerin beyaz yakalı olarak ifade edebileceğimiz üst-orta gelir grubundaki kişilere apartman görevlisi veyahut gündelikçi olarak hizmet etmesi üzerinden devam ettiği görülmüştür.

7. Sonuç

Mekân, yalnızca fiziksel boyutu olan tek unsurlu bir yapı değildir. Toplumsal ve ekonomik olaylara ev sahipliği yapması nedeniyle gündelik yaşamın yeniden üretildiği ve devam ettirildiği sosyolojik bir yapıdır. Söz konusu bu yapı içerisinde insan, mekânla kurduğu aidiyet ilişkileri doğrultusunda kendisini anlamlı kılabilir. Dolayısıyla mekân ve toplum arasında diyalektik bir ilişki bulunmaktadır. Mekân ve toplum birbirini karşılıklı olarak dönüştürüp değiştirmektedir.

Her üretim tarzının kendi mekânını yaratıp dönüştürdüğü kent yapısı içerisinde, eski düzenden yeni düzene geçişte sert bir ayrım yaşanmamaktadır. Harvey’in (2002: 153) tortul öğeler yaklaşımı ile detaylandırmak gerekirse, her üretim tarzı kendi kent mekânını oluşturmada ancak önceki dönemde hüküm süren üretim tarzının kalıntıları var olmaya devam etmektedir. Bu durum olguların tarihsel oluşumundan ötürüdür. Üretim tarzı değişse bile bir önceki üretim tarzından kalan tortul öğeler ya şekil değiştirerek ya da dönüşerek yeni üretim tarzına eklenmektedir. Çalışmamızda da tortul öğeler vurgusuna uygun bir durum söz konusudur. Üretim tarzının değiştiği bölgelerde yeni kültürün içinde dönüşerek yaşamını sürdüren geleneksel kültür elemanlarını tespit etmek mümkündür.

17. ve 18.yy başlarından itibaren önemli ticaret kavşaklarının üzerinde bulunan Tokat şehri, ilerleyen süreçlerde bu önemini kaybetmiş ve eski mekânsal ve toplumsal yapılarında dönüşümler yaşamıştır. Ancak 1980’li yıllarda ülke genelinde yaşanan ekonomik yapı dönüşümlerinin etkileri küçük kentlerde etkisini 2000’li yıllardan sonra daha fazla gösterdiği görülmektedir. Tokat kenti de buna benzer şekilde 2000’li yıllarda bu dönüşümden fazlasıyla etkilenmiş ve bu döneme kadar sürdürülegelen geleneksel ilişkilerde yaşanan dönüşüm de hızlı olmuştur. Sermayenin kent mekânına

girerek sosyo-ekonomik ve kültürel politikalar ile hem eski kent mekânını hem de geleneksel ilişkileri dönüşüme tabi tutması sonucu, Tokat kentinde de çözülme başlamıştır.

Bu bağlamda Tokat kent merkezinde kurulan ve geçmişte çok eskiye götürülemeyen Altiyüz Evler Mahallesi, yukarıda sözü edilen dönüşüm seyrine uygun düşen bir eğilim sergilemesi nedeniyle incelenmesi önem arz eden bir mekân olmuştur. Yaşanan ekonomik dönüşüm öncesinde bağ, bahçe, meyvelik ve tarım arazilerinin yoğun olduğu bir alan görünümünde olan bu mekânda, yapılaşmanın yoğun olduğu görülmemektedir. Yine aynı yıllar itibarıyla kişilerin ait oldukları kültürleri ve ilişkileri devam ettirme eğiliminde oldukları ve bundan memnun oldukları da ifade edilmiştir. Kente söz konusu bahsedilen yıllarda geleneksel ilişkilerin hâkim olduğu görülmektedir.

1980 sonrası ciddi bir iskân ve bayındırlık faaliyetleri ile mekân yapılaşmaya açılarak apartmanlaştırılmıştır. Apartmanlaşma ve çok katlılaşmaya rağmen kültürün yaşandığı ve yaşatıldığı tespit edilmiş, komşuluk kültürünün en derinlerine kadar sürdürüldüğü söylenmiştir. Ancak 2000'li yılların ortasından sonra kültürün yaşanmasında ve devam ettirilmesinde aksaklıkların oluşmaya başladığı, kişilerin tüketim alışkanlıklarında kırılmaların olduğu da gözlemlenmiştir.

Mahallenin kentsel dönüşüme tabi tutulması sonrası 1980 öncesinde rastlanılmayan mekânsal ve toplumsal ayrışmalara rastlanılır olmuştur. Mahallenin kuzey kesimlerine doğru genişleyen lüks modern konutlar orta ve üst gelir grubundan kişileri çekmeye başlamış, nüfus yoğunluğu artmıştır. Kapitalist üretim ilişkilerinin kente nüfuz etmesiyle yalnız kentin mekânsal yapısı dönüşmemiş, kentin demografik, ekonomik ve toplumsal yapısının dönüştüğüne yönelik kurulan varsayımın da doğrulandığı görülmektedir.

Çalışmada aile üyelerinin, kişilerin ve toplumların yıllardır alıştığı ve elde ettiği davranış kalıplarının kaybolmaya başladığı gözlemlenmiştir. Ancak mekânlar ve tüketim alışkanlıkları değişse bile yeni gidilen mekânlarda ve yeni kurulan komşuluk-arkadaşlık ilişkilerinde geleneksel ilişkilerin izlerini hala görebilmek mümkündür.

Kaynakça

- Acungil, Y. (2015). Kentsel Dönüşümün Geleneksel İlişkilere Etkisi: Tokat Karşıyaka Mahallesi Örneği. *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*. 25-26 Eylül 2014. Bildiriler Cilt II. 337-362.
- Acungil, Y. (2018). Kent sosyolojisinin ortaya çıkışı ve gelişimi sürecinde etkili olan düşüncüler. *Sosyal Bilimlerde Değişim ve Gelişim Yazıları I*. Çataloluk, Cuma & Bozdoğan, Doğan (edt.), 121-183.
- Aksu Kocatürk, G. (2021). Kentsel mekânın toplumsallığı üzerine bir okuma. *Kent Sosyolojisi Üzerine Senfonik Okumalar* içinde, Şentürk, Ünal (edt.). 297-314.
- Arlı, A (2012), "Şehir Sosyolojisi: 1970 Öncesi Tartışmalar Hakkında Bir Yeniden Değerlendirme", Köksal Alver (ed.), *Kent Sosyolojisi*, Ankara: Hece Yayınları.
- Aslanoğlu, R. (2000). *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Ataöv, A. & Osmay, S. (2007). Türkiye'de kentsel dönüşümüne yöntemsel bir yaklaşım. *METU JEA*. 2 (24), 57-82.
- Duman, B. (Tarih Yok). Kentsel yenileşme ve kentsel dönüşüm. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayını. http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/sosyoloji_lisans_ao/kentsel_yenileme_ve_kentsel_donusum.pdf.
- Duru, B. & Ayten A. (2002). *20. Yüzyıl Kenti*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Gottdiener, M. (2001). Mekân kuramı üzerine tartışma: kentsel praksise doğru. *Praksis*. 2, 248-269.
- Görmez, K. (1997). *Kent ve Siyaset: Bir Metropol Alanda Kentleşme*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Harvey, D. (2002). Sınıfsal yapı ve mekânsal farklılaşma kuramı. *20. Yüzyıl Kenti*. B. Duru & A. Alkan (der. ve çev.). Ankara: İmge Kitabevi, 145-170.
- Harvey, D. (2020). *Sosyal Adalet ve Şehir*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Helle, H. J. (1996). Kentleşmiş insan. *Cogito*. Aygen, Z. (çev.). 8, 71-79. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kamrava, M. (1999). *Politics and Society in the Developing World*. London: Routledge.
- Karaarslan, Ö. N. (2018). Mekân sosyolojisinin imkânı üzerine bir derkenar. *Düşünen Şehir Dergisi*. 1, 80-87.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. İmge Kitabevi: Ankara.
- Keleş, R. (2016). *Kentleşme Politikası*. İmge Kitabevi: Ankara.
- Lefebvre, H. (2016). *Mekânın Üretimi*. Ergüden, Işık (çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. Akınbay, O. & Kömürcü, D. (çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Özden, P. P. (2002). Yasal ve yönetsel çerçevesiyle şehir yenileme ve planlama ve uygulaması: Türkiye örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Özer, İ. (2004). *Kentleşme Kentleşme ve Kentsel Değişme*. Bursa: Ekin Kitabevi
- Pınarcıoğlu, N. Ş., Kanbak, A. ve Şiriner, M. (2010). Kent kuramları. *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*. Uğurlu, Ö. & Pınarcıoğlu, N. Ş. & Kanbak, A. & Şiriner, M. (der.). 71-102.
- Saunders, P. (2013). *Sosyal Teori Kentsel Sosyoloji*. Doğru Getir, S. (çev.). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Solmaz, M. (2021). Kentsel ekolojiden bir yaşam tarzı olarak kentleşme: Chicago Okulu ve kent çalışmaları. *Kent Sosyolojisi Üzerine Senfonik Okumalar*, Şentürk, Ünal (edt.). 99-123.
- Şahin, Y. (2013). *Kentleşme Politikası*. Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Şengül T. (2001). Sınıf mücadelesi ve kent mekânı. *Praksis*, 2, 9- 31.
- Şentürk, M. (2012). Kentsel dönüşümün sosyolojisi. *Kent Sosyolojisi*. Alver, K. (edt.). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Türk, E. ve Bölükbaşı, A. (2021). Gecekondulaşmadan kentsel dönüşümüne Türkiye'nin kentleşme süreci. *Kent Sosyolojisi Üzerine Senfonik Okumalar*, 175-204. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Urry, J. (1995). *Mekânları Tüketmek*. Ögdül, G. Rahmi (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Weber, M. (2000). *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, çev. Musa Ceylan, İstanbul: Bakiş Yayınları.
- Wirth, L. (2002). Bir yaşam biçimi olarak kentleşme. 20. Yüzyıl Kenti içinde. Duru, Bülent ve Alkan, Ayten (der. ve çev.). 77-106.
- Yıldız, M. Z. ve Zümrüt, M. S. (2012). Toplu Konut İdaresi (TOKİ)'nin kentsel dönüşümüne etkisi ve konut üretim faaliyetlerine eleştirel bir bakış (Diyarbakır kenti örneği). *Kent Sosyolojisi*. Alver, Köksal (edt.). 395-434. Ankara: Hece Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (TDK), <https://sozluk.gov.tr/>. E. T. 09.10.2021.

Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde Karabağ

Karabakh in Turkey- Azerbaijan relations

Gökmen KILIÇOĞLU¹

¹ Düzce Üniversitesi Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Düzce / Türkiye, gokmenkilicoglu@duzce.edu.tr

ÖZET

Sovyetler Birliği döneminde, Azerbaycan'da birçok ekonomik, sosyal ve siyasi sorun mevcuttu. Ancak bu süre içerisinde ülke içindeki etnik gerilimler baskılanmıştır. Gorbacov'un yumuşama politikaları ile buzu çözülen bu gerilimlerin bir kısmı çatışmaya dönüşmüştür. Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile iyice artan çatışmalardan biri de Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleşen Dağlık Karabağ sorunu olmuştur. Türkiye önce sorunun Sovyetler Birliği'nin iç işi olduğunu ileri sürmüştür. Sovyetlerin çöküşü ve Ermeni saldırganlığının artması ile davranış değiştirmiş ve Azerbaycan'a yakın politikalar izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda Ermeni işgalinin uluslararası kamuoyuna ulaştırılması, soruna uluslararası örgütler aracılığıyla çözüm bulunması, arabuluculuk faaliyetleri gibi çalışmalar yapmıştır. Azerbaycan'ı ekonomik olarak da desteklemiş, Ermenistan sınırını kapatmıştır. Hem Azerbaycan hem de Türkiye kamuoyunun tüm askeri müdahale beklentisine rağmen Azerbaycan ordusunun yeniden kuruluşuna yardım etmek dışında doğrudan askeri girişimi olmamıştır. Türkiye, tarafların ateşkes ilanı ile birlikte barışçıl çözüm için mücadele etmeyi sürdürmüştür. Ermenistan'ın ateşkesi bozucu faaliyetleri sonrasında 2020 yılında başlayan çatışmalarda siyasi, ekonomik ve askeri olarak Azerbaycan'ın yanında olmuş, ürettiği İHA ve SIHA'larla savaşın kaderini belirleyen bir aktör olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan

ABSTRACT

During the Soviet Union period, Azerbaijan had many economic, social and political problems. However, during this period, ethnic tensions within the country were suppressed... Some of these tensions, which were defrosted by Gorbachev's softening policies, turned into conflicts. One of the conflicts that increased with the collapse of the Soviet Union was the Nagorno-Karabakh conflict between Azerbaijan and Armenia. Turkey first argued that the problem was the internal affairs of the Soviet Union. With the collapse of the Soviet Union and the increase of Armenian aggression, Turkey changed her behavior and started to follow policies close to Azerbaijan. In this context, Turkey has tried to announce the Armenian occupation to the international community, to mediate between the parties, and to find a solution to the problem through international organizations. It also supported Azerbaijan economically and closed the border with Armenia. Despite all the military intervention expectations of both Azerbaijani and Turkish public opinion, there was no direct military initiative other than helping the re-establishment of the Azerbaijani army. Turkey continued to find out a peaceful solution with the ceasefire declaration of the parties. After the ceasefire-destroying activities of Armenia, it has stood by Azerbaijan politically, economically and militarily in the conflicts that started in 2020, and has become an actor that determines the fate of the war with the UAVs and combat drones.

Keywords: Karabakh, Turkey, Azerbaijan, Armenia

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 13 Aralık 2021

Kabul Tarihi: 28 Aralık 2021

Makale Türü

Araştırma Makalesi

ARTICLE INFOS

Article History

Received: December 13, 2021

Accepted: December 28, 2021

Article Type

Research Article

1. Giriş

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB)'nin çözülmesi ve yıkılışı Türkiye açısından sancılı olmuştur. Soğuk Savaş zihniyetine sahip yöneticiler uluslararası sistemin yeni şartlarına uyum sağlamakta zorlanmışlardır. Dağılma sürecinde bocalamalar başlamış, Birlik'ten ayrılmak isteyen cumhuriyetlere karşı nasıl tavır alınacağı tartışma konusu olmuştur. Kafkasya ve Türkistan'daki Türk Cumhuriyetlerinin bile tanınmasında çekingen davranılmıştır.

SSCB'de Gorbacov tarafından başlatılan Glasnost ve Perestrojka süreci ile sosyalist ideolojinin bastırıldığı etnik çatışmalar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bunlardan en kanlısı Azerbaycan'da ortaya çıkan Karabağ sorunu olmuştur. Hem bağımsızlığa giden süreç hem de Karabağ sorunu ile bağlantılı olarak Azerbaycan'da yaşanan kanlı olaylar karşısında Türkiye, olayları Sovyetler Birliği'nin iç işi olarak görme eğiliminde olmuştur. Karabağ sorunu nedeniyle Azeri- Ermeni çatışmalarının yoğun olarak devam ettiği günlerde Türk Dışişleri,

Türk dış politikası çerçevesinde, Sovyet içişlerini ilgilendiren ve toprak bütünlüğünü korumaya yönelik ilkeler doğrultusunda tedbirli bir tutum benimsemiştir (Aktaş, 2001: 126). Aslında bu tutum, Türk dış politikasının en önemli parametreleri olan “statükoculuk” ve “denge” politikalarının devamı niteliğinde görülebilir. Ancak süreç ilerledikçe ve Ermeni işgalleri artıp, “Dağlık” Karabağ’ın dışına da çıkınca Türkiye tutum değiştirmek zorunda kalmıştır. Türk kamuoyunun baskısı da politika değişikliğinde etkili olmuştur.

Çalışmamızda Karabağ sorununda Türkiye’nin nasıl bir yol izlediği tartışılacaktır. Sorunun tüm gelişimi ve evreleri değil, Türkiye’nin bir şekilde müdahil olduğu kısımlar üstünde durulmuştur.

2. Karabağ Sorunu

Karabağ, Kafkas dağlarının güney doğusunda yer almaktadır. Yüzölçümü yaklaşık 4392 kilometrekaredir. Bölge, Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde Kür, Aras nehirleriyle Gökçe Göl arasında batıda Ermenistan, güneyde İran sınırına yaklaşan kuzeyden güneye 120 km, doğudan batıya ise 35-60 km uzunlukta dağ ve ovalardan oluşan bir bölgedir. Bu coğrafyanın üst kısımları, dağlık bir bölge olduğundan Dağlık Karabağ veya Yukarı Karabağ olarak da adlandırılmaktadır. Alan olarak bütün Azerbaycan’ın %5’i kadardır (Gökçe, 2011: 1140). Rus Çarlığı’nın yıkılması ile Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler arasında yaşanan kanlı olayların geçtiği bir bölgelerin biride Karabağ olmuştur. Taraflar bölgenin kontrolünü ele geçirmek için savaşımlardır. Sovyet yönetimi Ermenilerin nüfusça fazla olduğu kısmı “Dağlık” olarak isimlendirmiş ve 1923’te bu bölgeye muhtariyet vererek çözmeye çalışmıştır.⁵ Dağlık Karabağ, Azerbaycan’ın egemenliğinde kalmış ancak Ermenilere bir özerklik tanınmıştır. Bu çözüme rağmen zaman zaman Ermeniler, Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanması talebini Moskova nezdinde dile getirmişlerdir. Ancak etnik bir denge üstüne oturmuş olan sistemin selameti açısından bu talepler reddedilmiştir.

Gorbaçov dönemi gündeme gelen Glasnost ve Perestrojka politikaları Ermenilerin taleplerini yeniden gün yüzüne çıkarmıştır. 1988 yılından itibaren Ermeniler Türksüz, Ermenistan ve Dağlık Karabağ için çaba göstermişlerdir. SSCB dışındaki ülkelerde de bu yönde etkinlikler düzenlemeye başlamışlardır.

1988 yılında, Dağlık Karabağ Yerel Konseyi, Azerbaycanlı üyelerin katılmadığı bir oturumda, bölgenin Ermenistan Sovyet Sosyalist Birliği Cumhuriyeti’ne bağlanmasını kabul etmiştir. Ermenistan hükümeti bu kararı desteklemiş, ülkede kararın uygulanmasını talep eden gösteriler düzenlenmiştir. Sovyetler Birliği yönetimi bu talepleri reddetmiştir. Bölgede çatışmaların artması sonucu, 1989 yılında Dağlık Karabağ’ı doğrudan merkeze bağlamıştır (Doster, 2021: 177)

Ermeni saldırıları Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra artarak devam etmiştir. 1991 - 1993 yılları çatışmaların yoğunlaştığı bir dönemdir. Özellikle 25-26 Şubat 1992’de Ermenilerin Rus ordusunun 366. Motorize Alayı’nın desteği ile gerçekleştirdikleri Hocalı Katliamı’nda 600’den fazla Azerbaycanlı hayatını kaybetmiştir. Ermeniler işgal faaliyetlerini Dağlık Karabağ ile sınırlı tutmamışlar; bölgenin etrafındaki rayonları da ele geçirmişlerdir. Bu işgal nedeniyle 1 milyon dolayında Azerbaycanlı, topraklarını terk etmek

5 Tarihi süreç içerisinde Rus Çarlığı genelde Kafkasya’da özelde Karabağ’da Ermeni nüfusu arttırmak için çok çaba göstermiş, bölgenin demografik yapısı ile oynamıştır. Özellikle 1828-1832 yıllarında, Rusya’nın İran ve Osmanlı Devleti savaşları sonrası Müslüman unsurlar Rus hâkimiyetine geçen Güney Kafkasya bölgelerini terk etmeye başlamışlar ve onların yerine Ermeniler yerleştirilmişlerdir. Ruslar, 1823’te Türk oranı %78 olan Karabağ’da bu oran yıllar içinde azaltmak için ciddi çaba göstermişlerdir (Çapraz, 2012: 235).

zorunda kalmıştır. 30 binden fazla Azerbaycan yurttaşı, 16 bin Azerbaycan askeri katledilmiştir (Doster, 2021: 178). Bu süreçte Azerbaycan’da bir darbe yaşanmış, çıkan olaylar sonrasında Elçibey, Haydar Aliyev’i Bakü’ye davet etmiştir. Ülke yönetimine geçen Aliyev, 1994’te Rusya’nın arabuluculuğunda Ermenistan ile bir ateşkes imzalamıştır. Ateşkes sonrası sorunun çözüm platformu büyük ölçüde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde kurulan Minsk Grubu olmuştur.

3. Türkiye’nin Tutumu

Türkiye, başlangıçta olayları Sovyetler Birliği’nin iç işi olarak görmüştür. Bu tutuma Soğuk savaş zihniyetinden kurtulamamanın yanında yetkililerin bölgeyi gereği gibi tanımamalarının da payı vardır. Sorunun gündeme geldiği dönemde iktidarda Turgut Özal ve Yıldırım Akbulut hükümetleri yer almıştır. Özal’ın Azerbaycanlılar için sarf ettiği “Onlar Şii, biz Sünniyiz” sözleri bunun önemli bir kanıtıdır. Turgut Özal Cumhurbaşkanı olduktan sonra süreci Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz takip etmiştir. Karabağ sorunu nedeniyle Azeri-Ermeni çatışmalarının yoğun olarak devam ettiği günlerde Türk Dışişleri, Türk dış politikası çerçevesinde, Sovyet içişlerini ilgilendiren ve toprak bütünlüğünü korumaya yönelik ilkeler doğrultusunda tedbirli bir tutum benimsemiştir (Aktaş 2001: 126). Aslında bu tutum, Türk dış politikasının en önemli parametreleri olan “statükoculuk” ve “denge” politikalarının devamı niteliğindedir.

Dağlık Karabağ çatışması, 1988 ve 1991 yazı arasında yerel düzeyde ve düşük yoğunluklu bir mahiyettedir. Ancak, Sovyetler Birliği’nin çöküşü ve Azerbaycan ile Ermenistan’ın bağımsızlığı savaşın karakterini değiştirmiştir. Sovyet ordusunun silah depolarından alınan ağır silahlar çatışmanın şiddetini ve kayıpları arttırmıştır. SSCB sonrası süreci Cumhurbaşkanı Özal’ın 1993 yılında ölümüne kadar Başbakan Süleyman Demirel ve Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin yürütmüşlerdir (Bayraktar, 2021: 329). Çatışmanın Yukarı Karabağ’ı aşarak çevre bölgelere sıçraması ve tamamen Azerbaycan’a ait olan Kelbecer’in işgali bir dönüm noktası olmuştur (Türkmen, 2016: 268). İşgal karşısında hem Türkiye’den hem de dünyadan tepkiler gelmiştir. Türkiye, Ermenistan ile kara sınırını kapatmış ve konuyu uluslararası kamuoyuna taşımaya çalışmıştır. Bu meyanda BM Güvenlik Konseyi’ne başvurmuş ve Türkiye’nin doğusunda konuşlu askeri birlikleri alarm durumuna geçirilmiştir (Kohen, 1993; Sazak, 1993).

Türkiye, Azerbaycan’ın yanında olsa da zaman zaman beklentileri karşılayamamıştır. Özellikle Elçibey hükümeti döneminde hem yönetim hem de Azerbaycan halkı Türkiye’nin askeri ve ekonomik yardımını beklemesine rağmen, Türkiye, Karabağ savaşında Rusya’nın Ermenistan’a gösterdiği yardımı Azerbaycan’a göstermemiştir. Bunun iç ve dış sebepleri bulunmaktadır. Türk dış politikasının geleneksel yapısının yanında Özal ve Demirel arasındaki görüş farkı da desteğin içeriğini etkilemiştir. Türkiye genel anlamda sorunun çözümünü tek taraflı müdahaleden çok uluslararası örgütlerde görmüştür (Beşikçi, 2016).

Şubat 1992’de Karabağ’da olaylar tırmanırken Türkiye sorunu NATO Konseyine götürmüş, AGİT bünyesinde Minsk Grubu’nun oluşturulmasını sağlamıştır. Ama Kelbecer’in işgalinden sonra Azerbaycan’ın askeri destek yönündeki beklentisine yanıt verememişlerdir. Türkiye’nin aynı dönemde uluslararası konjonktür sebebiyle Ermenistan’ı hukuken tanıması, Karadeniz Ekonomik ve İşbirliği Anlaşmasına daveti, Türkiye üzerinden bu ülkeye yardım gitmesini kabul etmesi gibi mevzular Azerbaycan’la ilişkileri soğutmuştur (Beşikçi, 2016).

Tüm aksaklık ve eksikliklerine rağmen Türkiye’nin konuya yönelik faaliyetlerini birkaç başlık altında toplamak mümkündür:

Denge politikası ve arabuluculuk; uluslararası kamuoyu ve uluslararası örgütler nezdinde çabalar, sınırların kapatılması ve ekonomik yaptırımlar ve elektronik oyunlar.

3.1. Denge Politikası ve Arabuluculuk Çabaları:

SSCB devam ederken bu olaya taraf olma konusunda duyulan endişe, daha sonra da hem soğuk savaş psikolojisinin hemen atlamaması hem de bölgesel ve küresel aktörlerle ilişkilerde olumsuz bir sonuç doğuracağı düşüncesi ile devam etmiştir. Hükümetin tarafsız kalma düşüncesinin arkasında bir arabuluculuk rolü oynayabilme ihtimalinin bulunduğu da söylenebilir (Aydın, 2003: 400).

Doksanlı yılların başlarında Türk yetkililerinin ve siyaset adamlarının Ermenistan yetkilileri ile üçüncü kişiler üzerinden Karabağ ve diğer sorunlar hakkında gizli görüşmeler yaptığı söylenmektedir (Sarıkaya ve Aslanlı, 2021: 145). Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, yürüttüğü mekik diplomasisi ile konuyu Avrupa başkentlerinin gündemine taşımıştır. Başbakan Demirel Türkiye'nin politikasını "çatışmadan uzak kalmak ve çatışmanın durması için diplomatik yolları işletmek" olarak açıklamıştır (Aydın Tarihi, 1992).

Arabuluculuk çalışmalarına örnek olarak Elçibey ve Ter Petrosyan, 1993 yılının mayıs ayında Turgut Özal'ın cenaze töreni için Türkiye'ye gelmeleri üzerine Türkiye'nin; üçlü bir plan sunması (Aydın, 2003: 401); 1996 yılında Washington'u ziyaret eden Demirel, Clinton'a Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde kendilerine en yüksek düzeyde otonomi sağlanarak sorunun çözülebileceğini içeren bir rapor sunması ve Clinton'dan plan için destek istemesi (Babadan Karabağ Planı, 1996), 1997 yılında yaşanan sınır gerginliğinde Demirel'in, KEİ toplantısında her iki ülkenin devlet başkanlarını bir araya getirerek olayların yatışmasını sağlaması, 2001 Şubatında Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in arabuluculuk ve üçlü görüşme önerileri (Aşırı Temkinli Ermenistan Girişimi, 2001) verilebilir.

İstanbul'da toplanan AGİT Zirvesi esnasında, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Güney Kafkasya'da, Balkanlar'daki Güneydoğu Avrupa İstikrar Pakti'na benzer bir "Güvenlik Pakti"nin hayata geçirilmesini önermiştir.

Türkiye, Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümü için çok çaba göstermiştir. Bu bağlamda Azerbaycan 1993- 2000 yılları arasında ABD ile 18, Fransa ile 16, Rusya ile 28 kere görüşülmüş ise Türkiye ile konu 78 kez müzakere edilmiş ve sorunun çözüm yolları tartışılmıştır (Memmedov, 2009: 194)

3.2. Uluslararası Kamuoyu ve Uluslararası Örgütler Nezdine Çabalar

Türkiye, konuyu uluslararası toplumla birlikte ve uluslararası örgütler eliyle çözülmesini arzulamıştır. Bu yönde Uluslararası Örgütler nezdinde birçok girişimde bulunmuştur. Başta BM olmak üzere AGİT, NATO, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları zirveleri, İslam Ülkeleri İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi gibi örgütler nezdinde konunun çözümüne yönelik çabalarda bulunmuştur.

Türkiye, Karabağ sorununu bölgesel ve uluslararası tüm alanlarda gündeme getirmeye çalışmıştır. Ermeni güçlerinin Haziran 1993 tarihinde Ağdam'ı işgali sonrasında Türkiye aktif bir telefon diplomasisi başlatmıştır. Bu meyanda ABD Başkanı Bill Clinton, Alman Federal Şansölyesi Helmut Kohl, Fransa Devlet Başkanı Francois Mitterrand, İngiltere Başbakanı John Major ve Rusya Devlet Başkanı Borris Yeltsin ile görüşmeler yapılmıştır. Türkiye, Ermenistan'ın BMGK'nin 30 Nisan 1993 tarihli 822 no'lu kararını

ihlal ettiğini savunmuş ve söz konusu liderlerden BM kararlarına uygun hareket etmelerini istemiştir. Türkiye, Azerbaycan Ermenistan sınırına BM Barış Gücü yerleştirilmesini ve işgal ettiği Azerbaycan topraklarını boşaltmazsa Ermenistan'a yaptırım uygulanmasını talep etmiştir (Mehdiyeva, 2011: 163). Cumhurbaşkanı Demirel, Başbakan Tansu Çiller ve Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin de AGİK'i faaliyete geçirmek için baskı yapmışlardır (Mehdiyeva, 2011: 163). Ancak Azerbaycan, Türkiye'nin tavrını yeterli görmemiş ve Türkiye'nin Bakü Büyükelçisi Altan Karamanoğlu'nu çağırıp, Türkiye'nin bu "eylemsizliği"ni protesto etmiştir (Mehdiyeva, 2011: 164).

Ermenilerin Kelbecer'i işgali sonrasında Türkiye'nin konuyu hemen BM'ye taşıma girişimlerini görmekteyiz. Hattı zatında Türkiye, Ermenistan'ın işgal ettiği toprakları boşaltılması amacıyla Güvenlik Konseyinin dört karar alınmasında da başlıca rolü oynamıştır. Ancak ABD, Rusya ve Avrupa Birliği bu kararların uygulanması için Ermenistan'a baskı yapmayı kabul etmeyince işgal devam etmiş ve hatta genişlemiştir (Lütem, 2015: 257).

1994 yılında İstanbul'da düzenlenen İkinci Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları zirvesinin sonuç bildirgesinde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne yönelik BM kararlarının uygulanmasına yönelik talepler yer almıştır. Türkiye ve Azerbaycan, Ermenistan'ı işgalci olarak tanımlayan sert bir bildiri istemişse de bunu sağlayamamışlardır. Ancak bu zirvenin Bakü'de düzenlenmesine engel olmak için her türlü baskıyı yapan Rusya'nın tutumu düşünüldüğünde alınan neticenin olumlu olduğu ifade edilebilir.

Türkiye, Karabağ konusunu KEİ bünyesi içerisinde de tartışmış, konuyu gündemde tutmuştur.

Türkiye, Karabağ sorununda uluslararası örgütlerin rolünün olmasını önemsemmiştir. Sorunu bu örgütlere taşımış, buralardan çeşitli kararların çıkmasını da sağlamıştır. Bu politikada uluslararası kamuoyunu arkasına alma ve onunla birlikte hareket etme düşüncesi önemli yer tutmaktadır. 1994 yılında Ateşkes sağlandıktan sonra da tüm uluslararası platformlarda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü, başta Yukarı Karabağ dışındaki işgal edilen yerler olmak üzere Karabağ'ın Azerbaycan hâkimiyetine dönüşünü savunmaya devam etmiştir.

3.3. Sınırların Kapatılması ve Ekonomik Yaptırımlar

Türkiye, 3 Nisan 1993'te, Kelbecer'in işgali ile Ermenistan'a yönelik, işgalden vazgeçme çağrılarını sürdürmüştü, bu arada ilişkileri de kademeli olarak sınırlandırmaya başlamıştır. Türkiye, Ermenistan ile olan sınırını ve daha sonra hava koridorunu kapatmıştır. Türkiye-Ermenistan sınırı kapatılmış, demiryolu ve hava bağlantıları kesilmiş, Türkiye üzerinden Ermenistan'a transit ticaret de durdurulmuştur (Azer, 2011: 531). Bununla yetinmeyen hükümet, Türkiye üzerinden geçmekte olan tüm insanî yardım uçuşlarının da durdurulduğunu, hiçbir uçuşa izin verilmeyeceğini, buna rağmen geçmek isteyen uçakların gerektiğinde ateş açılarak indirileceğini bildirmiştir (Aslanlı, 2015: 190).

Türkiye Ermenistan ile ilişkilerini sınırları kapatma, uçak seferlerini iptal etme ve hava koridorunu kapatma şeklinde sınırlandırırken ilişkilerin geliştirilmesini şu koşullara bağlamıştır (Erivan şartları, 2002):

1. Ermenistan'daki "Soykırım" saplantısı kalsın;
2. Ermenistan, Türkiye'ye yönelik toprak talebinden vazgeçsin;
3. Ermenistan tarafından işgal edilmiş Azerbaycan toprakları geri verilsin ve kaçkınların evlerine dönüşüne müsaade edilsin;

4. Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile Nahçıvan arasındaki koridor açılsın.

Zaman içerisinde Azerbaycan'ın da bilgisi dâhilinde Ermenistan ile hava koridoru açılmış ve uluslararası uçuşlara izin verilmiştir. 12 Mayıs 1994 tarihinde Ermenistan'a giden hava koridoru uluslararası kullanıma açılmıştır (Demir, 2007: 310).1995 yılında Ermenistan'dan olumlu bir cevap gelir umuduyla, İstanbul-Erivan arasında uçak seferlerine imkân veren H-50 hava koridorunun açılmasına izin verilmiştir ve bu hava koridoru hala açıktır (Aslanlı, 2015: 191).Ancak ekonomik ambargo ve kara sınırlarının kapalı kalması devam etmektedir. Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesine yönelik adımlar gündeme gelse de Türkiye sorun çözülmeden bu bağlamda adım atmama iradesini son tahlilde göstermiştir.

Koçaryan, ambargonun kalkması konusunda AB'nin devreye girmesi için çaba göstermiştir. Dışişleri Bakanı Oskanyan 2000 yılında Avrupa Birliği'nden Türkiye'nin ambargoyu kaldırması için baskı yapmasını talep etmiş, 19-21 Kasım 2001 tarihlerinde AB-Ermenistan Parlamenterler İşbirliği Komisyon toplantısı sonrası AB, Türkiye'den sınırların açılmasını istemiştir (Demir, 2007:304- 305). Yine 2004 yılında Ermenistan Ulaştırma ve İletişim Bakanı, Ermenistan'ın dış ticaret için Gürcistan'a olan bağlılığının ancak Türkiye ile ilişkiler gelişip, sınırlar açılırsa değişebileceğini vurgulamıştır. Yine aynı yıl dışişleri bakanı Oskanyan, AB'den sınırların açılması konusunda yardım isteğini yinelemiştir(Demir, 2007: 305).

İlham Aliyev, cumhurbaşkanı seçildikten sonra Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini 13- 15 Nisan 2004 tarihinde yapmıştır. Bu tarihlerde Türkiye- Ermenistan sınırlarının açılmasına yönelik tartışmalar devam etmektedir. Aliyev, Türk yetkililerin Ermenistan ile ilişkilerin gelişmesinin Karabağ sorunu çözülene kadar mümkün olmadığını ifade ettiklerini ve kendisi için bunun yeterli olduğunu ifade etmiştir (Ergun, 2007: 259). Ziyaret sırasında yayınlanan bildiride de taraflar arasında stratejik işbirliğinin geliştirilmesi, Karabağ sorununun uluslararası hukuka uygun olarak barışçı şekilde çözümü ve her alanda işbirliğinin artırılmasına yönelik niyetler ifade edilmiştir (Ergun, 2007: 259).

Genel anlamda baktığımızda Ermenistan Türkiye'nin ambargo kararından zarar görmüştür. Ancak açık olan İran ve Gürcistan sınır kapıları kullanılarak ihtiyaç duyulan maddeler, güçlükle de olsa sağlanmıştır. Çatışmanın gidişatını belirleyen silah ve mühimmat ise zaten Türkiye üzerinden gelmediğinden bu konuda bir sıkıntıları olmamıştır(Lütem, 2015).

Sınırların açılması konusu Türkiye'nin üzerinde baskı oluşturmak için kullanılan konulardandır. ABD ve Batılı ülkelerin Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasına yönelik taleplerindeki artış, Azerbaycan'ın bu ülkelerle ilişkilerini germiştir (Caferov ve Aslanlı, 2016: 8). 1991 yılından günümüze değin Türkiye- Azerbaycan ilişkilerinde yaşanan hiçbir süreç Türkiye- Ermenistan Protokolleri süreci kadar sıkıntılı olmamıştır (Aslanlı, 2020: 221).

3. 3. 1. Sıfır Sorun Politikası ve Futbol Diplomasisi

2008 yazından itibaren Türkiye- Ermenistan ilişkilerinde hızlı gelişmeler yaşanmaya başlamıştır (Akgün, 2008). Eylül 2008'de bölge ve dünya medyasında geniş yankılar uyandıran bir olay gerçekleşmiş, dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül bir futbol karşılaşmasını izlemek için Erivan'a gitmiştir (Erivan'da Gece Mesaisi, 2008). Futbol Diplomasisi (Kinzer, 2008) olarak adlandırılacak olan bu gelişme, Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'ye maç izlemeye gelmesi ile sürecektir. Bu sürecin ardından yaklaşık bir yıl Türkiye'nin Ermenistan sınırını açacağı söylentisi devam etmiştir ancak başta Erdoğan olmak üzere hükümet yetkilileri

bu iddiayı reddetmişlerdir. 10 Ekim 2009'da Türkiye ve Ermenistan arasında İsviçre'de protokol imzalanmıştır. Her iki tarafın ülkelerinde konu oldukça tepki görmüştür. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı da hemen Türkiye'nin Karabağ'ın işgali bitmeden Ermenilerle bu tür bir ilişki geliştirmesinin bölge güvenliği ve iki ülke arasındaki ilişkilerin ruhuna aykırı olduğunu bildirmiştir (Resmi Bakıdan Türkiye Ermenistan protokollerine sert etiraz, 2011). Protokollerde Karabağ sorununa doğrudan değinilmemiş ve protokoller yürürlüğe girdikten 60 gün sonra Türkiye- Ermenistan sınırının açılacağı belirtilmiştir. Bunlar Azerbaycan'ın endişelenmesine ve sert tepkisine sebep olmuştur. Protokoller içerisinde yer alan sınırların açılacağına dair ibareler kadar 14 Ekim 2009 tarihinde Bursa'da oynanan Türkiye-Azerbaycan futbol karşılaşmasına Azerbaycan bayraklarının alınmaması ve stadyum girişinde toplanan bayrakların uygun olmayan bir şekilde toplanması da Azerbaycan'da sert bir tepkiyle karşılanmıştır. "Bayraklar Krizi" olarak literatüre geçen olay neticesinde Bakü'deki Türk Şehitliğindeki Türkiye Bayrakları (Azerbaycan Bayrakları da sökülmüştür) tamirat gerekçesi ile sökülmüştür. Başbakan Erdoğan 13 Mayıs 2010'da Azerbaycan parlamentosunda yaptığı konuşmayla Azerbaycan'ı tam rahatlatmış (Aslanlı, 2011) daha sonra ise BM ve Avrupa Konseyi dahil birçok uluslararası platformda Karabağ konusunda Azerbaycan toplumunun gönlünü fetheden açıklamalar yapmıştır (Başbakan Erdoğan'ın BM Genel Kurula Hitabı, 2011). İlişkilerin düzelmesi ile birlikte tamirat bitmiş ve bayraklar yerlerine yerleştirilmiştir.

Azerbaycan'ın diğer bir reaksiyonu, İlham Aliyev'in İstanbul'da gerçekleşen Medeniyetler İttifakı Zirvesine katılmaması olmuştur. 13 Aralık 2017 tarihinde Ermenistan Dışişleri Bakanı Eduard Nalbandyan, 2018 yılında protokolleri tek tarafı olarak feshedeceklerini açıklayarak sürece noktayı koymuştur.

3. 4. Askeri Destek

Türkiye'nin Azerbaycan'a Karabağ sorunu sırasında askeri desteği tartışmalı bir konu olmuştur. Azerbaycan ordusunun kurulması aşamasında Türkiye'nin desteğinin olduğu ifade edilebilir. Ayrıca gönüllü olarak Türkiye'den savaşa katılanlar olmuştur (Arpaçık, 2005).

Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan'ın güçlü bir ordu kurma zorunluluğu bulunmaktaydı. Azerbaycan, Ermenistan'ın aksine, dış destekten mahrum durumdaydı (Cornell, 1998). Türkiye'nin Azerbaycan ordusunun yapılandırılmasına askeri personel yetiştirmek yönünde ciddi katkıları olmuştur. Türk subaylarının Azerbaycan ordusunu eğitmesi ve Azerbaycanlı öğrencilerin Türkiye'de askeri okullarda eğitim görmesi bu açıdan anlamlıdır. Bu durum Haydar Aliyev döneminde 1996 yılında imzalanan "Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Antlaşmaları" ile devam etmiştir (Aslanlı ve Hesenli, 2005: 162).

Demirel, Azerbaycan yanlısı kamuoyu tarafından müdahale edilmesi yönünde yoğun baskı altında olduklarını ancak dış politikanın sokak baskısıyla yürütülemeyeceğini, Türkiye'nin silahlı müdahalesinin Müslüman-Hıristiyan çatışmasına dönüştürebileceğini; bunun da Türkiye'yi bölgenin dışına ve 20 sene geriye atabileceğini ifade etmiştir (Kirişçi, 1995: s. 10).

Türkiye'ye yönelik hayal kırıklıklarından birisi Ermenilere buğday ve elektrik satışı sırasında gündeme gelmiş, diğer kırılma ise 1993 yılında Elçibey'in Kelbecer'de mahsur kalan sivilleri kurtarmak için Türkiye'den talep ettiği helikopterlerin karşılan(ma)maması olmuştur (Cafersoy, 2001: 162). Aslında askeri bir müdahale olarak bile görülemeyecek olan bu talep, Demirel tarafından uygun bulunmamıştır. Kelbecer'in işgalinden sonra Özal, Bakü'yü ziyareti Azerbaycan kamuoyunu memnun etmiş ve gerilen ilişkileri düzeltme

yönünde bir adım olarak görülmüştür (Ergun, 2007: 257). Özal, iki ülke arasında Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması taslağının hazırlandığını ancak bunun imzalanmadığını ifade etmiştir (Veliyev, 2020: 176).

Türkiye'nin askeri müdahale seçeneğinin en açık ortaya çıkışı Ermenilerin Nahçıvan'a yönelik saldırıları ile ortaya çıkmıştır. Şuşa ve Laçın'ın işgali ve Ermenilerce Nahçıvan'a saldırılar yapılması Türkiye'de tepkiyi arttırmıştır. Özellikle Nahçıvan'a yapılan saldırılar Türkiye'nin uluslararası anlaşmalarla sahip olduğu müdahale yetkisini gündeme getirmiştir (Öztaş, 2018: 430-431).

Sorunu genelde uluslararası kamuoyu ile birlikte çözmeye politikası sürdüren ve Özal'ın zaman zaman sergilediği sert tutumu benimsemeyen Demirel bile Nahçıvan'a yönelik bir Ermeni saldırısına karşı gerekenin yapılacağını ifade etmiştir (Demir, 2005: 120).

Türkiye Dağlık Karabağ çatışmasına doğrudan müdahale edemese de Ermeni saldırılarının Nahçıvan'a yönelmesini engellemiştir. Ermenilerce Sederek'e yapılan saldırı sonrası Haydar Aliyev, Türkiye'den yardım istemiş, yurtdışı gezisinde olan Demirel, ziyareti yarıda kesip ülkeye gelmiştir. Türk ordusu Erzurum ve Iğdır yönünden Ermenistan'a doğru silahlı birliklerini kaydırmıştır. Bu durum Ermenilerin Nahçıvan'ı işgale kalkışması halinde Türkiye'nin müdahil olacağı algısını oluşturmuştur (Kılıçoğlu, 2020: 256). Rusya bu duruma sert tepki göstermiş, 3. Dünya Savaşı'nın çıkabileceğini ifade etmiştir (Rusya'dan Tehdit, 1992).

Türkiye'nin askeri ve diplomatik olarak en açık desteği Nisan 2016'da gerçekleşen 4 Gün Savaşı ile başlamış ve 44 Gün savaşında zirveye çıkmıştır. 9 Kasım 2020'de ateşkes bildirisi ile sonlanan 44 günlük savaş sırasında Türkiye hem askeri hem de siyasi desteği ile Azerbaycan'ın yanında durmuştur.

3.4.1. İkinci Karabağ Savaşı

Bir süredir tahrik edici eylemler içerisinde olan Ermenistan ve Dağlık Karabağ'daki ayrılıkçı Ermeniler 12 Temmuz 2020 tarihinde Karabağ dışında bir bölge olan Tovuz'a saldırı düzenlediler ve bu saldırıya Azerbaycan karşılık verdi. Türkiye, olay sonrasında hemen tepki göstermiş, Ermenistan kınamış ve uluslararası toplumunda bu olayı kınaması istemiştir. Ermenistan ve Azerbaycan arasında devam eden bir sıkıntı olduğuna dikkati çeken Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Ecdadın asırlar boyunca yerine getirdiği bu görevi, Kafkaslar'da neyse yine yerine getirmeye devam edeceğiz. Dost ve kardeş Azerbaycan'a karşı Ermenistan tarafından yapılan saldırıları şiddetle kınıyoruz." diyerek hem Azerbaycan'a destek vermiş hem de Türkiye'nin bölgedeki vizyonuna dair bir vurgu yapmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı[TCCB]).

Erdoğan, Ermenistan'ın davranışlarını pervasızlık olarak değerlendirmiş, saldırıların sistematik olduğunu ve bunun ciddi bir çatışmaya dönme riskinin olduğunu ifade etmiştir. Özellikle son saldırının doğrudan iki devlet arasındaki sınırlarda ağır silahlarla yapılmasını, olayın herhangi bir sınır ihlali ve çatışması değil, doğrudan Azerbaycan'a yönelik bilinçli bir taarruz olduğunu vurgulamıştır. Erdoğan saldırının, Ermenistan'ın çapını aştığını; farklı güçlerin desteklediği saldırının amacının provokatif bir yaklaşım, hem Yukarı Karabağ sorununun çözümünü ilgili süreci tıkamak hem de bölgede yeni çatışma alanları ortaya çıkarmak olduğunu savunmuştur. Ermenistan'ın kendi toprakları içindeki siyasi, ekonomik, koronavirüs salgınından kaynaklanan sağlık, altyapı ve geniş bir alana yayılan sorunlarını çözememişken, böyle bir saldırganlık içine girmesinin kendi halkına karşı da bir saygısızlık olduğunu belirtmiştir (Kılıçoğlu, 2020a: 13).

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Azerbaycan- Ermenistan sınırındaki çatışmayla ilgili olarak, "Ermenistan'ın yaptığı kabul edilemez, aklını başına toplasın. Biz Türkiye Cumhuriyeti olarak tüm imkânlarımızla Azerbaycan'ın yanındayız" ifadelerini kullanmıştır (APA, 2020). Bu açıklama aynı zamanda daha önceki "Azerbaycan işgal edilmiş topraklar ve Karabağ konusunda hangi çözümü tercih ediyorsa biz Azerbaycan'ın yanında olacağız" sözlerinin de tasdikidir (Kılıçoğlu, 2020a: 14).

Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar da "Yıllardır saldırgan tutum sergileyen Ermenistan'a karşı Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin yanında durmaya, Azerbaycanlı kardeşlerimize destek olmaya devam edeceğiz." demiştir (Akar, 2020). Ayrıca Türkiye'nin Azerbaycan Büyükelçisi Erkan Özoral, Türkiye'nin AGİT'in bir üyesi olarak barış sürecine her zaman destek verdiğini, Ermenistan'ın Tovuz bölgesine saldırmasını Türkiye'nin kardeşine yapılan bir saldırı olarak gördüğünü ifade etmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanı İsmail Demir'in, "Savunma sanayimiz, SİHA'larımızdan mühimmatlarımız ve füzelerimize, elektronik harp sistemlerimize kadar bütün tecrübe, teknoloji ve kabiliyetleriyle her zaman Azerbaycan'ın emrindedir." sözleri desteğin sadece diplomatik olmayacağını ifadesidir (Çalkaya, 2020). Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Türkiye sorunun ilk dönemlerinden beri Azerbaycan'ı desteklemeye devam etmekte ancak bu desteği askeri alanda da net ifade etmektedir. İlerleyen süreçte de bu durum devam etmiştir.

27 Eylül 2020'de, Ermenistan, Azerbaycan yerleşimlerine ve askeri mevzilere çeşitli yönlerden ateş açmıştır. Askerler ve sivil kayıpların ve yaralanın olması neticesinde, Azerbaycan Ordusu bir karşı saldırı başlatmıştır. Bu askeri operasyon ile Azerbaycan, Cebrail, Karahanbeyli, Aşağı Seyitahmetli, Mehdili, Aşağı Maralyan, Kuycak, KendHoradiz, Çakırhı, Büyük Mercanlı, Şeybey, Taliş, Karkulu, Şükürbeyli, Yukarı Maralyan, Cereken, Daşkesen, Horovlu, Dejan, Mahmutlu, Caferabat, Sugavuşan ve Papı köyleri başta olmak üzere toplam 27 yerleşim yerini işgalden kurtardı ve 25 km derinliğe kadar girmiş oldu (Dağlık Karabağ'da Dramdan Zafere, 2020).

9 Kasım 2020'de ateşkes bildirisi ile sonlanan 44 günlük savaş sırasında Türkiye hem askeri hem de siyasi desteği ile Azerbaycan'ın yanında durmuştur. Anlaşmada bazı pürüzler olsa bile Türkiye'nin izleme merkezlerinde askeri unsurlar istihdam edebilmesi önemli bir kazanımdır (Aslanlı, 2020: 221).

4. Sonuç

Türkiye'nin Karabağ sorununda Azerbaycan'ın en istikrarlı destekçisi olduğu bir hakikattir. Ancak bu desteğin mahiyeti ve etkisi zaman içinde değişkenlik göstermiş, dönem dönem karşılıklı beklentilere cevap vermekten uzak olmuştur. Türkiye, öncelikle soğuk savaş refleksi ile olaya yaklaşmış ancak ilerleyen süreçte daha doğrudan dahil olmuştur. Hem Türkistan bağlantısını sağlayıcı rolü hem de enerji güzergâhlarında bulunması hasebiyle Kafkasya Türkiye için elzemdir. Bu bölgede söz sahibi olmanın önemli sınavlarından biri Karabağ çatışmasıdır.

Türkiye, başta uluslararası sistem kaynaklı çekincelerinden, meselenin bir din savaşına evrilmesi ve ayrıca içeride muhtemel bir etnik terör kalkışması gibi endişelerden dolayı askeri müdahaleye sıcak bakmamış, diplomasi kanallarını kullanmayı üstün görmüştür.

Genel anlamda baktığımızda Türkiye Azerbaycan'ın haklı davasını dünya kamuoyuna duyurmada aktif bir rol oynamıştır. Konuyu birçok uluslararası örgütte gündeme getirmiş, yine Azerbaycan'ın birçok uluslararası örgüte alınması için ön ayak olmuştur.

Ermenistan işgalleri devam edince Türkiye ekonomik mücadele yollarına başvurmuş, sınırlarını kapatmıştır.

Taraflar arasında gerginlikler olunca özellikle çatışma alanının büyümesi riski karşısında Türkiye sınırda tatbikatlar düzenleyerek gereken mesajları vermiştir. Ayrıca Azerbaycan ordusunun kuruluş aşamasında ciddi desteği olmuştur. Tovuz provakasyonu ile başlayan süreçte (Kılıçoğlu, 2020a) ve 44 günlük savaş sonuna kadar askeri, ekonomik, diplomatik her türlü desteğini Azerbaycan'a sunmuştur.

Kaynakça

- Akar, H. (2020). Ermenistan'a Karşı Azerbaycan'ın Yanındayız. *Sözcü*, <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/son-dakika-akar-20-bin-77-terorist-icimizden-temizlendi-5930922/> (Erişim Tarihi, 11.10.2021).
- Akgün, M. (2008). Azerbaycan ipoteği kalkıyor mu?. *Referans*, 23.07.2008
- Aktaş, H. (2001). Dağlık karabağ sorunu. Ankara: Türk Dünyası Platformu Yayınları.
- APA (2020). https://apa.az/az/daglik_qarabag/Turkiye-XIN-bascisi-Ermnistan-aglini-basina-yigsin-Azrbaycanin-yanindayiq-596283 Erişim Tarihi 11.1.2021.
- Arpacık, Y. Z. (2005). Kan Fırtınası: Azerbaycan Türkleri'nin Soylu Duruşu ve Barış Tahripçisi Ermeniler. İstanbul: İleriş Yayınları.
- Aslanlı A., Hesenli İ. (2005). Haydar aliyev dönemi azerbaycan dış politikası. Ankara: Platin.
- Aslanlı, A. (2011). Azerbaycan türkiye ilişkilerinde nerde kalmıştık- 3. QAFSAM, <http://www.qafsam.org/index.php?page=page&id=323&lang=az&lang=en&lang=az> (Erişim Tarihi 10.11. 2021)
- Aslanlı, A. (2015). Karabağ sorunu ve türkiye- ermenistan ilişkileri. Ankara: Berikan Yayınları.
- Aslanlı, A. (2020). Türkiye'nin güney kafkasya politikası. Türk Dış Politikası: 2023'e Doğru Küresel ve Bölgesel Gelişmeler Karşısında. Yalçın Sarıkaya (Edt). Ankara: TASAV.
- Aşırı Temkinli Ermenistan Girişimi (2001). *Hürriyet*, 18 Şubat.
- Aydın, M. (2003). Kafkasya ve orta asya ile ilişkiler. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. Baskın Oran (edt). İstanbul: İletişim.
- Aydın Tarihi (1992). Ankara: Başbakanlık Basın ve Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü 19 Mart 1992
- Azer, C. (2011). Babadan oğula güney kafkasya, türkiye-güney kafkasya ilişkileri. İstanbul: Truva.
- Babadan Karabağ Planı (1996). *Hürriyet*, 28 Mart.
- Başbakan Erdoğan'ın BM Genel Kurulu'na Hitabı (2011). *Hürriyet*, 23 Eylül, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/18811394.asp>, (Erişim Tarihi 09.10.2021).
- Bayraktar, B. (2021). Türkiye'nin karabağ politikası. *Karabağ Sorunu: Çıkmazdan Çözüm*, Muhittin Ataman ve Ferhat Pirinççi (eds). İstanbul: Seta Yayınları.
- Caferov, N. & Aslanlı, A. (2016). ABD ve güney kafkasya: Ağustos 2008 öncesinde ve sonrasında. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8, (4).
- Cafersoy, N. (2001). Elçibey dönemi azerbaycan dış politikası. Ankara: ASAM Yayınları.
- Cornell, S. E. (1998). Turkey and conflict in nagorno karabakh: A delicate balance. *Middle Eastern Studies*, 34 (1).
- Çalkaya, M. (2020). Savunma sanayimiz bütün tecrübe, teknoloji ve kabiliyetleriyle her zaman Azerbaycan'ın emrindedir. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/savunma-sanayimiz-butun-tecrube-teknoloji-ve-kabiliyetleriyle-her-zaman-azerbaycanin-emrindedir/1913553> Erişim Tarihi 11.10.2021.
- Çapraz, H. (2012). 19. yüzyılda rusya'nın karabağ politikası. *Belgi* 3 (1), ss. 231- 240.
- Dağlık Karabağ'da Dramdan Zafere. (2020). <https://m5dergi.com/dergi/sayi-35i-ekim-2020/daglik-karabagda-dramdan-zafere/> Erişim Tarihi 12.11.2021.
- Demir, A. F. (2007). SSCB sonrası dönemde Türkiye- Ermenistan ilişkileri. *Türkiye'nin Avrasya Macerası: 1989- 2006 (Avrasya Üçlemesi II)*, Mustafa Aydın (Edt). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Demir, A. F. (2005). SSCB Sonrası Dönemde Türkiye- Ermenistan İlişkileri. *Uluslararası İlişkiler*, 2 (5) Bahar.
- Doster, B. (2021). ABD'nin karabağ politikası. *Karabağ sorunu: Düünden bugüne*. Haydar Çakmak (edt). Ankara: Yenisey Kitap.
- Erivan Şartları (2002). *Hürriyet*. 20 Ocak, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erivanvan-sartlari-49408> (Erişim Tarihi 10.11.221)
- Ergun, A. (2007). Türkiye- Azerbaycan ilişkileri. *Türkiye'nin Avrasya Macerası: 1989- 2006 (Avrasya Üçlemesi II)*. Mustafa Aydın (Edt), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Gökçe, M. (2011). Yukarı karabağ sorunu ve Türkiye- Ermenistan ilişkileri üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies*, 6(1), pp. 1139- 1154.
- Stephen, K. (2008). Turkish- Armenian football diplomacy. *The Guardian*, 03. 2008.
- Kılıçoğlu, G. (2020). 1990'lı Yıllarda Türkiye'nin Kafkasya Politikası. Türk Dış Politikası: 1990'lı Yıllar. Serkan Kekevi ve Ömer Kurtbağ (Edt). Ankara: Berikan Yayınları.
- Kılıçoğlu, G. (2020a). Azerbaycan- Ermenistan Sınırında Son Provokasyon. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 403, Ağustos.
- Kirisci K. (1995). New patterns of turkish foreign policy behaviour. *Turkey: Political, Social, and Economic Challenges in the 1990s*. C. Balim, E. Kalaycioglu, C. Karatas & G. Winrow (eds). Leiden: E.J. Brill.
- Kohen, S. (1993). Hoş ama Boş Bir Karar. *Milliyet Gazetesi*, 31 Temmuz.
- Lütem, Ö. E. (2015). Türkiye- Ermenistan ilişkilerinin güncel durumu. *Ermeni Araştırmaları*, S. 50, 2015.
- Mehdiyeva, N. (2011). Power games in the caucasus: Azerbaijan's foreign and energy policy towards the west, russia and the middle east. London- New York: I.B.Tauris.
- Memmedov, N. (2009). Ermənistanın Azərbaycanca Hərbi Təcavüzü və Türkiyənin Sülh Strategiyası. *Qarabağ: Dünən, Bu Gün və Sabah- VIII: 8-inci Elmi- əməli Konferansının Materialları Topplusu*, Bakı 2009.
- Öztiğ L. İ. (2018). Türkiye Ve Ermenistan İlişkilerinde Nahçıvan Sorunu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XVIII, S: 36, s. 413-430.
- Rəsmi Bakidan Türkiye- Ermenistan Protokollarına Sert Etiraz. *Anspress*, <http://www.anspress.com/index.php?a=2&lng=az&nid=6142>
- Rusya'dan Tehdit, *Milliyet*, 21.05.1992
- Sarıkaya, Y., Aslanlı A. (2021). Karabağ sorununda diplomatik müzakereler ve minsk süreci. Karabağ sorunu: çıkmazdan çözüme. Muhittin Ataman ve Ferhat Pirinççi (edt). İstanbul: SETA.
- Sazak, D. (1993). Meclis ve "Müdahale". *Milliyet Gazetesi*, Nisan 8.
- TCCB. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/120621/-turkiye-azerbaycan-in-hakkina-hukukuna-topraklarina-yonelik-her-turlu-saldirinin-karsisinda-yer-almakta-asla-tereddut-gostermeyecektir->
- Türkmen, İ. (2016). TBMM tutanakları ışığında karabağ sorununa dair bir değerlendirme. *I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu*, Kastamonu, 12- 14 Mayıs.
- Veliyev, C. (2020). Azerbaycan türkiye stratejik ortaklığı: tarihi ve güncel boyutlar. İstanbul: Ötügen Neşriyat.

Hicaz Demiryolu ve Ürdün Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

The Hejaz Railway and Its Effects on Jordanian Economy

 Abdulkadir ATAR¹

¹ Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Karabük / Türkiye, a.kadir83@gmail.com

ÖZET

XVIII. asrın ortalarında İngiltere’de başlayan ve peyderpey Avrupa’da yayılan Sanayi Devrimi, insanlık tarihinin istikâmetini önemli ölçüde değiştirmiştir. Sanayi Devrimi’nden önce henüz kömür, petrol, elektrik gibi enerji girdileri kullanılmadığı/bilinmediği için üretim, su ve rüzgâr gücüne bağlı olarak sağlanan enerji birimlerine bağlıydı. Dolayısıyla üretim tesisleri de bu bölgelerde olmak durumundaydı. Yaklaşık dört bin yıllık kara taşıtı olan at arabasının yerini alan demiryolu ise üretim ve lojistik kalıplarını köklü ve radikal bir şekilde değiştirmiştir. 1830-1870 yılları arasında Avrupa’da bir ağ şeklinde kurulan demiryolu sistemi hammaddeye erişimden mezradaki tarım ürünlerinin pazarlara aktarımına kadar birçok üretim ve tüketim alışkanlığını da etkilemiştir. Osmanlı Devleti topraklarındaki ilk demiryolu, 1856 yılında İskenderiye-Kahire arasında hizmete alınmış, proje İngiliz sermayesi ile gerçekleştirilmiştir. Osmanlı’da devletin kendi finansman kaynakları ile ülke içindeki ve dışındaki Müslümanlardan toplanan yardımlarla hayata geçirilen ilk demiryolu projesi ise II. Abdulhamid döneminde, 1900-1908 yılları arasında inşa olunan ve Şam-Medine arası bir güzergâhı içeren Hicaz Demiryolu projesidir. Hicaz Demiryolu projesi yapıldığında Osmanlı tâbiyetinde olan topraklar günümüzde Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan olmak üzere üç farklı devletin sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu çalışma, Hicaz Demiryolu inşası sırasında Ürdün’de Amman yakınlarındaki el-Salt kazasında keşfedilen fosfat madeninin, keşfedildiği tarihten günümüze kadar olan süreçte Ürdün ekonomisi üzerindeki etkilerini tahlil etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hicaz Demiryolu, Ürdün İktisat Tarihi, Fosfat Madeni, Ürdün Ekonomisi.

ABSTRACT

The Industrial Revolution, which started in England in the middle of the 18th century and gradually spread in Europe, significantly changed the course of human history. Before the Industrial Revolution, since energy inputs such as coal, oil and electricity were not used/known yet, production was dependent on energy units provided by water and wind power. Railways, which replaced the animal carriage, radically changed the production and logistics patterns. Railway system, which was established as a network in Europe between 1830 and 1870, also changed many production and consumption habits from access to raw materials to the transfer of agricultural products to the markets. The first railway project in the Ottoman Empire, which was realized with the financial resources of the state and the aid collected from Muslims inside and outside the country, is the Hejaz Railway project, which was built between 1900-1908 during the reign of Abdulhamid II and includes a route between Damascus and Medina. This study aims to analyze the phosphate mine discovered in the al-Salt district near Amman in Jordan during the construction of the Hejaz Railway in terms of its effects on the Jordanian economy from the date it was found to the present.

Keywords: The Hejaz Railway, Jordanian Economic History, Phosphate Mine, Economy of Jordan.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 13 Aralık 2021

Kabul Tarihi: 27 Aralık 2021

Makale Türü

Araştırma Makalesi

ARTICLE INFOS

Article History

Received: December 13, 2021

Accepted: December 27, 2021

Article Type

Research Article

1. Giriş

Osmanlı’da demiryollarının yaygınlaşmasıyla Avrupa’da ortaya çıkan Sanayi Devrimi arasında bir ilişki bulunmaktadır. Zirâ pamuklu dokumacılıkta hammadde teminini çevre ülkelerden sağlayan İngiltere gibi Avrupa ülkeleri, Osmanlı’nın özellikle Ege bölgesindeki pamuk pazarının müşterisi haline gelmiş, buradan sağladıkları pamuk hammaddesini mamül mal olarak yine aynı pazara ihraç

ederek satmışlardır. Bu hammadde temininin lojistik desteğini sağlamak için ise İzmir-Aydın tren hattı devreye sokulmuştur. Osmanlı Anadolu’sunda ilk demiryollarının özellikle Ege bölgesinde İngiliz sermayesi ile hayata geçirilmesi bazı araştırmacılar tarafından “Merkez-Çevre” yaklaşımıyla ve/veya emperyalizmin Anadolu’ya girmesi olarak da yorumlanmıştır. Osmanlı’daki ilk demiryolu hattı ise 1856 yılında faaliyete sokulan İskenderiye-Kâhire demiryoludur (Usul, 1999: 9). Osmanlı coğrafyasındaki diğer bölgelerde de

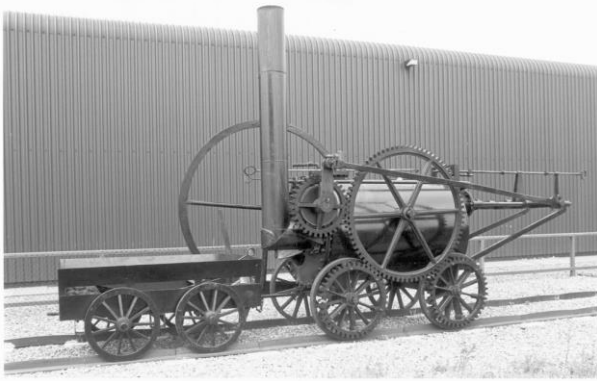
peyderpey demiryolu hatları inşa edilmeye başlanmıştır. İşte bu demiryolu projelerinden birisi de Şam-Medine arasında inşa edilen Hicaz demiryolu projesidir. Hadd-i zâtında Hicaz bölgesine bir demiryolu yapılması teklifi ilk kez 1864 yılında Amerikalı bir mühendis olan Dr. Zimpel tarafından yapılmıştı ancak bu işin ciddiyetle dikkate alınmasına vesile olan kişi, dönemin Cidde Evkâf Müdürü olan Ahmet İzzet Efendi (Arap İzzet Paşa)'dır. Ahmet İzzet Efendi, 1891 yılına ait bir raporunda, Şam-Medine arasında yapılacak bir tren hattının Osmanlı'nın dış güvenliğini sağlamasında önemli bir destek sağlayacağını bildirmekte, ayrıca bu hat sayesinde hacıların daha konforlu, hızlı ve güvenli bir hac ibadetini yapmalarının mümkün hale geleceğini belirtmişti (Usul, 1999:10). 25 Eylül 1900 yılında yani Sultan II. Abdulhamid'in tahta çıkışının 25. sene-i devriyesinde başlatılan proje 1908 yılında sona ermiş, Şam-Medine arasındaki hat 1303 km uzunluğunda olmuştur. Hattâ Hayfa hattı da eklenildiğinde 1464 kilometrelik bir uzunluğa erişmektedir. Osmanlı Devleti'ndeki diğer demiryolu hatlarından farklı olarak Hicaz demiryolu projesi tamamen iç finansman ile (dış borç temin edilmeksizin) sağlanan bir proje olma hüviyetini taşımaktadır. Hattın finansman türü, Osmanlı hazinesi, bağış ve Ziraat Bankası kredisine dayanmaktadır. Bu hat günümüzde Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan ülkelerinin içinden geçmekte olup, bu çalışmada Hicaz demiryolunun Ürdün'e olan iktisadî etkileri ve yansımaları araştırılmaktadır.

2. Bir Ulaşım Aracı Olarak Trenin Ortaya Çıkışı

Bir atın çektiği vagonlarla hizmet vermeye başlayan trenin dünyada ilk defa buhar makinesi ile çalıştığı tarih 1804'tür. İngiliz Richard Trevithick (1771-1833) tarafından icad olunan buhar motoru, George Stephenson (1781-1848) tarafından geliştirilerek lokomotif adını almış ve yeni haliyle saatte 20 mil hız yapabilme kapasitesine ulaşmıştır. George Stephenson aynı zamanda 1825'te İngiltere'de Stockton-Darlington açılan demiryolunun da bilirkişisi ve mühendisidir (Bowood, 1961:12-13). George Stephenson'un tek oğlu Robert Stephenson (1803-1859) yıllar sonra (1851) Osmanlı topraklarında (Mısır'da) yapılan ilk demiryolu projesinin başmühendisi olacaktır (Jeaffreson ve Pole, 1864).

Resim 1

Richard Trevithick'in geliştirdiği buharlı motor.

Kaynak:<https://museum.wales/articles/1012/Richard-Trevithicks-steam-locomotive/>

Resim 2

George Stephenson'un geliştirdiği "Roket" isimli lokomotifi.

Kaynak:<https://www.sspprints.com/image/198372/george-stephenson-and-the-rocket>

Stockton-Darlington demiryolu sadece mal taşımacılığı için kullanılmakta iken daha sonra (1830) yapılan Liverpool-Manchester demiryolu ise hem mal hem de insan taşımacılığını bir zaman çizelgesi ile yapan bir niteliğe sahiptir (Bowood, 1961:14). İngiltere'den sonra kıta Avrupası'nda örneğin Fransa'da ilk demiryolu 1832 yılında St. Etienne-Roan güzergâhı arasında kömür madeni ve cevherinin taşınması amacıyla hizmete sokulmuş, Almanya'da 1835 yılında Nürnberg-Fürth hattında (Kahya, 1988: 211), yine aynı yıl Belçika'da, 1838'de Avusturya'da ve 1839 yılında ise İtalya'da demiryolları faaliyetlerine başlamıştır (Uzuntepe, 2000:9).

Dünyada görülen bu ilk demiryollarının temel hedefinin gerek sanayi devrimiyle hareketli hale gelen imalat sanayii için gerekli olan hammaddelerin fabrikalara transferinin sağlanması gerekse üretilen mamul malların pazarlara erişiminin kolaylaştırılması ve dolayısıyla lojistik maliyetlerin düşürülmeye çalışması olarak düşünülebilir. İngiltere'de ortaya çıkan bu yeni yol (demiryolu) yalnızca maliyetlerin düşürüldüğü ve toplu taşımacılığın hızlı yapıldığı bir yol sistemi olmakla kalmadı, aynı zamanda toplumların sosyolojik dönüşümüne vesile olarak seyahatlerde yaşanan süre kısalımı nedeniyle boş vakitlerin artmasını ve sıradan insanlara seyahat imkânlarını sağlanmasıyla da dünya tarihi açısından önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır (Black, 2020:347).

3. Demiryollarının Osmanlı'ya Girişi

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde inşa olunan ilk demiryolu hattı yapımına 1851 yılında başlanan ve beş yıl sonra Mısır'da hizmete açılan 211 km. uzunluğundaki İskenderiye-Kahire hattındaki demiryoludur. İngiliz sermayesi ve girişimi ile açılan bu demiryolu 1869 yılında Süveyş Kanalı açılana kadar geçen süreçte bölgenin iktisadî açıdan önemli bir yolu hüviyetindedir. Kanalın devreye alınmasıyla birlikte ise eski önemini kaybetmiştir (Öztürk, 2009:51). Osmanlı topraklarının Anadolu bölgesinde inşa olunan ilk demiryolu projesi ise 1856 yılında yapımını başlanıp 1866 yılında tamamlanan İzmir-Aydın hattında yapılan demiryoludur. Anadolu'daki bu ilk demiryolu projesinin girişimcisi de bir İngiliz tüccarı ve ortaklarıydı. Bu girişimciler Osmanlı Devleti'nden imtiyâz almak için müracaat ettiğinde Osmanlı yönetimi de projeye olumlu bakmış ve demiryolunun inşası sırasında devlete ait yer üstü, yer altı ve ormanları bedava kullanabileceğine dair izni vermiştir (Kurmuş, 2007:100). Anadolu'da yapılan bir diğer demiryolu hattı ise İzmir-Kasaba Demiryolu'dur. 1864 yılında yine bir İngiliz girişimci tarafından alınan imtiyâz ile yapımına başlanan demiryolu 1866 yılında hizmete sokulmuştur (Uzuntepe, 2000: 62).

Bu tarihten sonra da 1873'te devreye giren Soci t  de Chemins de Fer Ottoman(Oman) d'Anatolie ismini taşıyan ve İstanbul-İzmit-Adapazarı-Eskişehir-Ankara-Konya g zerg hında çalışan demiryolu, 1874'te İstanbul-Bulgaristan-Yunanistan hattını oluşturan Soci t  Imp riale des Chemins de Fer de la Turquie d'Europe demiryolu, 1866'da Mersin-Adana demiryolu, 1892'de Mudanya-Bursa demiryolu, 1899'da SarıkamıŐ-Kars-Erzurum hattındaki Kafkas Demiryolları ve 1904'te Konya-Adana-Toprakkale-İskenderun-İslahiye-Meydanekbez Nusaybin-BaĒdat hattını oluşturan Soci t  Imp riale Ottoman(Oman) du Chemins de Fer de Bagdad demiryolu hizmete sokulmuştur (Hülagü, 2008, s. 20-21). BaĒdat Demiryolu yapım imtiyazı Almanlara verilmiŐ, bununla birlikte ordunun eĒitimi, silah sistemi gibi konularda ortaya çıkan asker  iş birlikleriyle birlikte Osmanlı-İngiliz ilişkileri, Osmanlı-Alman iliŐkilerine doĒru evrilmeye başlamıştır (Akyıldız ve Kurşun, 2018:18).

Resim 3

İskenderiye-K hine Demiryolu

Kaynak: İstanbul Üniversitesi II. Abdulhamid Han FotoĒraf Albümleri

Resim 4

İskenderiye-K hine Demiryolu AçılıŐ Töreni

Kaynak: İstanbul Üniversitesi II. Abdulhamid Han FotoĒraf Albümleri

4. Hicaz Demiryolu Projesinin Ortaya  ıkıŐı ve Uygulamaya Alınması

Asıl adı ile Hamidiye Hicaz Demiryolu'nun ortaya çıkıŐına dair düŐüncenin gelişimi 1864 tarihine kadar geri götürülmektedir. Hicaz Demiryolu'nun yapımına ilişkin farklı sebepler ileri sürülebilir. Bunlardan ilki, Osmanlı'nın Arap vilayetlerindeki siyasi ve asker  gücünü arttırma ya da muhafaza etme iŐtiyakıdır. Bir diĒer neden ise Müslümanların Mekke'yi ziyaret ederek if  ettikleri Hac vazifesinin lojistik unsurunu kolaylaŐtırmaktır. 1901-1908 yılında Osmanlı ordusunda askeri danıŐman olarak çalışan ve 1904 yılında padiŐah

iradesiyle teknik özü olarak demiryolunda vazife alan Auler PaŐa² (1854-1930, Carl Lorenz Auler) , Hicaz demiryolunun yapımı sırasında tuttuĒu ve sonradan (1906) yayımladıĒı notlarında, bu demiryolu sayesinde önceleri Şam'dan Mekke'ye kadar haftalarca süren, ıssız  ol ortamının getirdiĒi hastalıklar, ölümler ve tehlikeler barındıran hac yolculuĒunun artık sadece birkaç güne indirileceĒini belirtmektedir. Ayrıca Hicaz demiryolu sayesinde Müslümanların hac kolaylıĒı elde etmesiyle kalplerinin birbirlerine daha çok ısınacaĒını ve bundan bir İslâm gücü ve teŐvikinin ortaya  ıkacaĒını da belirtmektedir (Auler Paşa, 2019). İstanbul'dan Medine'ye uzanan bir demiryolu yapma projesini Osmanlı yönetimine ilk sunan Dr.Zimpel'dir (Hülagü, 2008, s. 24). Gerek Osmanlı'nın m li açıdan zor bir durumda olması gerekse proje maliyetinin y ksekliliĒi gibi unsurlardan dolayı bu ilk teŐebbüs akamete uĒramıŐtır. II. Abdulhamid (1842-1918) döneminde birçok farklı proje teklifiyle yeniden gündeme gelen Hicaz Demiryolu için sunulan en kapsamlı proje ise dönemin Cidde vakıfları müdürü Ahmet İzzet Efendi (Paşa unvanı aldıktan sonraki bilinen yaygın adıyla Arap İzzet Paşa) 'ye aittir (Hülagü, 2008, s. 24). Hicaz demiryolu 1900-1908 yılları arasında inşâ olunmuŐ olup, Şam-Medine g zerg hını kapsamaktadır. 1464 km. uzunluĒundaki bu hattın açılıŐ töreni ise II. Abdulhamid'in tahta çıkışının sene-i devriyesi olan 1 Eylül 1908'de gerçekleştirilmiştir. Hattın ilk haliyle yapılıŐ m liyeti 3.000.000 Osmanlı lirası olup, 1916 yılına deĒin yapılan ilave baĒlantı ve hatlar ile bu m liyet 4.558.000 Osmanlı lirasını bulmuŐtur (Hülagü, 2008: 40). Osmanlı'da yapılan diĒer demiryolu projelerinin aksine, Hicaz Demiryolu projesi herhangi bir dış finansmana müracaat edilmeksiniz, bir kısmı Osmanlı hazinesinden temin edilen finansman, Ziraat Bankası finansmanı, Osmanlı'daki ve diĒer ülkelerdeki Müslümanlardan toplanan yardımlardan oluŐmuŐtur. Osmanlı dışındaki Müslümanların Hicaz Demiryolları için yaptıkları baĒıŐ miktarı toplam tutarın %10'una yakın bir meblaĒ olmuştur (K t koĒlu, 2020:388). Şam-Medine hattında toplam 2666 k Ēir köprü ve menfez, yedi demir köprü, dokuz tünel, 96 istasyon, yedi gölet, 37 su deposu, iki hastane ve  c atölye inşâ edilmiştir (Top, 2016:138). Hicaz demiryolunun iŐlilik m liyeti diĒer demiryolu inŐaatlarına göre d Őuk olmuştur. Bu yönüyle Hicaz Demiryolu sadece bir demiryolu projesi deĒil, hat  zerindeki Şehirlerin kalkınması için önemli bir giriŐim olarak görülmelidir. Hicaz demiryolu, açılıŐı tarih olan 1908'den isyanlar nedeniyle bu bölgelerden çekilmek zorunda kaldıĒı 1918 yılına kadar yani ancak 10 sene hizmette kalabilmiŐtir. Hicaz demiryolu, savaş koŐullarında Osmanlı'nın askerini bölgeye sevmek etmesini engelleme g yesiyle Ürdün-Medine hattında Şerif Hüseyin (1853-1931) liderliĒindeki Osmanlı karşı Arap bedev  kabileleri tarafından o denli aĒır tahribata uĒratılmıŐtır ki savaş sonrasında da yeniden işletilmesi imkânı büsbütün ortadan kalkmıŐtır (Hülagü, 2008:44). Şerif Hüseyin üzerinden bu bedevileri Hicaz Demiryolu'nu sabote etme konusunda motive eden unsur ise Hicaz Demiryolu'nun İngilizlerin Mısır, Kızıldeniz ve Hindistan'daki çıkarlarına hanelerinden dolayı bu projeye karşı bir pozisyon almalarıdır (Akyıldız, 2019: 181). Şerif Hüseyin, İngilizler'den genel olarak Osmanlı'ya isyan etmesi neticesinde Hicaz KrallıĒını alacaĒının sözünü almış fakat İngilizler sözlerinde durmayarak Şerif Hüseyin'i aldatmıŐlardır. Hicaz Demiryolu'nun Mekke'ye kadar uzatılmamasında da yine Şerif Hüseyin'in  abalaları bulunmaktadır ( zcan, 2010:585).

² Osmanlı arŐivinde yer alan hicrî 2 Zilk de 1325 (miladi 7 Aralık 1907) tarihli bir belgeye göre Auler Paşa'ya Mecidi NiŐanı verilmiŐ, hicrî 3 Cemâziyelevvel 1320 (miladi 8 AĒustos 1902) tarihli başka bir belgede ise kendisine PadiŐah tarafından 100 Osmanlı lirası hediye edildiĒi görülmektedir (BOA, BEO, 3203 - 240153; BOA, Y..PRK.AZJ., 44-70).

1 Ocak 1906 tarihi itibarıyla Hicaz demiryoluna ait envantere bakıldığında; 30 lokomotif, 25 yolcu vagonu, 366 adet ise yük vagonu bulunmaktadır. Yolcu vagonlarından ikisi İstanbul'daki Bahriye tersanesinde imâl edilmiştir. Bu vagonlardan birisi hacıların ibadetlerini rahatça sağlama imkânı vermesi için üretilen mescit vagonu, diğeri ise özel yolcuları taşımak için üretilen I. sınıf vagonudur. Bu iki vagon istisna tutulursa tüm lokomotifler ve yolcu vagonları Almanya'da, yük vagonları ise Belçika'da üretilip getirilmiştir (Auler Paşa, 2019: 76).

Hicaz demiryolunda çalışan 35 sivil mühendis bulunmaktadır ki bunlardan 25'i yabancı, 10'u ise Türk'tür. Auler Paşa, Türk mühendislerin henüz 22 yıllık bir geçmişi olan mühendishâne³ okulunda yeni yeni yetişmeye başladıklarını, okuldan mezuniyetleri akabinde Hicaz demiryolu projesinde çalışarak pratik tecrübe imkânı bulduklarını belirtmektedir. Hicaz demiryolunun inşâsındaki en büyük fedakârlık ise Osmanlı askerlerine aittir. Gerek çöl bölgesinde yaşayan bedevilerin çalışma isteksizlikleri gerekse ucuz işgücü temini açısından demiryolu inşaatında Osmanlı askerleri çalıştırılmış, 1907 yılına doğru toplam 7.000 asker hizmette bulunmuştur (Auler Paşa, 2019:87). Auler Paşa'nın belirttiğine göre Mekke'ye kadar varması öngörülen ve ilerde Bağdat demiryolu ve Anadolu demiryolu ile de entegre edildiğinde İstanbul-Mekke arasındaki demiryolu taşıma süreleri şu şekilde olacaktır;

İstanbul-Bulgurlu 948 km, saatte 60 km (hız)	= 15,8 saat
Bulgurlu-Halep 510 km, saatte 50 km	= 10,5 saat
Hale Rayak 332 km, saatte 60 km	= 5,5 saat
Rayak-Şam 60 km, saatte 23 km	= 3 saat
Şam-Mekke 1800 km, saatte 23 km	= 78,5 saat
Toplam	= 113 saat = 4,5 gün

Kaynak: (Auler Paşa, 2019, s. 113)

5. Hicaz Demiryolu'nun Ürdün İstasyonları

Hicaz Demiryolu'nun yapıldığı dönemde Osmanlı toprakları olan Şam-Medine hattı üzerindeki şehirler, Cihan Harbi sonundan günümüze kadar gelen haliyle birçok farklı ülkenin şehirleri haline gelmişlerdir. Günümüzde Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan devletlerinin sınırları içerisinde yer alan Hicaz Demiryolları'nın Ürdün'de inşa edilen ilk istasyonu Mafrak'tır. Hicaz Demiryolları'nın Ürdün'de yer alan diğer istasyonları sırasıyla şöyledir; Samra, Zerkâ, Amman, Kasr, Lubban, Cize, Dab'a, Han ez-Zebîb, Sevak, Katrana, Menzil, Hasa, Cüruf, Uneyze, Ma'an ve Müdevvere'dir (Top, 2016, s. 138). Ürdün'deki ilk istasyon ile son istasyon arasındaki mesafe yaklaşık 410 km'dir (Auler Paşa, 2019: 50-53).

6. Hicaz Demiryolu Yapımı Aşamasında Ürdün'de Keşfedilen Fosfat Madeni Yatakları

Ürdün'de ilk kez büyük bir fosfat madeni yatağı Amman'a yakın bir Osmanlı kazası olan el-Salt'ta Alman jeolog Dr. Max Blankenhorn (1861-1947) tarafından keşfedilmiştir. Bazı kaynaklara göre Blankenhorn'un bu keşfi 1894 yılında gerçekleştirdiği belirtilmekte ise de (Hamarneh, 1985:197), kimi araştırmacılar bu tarihin 1903 (AlRayyan, Hamarneh, Sukkar, Ghaith, ve Abu-Jaber, 2019:258), kimileri ise 1908 olduğunu belirtmektedir (Tarawneh, 2008:45). Ürdün Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın 2012 yılında hazırladığı

“Ürdün'de Madencilik Sektörü” başlığını taşıyan bir broşürde de Ürdün'deki ilk fosfat madeni yatağının Hicaz Demiryolu inşaatı sırasında Amman'ın yaklaşık 15 km. kuzeyinde yer alan al-Ruseifa bölgesinde 1908 yılında keşfedildiği belirtilmektedir (Ramadna, 2012). 1891 yılında “Afrika'nın Jeolojisi” başlığını taşıyan teziyle doktora derecesini alan Blankenhorn, 1894'te Filistin, Sina ve Mısır'a yolculuk yapmış, Mısır'da jeolog ve sonra ise paleontolog olarak görev almıştır (Said, 1949:504). Blankenhorn, Lut Gölü (Bahri Lût) kıyısı ve yakınlarındaki maden, orman ve ziraî imkânlarla ilişkin teknik inceleme yapan ekipte yer almıştır (Karabulut, 2021:222). Blankenhorn'un Osmanlı devletinin hizmetinde bulunduğu dair Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde belgelere rastlanılmaktadır (BOA, BEO, 3575 - 268123; hicrî 27 Cemâziyelevvel 1327/miladî 16 Haziran 1909).

Auler Paşa, anılarında Hicaz Demiryolu'nun gelecekteki gelir kaynakları arasında el-Salt'ta bulunan bu fosfat yataklarını da zikretmektedir. Auler Paşa, Amman ile el-Salt arasında 38 km. uzunluğundaki bir tâli yolun yapılmasının gündemde olduğundan bahsetmekte, bu tâli yolun inşâsındaki asıl amacın %55-85 fosfat içeren, birkaç kilometrelik bir alanda bulunan ve derinliği 20 metre olan madenin işletilmesi ve pazarlara iletilmesi olduğunu belirtir. Auler Paşa, mevcut fosfat madeni yataklarının işletilmesi ve Avrupa piyasasına sevkini sebep olacağı lojistik maliyetinin yatırımın verimi konusunda soru işaretlerinin ortaya çıktığını, bu sebeple tâli hattın yapımından vazgeçildiğini de notlarında belirtmektedir (Auler Paşa, 2019, s. 102, 103). El-Salt kazasında keşfedilen fosfat yataklarıyla ilgili Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde birçok kayda rastlanılmaktadır. Bu belgelerden, Osmanlı yönetiminin bulunan fosfat kaynaklarının işletilmesi konusunda son derece yakın bir takipte olduklarını gözlemleyebilmekteyiz. Hicrî 1328 (miladî 1910/1911) tarihli bir belgede, önceleri Hicaz Demiryolu idaresinin uhdesinde olduğu belirtilen bu fosfat maden yatağının işletilme imtiyâzının sonradan Orman ve Maâdin ve Ziraat Nezâreti'ne iade edildiğini ifade ederek bir müzâyede ile işletme imtiyâzına talip olanların ihaleye katılabilecekleri belirtilmektedir (BOA, MV. 134-30). Hicrî 30 Recep 1327 (miladî 17 Ağustos 1909) tarihli bir Osmanlı arşiv belgesinde, el-Salt kazasında bulunan fosfat kaynaklarının işletme imtiyâzına Kudüs'te mukim Nazif el-Hâlidî isimli bir mühendis ile Fransız Mösyö Viktor Azrem isimli birinin tâlip oldukları (BOA, BEO, 3620-271454), bu kişilere işletme imtiyâzı ile birlikte Hayfa Limanı'nda yapılacak çeşitli keşifler için de devlet tarafından izin verildiği (BOA, BEO, 3822-286587) görülmektedir. Ayrıca Hicaz Demiryolu'nun Maan İstasyonu'nundan el-Salt kazasına uzanan bir tâli yolun inşâsına dair gerekli finansmanın temini için gerekenlerin yapılması konusunu içeren bir Osmanlı arşiv belgesi de bulunmaktadır (BOA, BEO, 3795-284559). Nazif el-Hâlidî ile ortağının, fosfat madeninin verimli bir şekilde işletilmebilmesi için Hayfa'da bir liman tesis edilmesi gerektiğini, ayrıca Hicaz Demiryolu'nun Maan İstasyonu'ndan maden yatağının olduğu bölgeye (el-Salt) bir tâli hattın entegre edilmesinin elzem olduğunu düşündükleri Osmanlı arşiv belgelerine yansımıştır (BOA, BEO, 3724-279256). Hicrî 15 Muharrem 1332 (miladî 14 Aralık 1913) tarihli bir Osmanlı arşiv belgesinde, Nazif el-Hâlidî ile ortağının fosfat madeni işletme imtiyâzlarının devlet tarafından feshedildiği görülmektedir (BOA, İ.T.Z.T: 1-31). Görüldüğü üzere el-Salt ve çevresinde bulunan fosfat madeninin işletilmesi için devlet tarafından çeşitli girişimlerde bulunulmuş, bu fosfat yataklarının işletilmesiyle birlikte Hicaz Demiryolu'na bir tâli yol ile bağlantı kurulması ile Hayfa üzerinden bir liman bağlantısının tesis edilmesi birlikte ele alınmış ancak bunların hiçbirisi gerçekleştirilememiş ve Osmanlı döneminde fosfat madenlerinin işletilmesi mümkün olamamıştır.

³ Auler Paşa'nın kastettiği sivil mühendis okulu, II. Abdulhamid tarafından 3 Kasım 1883 yılında kurulan Hendese-i Mülkiye Mektebi olmalıdır (Çeçen, 1998:208).

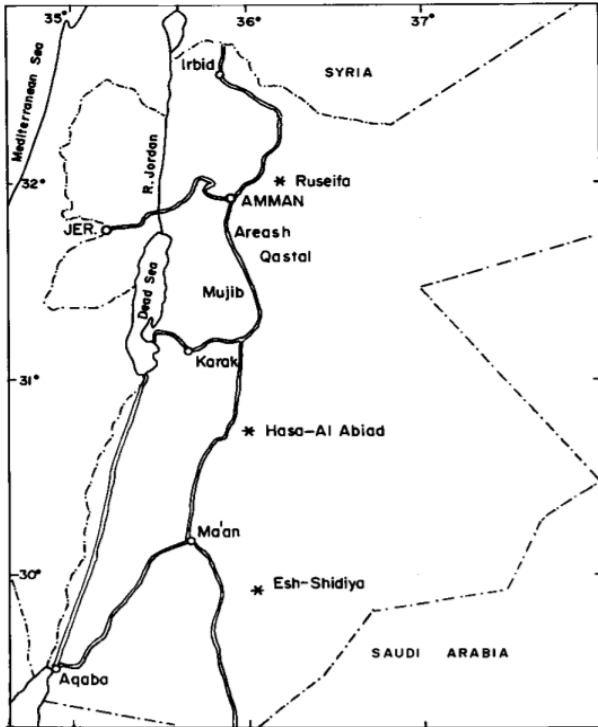
7. Osmanlı Dönemi'nde El-Salt Kazası ve Çevre Bölgeler

İdari anlamda farklı merkezlerin dahilinde olan el-Salt, Helenistik, Roma, Bizans ve İslâm devletleri döneminde el-Balkâ merkezi sınırları içerisinde yer alan bir bölgedir. Milâdî 630'ların ortalarında Bizans İmparatorluğu'ndan Emevilerin kontrolüne geçmiştir (Wood, 1995:1). 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mericidâbık Savaşı ile Memlüklerden ele geçirilen Suriye ve günümüzün Ürdün toprakları, Memlük bürokrasisinin deneyimli kişilerini ve idare anlayışını da kısmen muhafaza ederek 1918 yılının sonuna kadar 402 sene boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır (Hogan, 1991:28).

1900 yılına ait Suriye Salnâmesi'nde geçen bilgiye göre, Osmanlı döneminde el-Salt kazası, Suriye Vilâyeti'nin Kerek Sancağı'na bağlı bir kaza durumundadır. Günümüzde Ürdün Krallığı'nın başkenti olan Amman ise o tarihlerde el-Salt kazasının bir nâhiyesi konumundadır. 1900 yılı itibarıyla Amman ile el-Salt arasındaki mesafenin beş saatlik bir fark olduğu da belirtilmiştir. (Suriye Salnâmesi, 1900:410). 1914 nüfus sayımına göre el-Salt kazasının toplam nüfusu 39.995'tir. Bunların 33.496'sı Müslüman, 3.604'ü Rûm, 783'ü Katolik Rûm, 379'u Protestan, 1.733'ü ise Latin'dir. Aynı nüfus sayımına göre Suriye Vilâyeti'nin toplam nüfusu ise 918,409'dur (Karpat, 1985:178, 179). El-Salt kazasında ve Amman nâhiyesi ve çevresinde Kafkasya'dan hicret eden birçok Çerkes, Osmanlı idâresi tarafından bu bölgelerde iskân ettirilmiş, bölgenin zirâi olarak kalkınmasında da önemli katkılarda bulunmuşlardır (Hülagü, 2008:229). Hicaz Demiryolu'nun Amman'da ve diğer bölgelerdeki varlığı şehirleşmeyi ve ticarî hayatı canlandırmıştır. Hicaz demiryolu, sadece yolcu ve yük taşımacılığı ile bölge şehirleri için bir kalkınma aracı olmamış, aynı zamanda inşaat sırasında keşfedilen yer altı zenginlikleri ise o dönem fayda/maliyet açısından yeterli görülmediği için gün yüzüne çıkartılmamış fakat Osmanlı dönemi sonrasında Ürdün ekonomisi için önemli bir kaynak haline gelmiştir.

Harita 1

Ürdün'deki Büyük Fosfat Yataklarının Bulunduğu Yerler

Kaynak: (Abu-Jaber, 1993, s. 320)

Resim 5

Hicaz Demiryolu Amman İstasyonu

Kaynak: İstanbul Üniversitesi II. Abdulhamid Han Fotoğraf Albümleri

Resim 6

Hicaz Demiryolu Müdevvere İstasyonu

Kaynak: İstanbul Üniversitesi II. Abdulhamid Han Fotoğraf Albümleri

Resim 7

Hicaz Demiryolu Müdevvere İstasyonu

Kaynak: İstanbul Üniversitesi II. Abdulhamid Han Fotoğraf Albümleri

8. Fosfat Madeninin Kullanım Alanları ve Önemi

Fosfat madeni, %85-90 oranında kimyasal gübre, geri kalan kısmında ise yem, gıda, kimya ve deterjan sanayiinde kullanılan önemli bir madendir (<https://etigubre.com/Fosfat>, 2021). Gübre ise temelde doğal gübre ve sunî (kimyevî) olmak üzere iki türdür. Doğal gübreler insanlığın tarımı öğrendiği ilk dönemlerden itibaren varlığı bilinen, toprağın verimini ve ürünün kalitesini artıran unsurlar olmuştur. Romalı ve Antik Yunanlı yazarlar, hangi maddelerin gübre üretimi için daha önemli olduğu konusunda düşüncelerini dile getirmiştir. Hayvanların dışkısı, odun külleri,

çamur, baklagiller gibi doğal ürünler toprakta gübre olarak kullanılan girdiler olmuştur. Kimyasal gübrenin ortaya çıkışı ise insanlık tarihi göz önünde tutulduğunda göreceli olarak çok geç bir tarihtir. Modern gübrenin ilk ortaya çıkışı 1840 yılında bir Alman kimyager olan Justus von Liebig (1803-1873) tarafından olmuştur. İngiltere’de ise John B. Lawes, 1839’de ilk deneylerini yapan ve 1842’de üretim sürecinin patentini alan kişi olmuştur. 1843’te kirecin süperfosfatını üreten Lawes, bunu ticari bir temelde başarabilmiştir. 1853 yılına gelindiğinde İngiltere’de 14, Avusturya’da bir ve Amerika Birleşik Devletleri’nde (A.B.D.) üç firma süper fosfat üretimine başlamıştır. A.B.D.’de fosfat kayaları 1867 yılında bulunmuş ve bu tarihlerde dünyanın birçok farklı yerinde de yeni yataklar keşfedilmiştir (Russel ve Williams, 1977:260). İşte böyle bir ortamda o dönemler Osmanlı toprağı olan Ürdün ve çevresinde de Hicaz Demiryolu çalışmaları sırasında (1900-1908) fosfat kayaları keşfedilmiştir. XVIII. asrın ortasında itibaren ortaya çıkan Sanayi Devrimi, şehirleşmenin hızlanmasını, nüfusun hızlı bir surette artışı ve ziraî üretimin de ticarileşmesini sağlamış, böylece ziraî üretimin verim artışı çok daha önemli bir hâl almıştır. Böyle bir konjonktürde kimyevî gübre üretimi ve bunun kullanımı daha da önemli bir nitelik kazanmıştır. Osmanlı’da el-Salt ve çevresinde keşfedilen fosfat yatakları, Avrupa’daki kimyevî gübre üretimi için önemli bir hammadde girdisidir. Ekonomisinin temeli ziraî üretime dayanan Osmanlı’da doğal gübre kullanımı yetersizdir. Bunun birinci nedeni yetersiz hayvan gübresi, ikincisi ise gübrenin ıslanıp çürümesini sağlayacak yağış miktarının Anadolu’daki yetersizliğidir. Osmanlı’da kimyevî (sunî) gübre ise zirâî üretimin mâliyetini yükseltmesi nedeniyle uygulanamamıştır (Güran, 2013:99-100). Avrupa çiftçisi ise alıştığı bu yeni kimyevî gübre sayesinde zirâî üretimde verimliliğini artırma imkânı elde etmiştir (Güran, 2017:188). Hadd-i zâtında, Osmanlı yönetimi maden kaynaklarının ekonomileri için ne denli önemli olduğunun farkındaydı ve bu sebeple örneğin 1861 yılında ilk defa bir maden nizamnamesi çıkarmışlardı (Ortaylı, 2016:243). Fakat tüm bu girişimler ve farkındalığa rağmen Osmanlı’nın Avrupa ile bu alandaki rekabeti yetersiz kalmıştır.

9. Osmanlı Sonrası Dönemde Ürdün Fosfat Madenlerinin İşletilmesi ve Bu Madenlerin Ürdün Ekonomisine Katkıları

Osmanlı idâresinin sona erdiği tarih olan 1918’den 1920 yılına kadar Ürdün, Şerif Hüseyin’in oğlu Faysal tarafından yönetilmiştir. 1920’de Fransa tarafından ülke dışına sürülen Faysal yerini kardeşi Abdullah’a devretti ve Şarkî Ürdün Kralı unvanıyla Abdullah ülkeyi 30 yıl boyunca idare etti. 1946 yılına değin bir İngiliz mandası olarak yönetilen Ürdün Krallığı, bu tarihten itibaren bağımsızlığını ilan ederek günümüzdeki resmî adı olan Ürdün Hâşimî Krallığı olarak 1949’da uluslararası alanda tanınmış oldu. Şerif Hüseyin’in oğlu Abdullah ise kurulan bu yeni krallığın ilk kralı unvanını almış, ülkenin başkenti ise Amman olmuştur (Tomar, 2012:356).

Osmanlı döneminde bulunan fakat işletilmesi mümkün olmayan fosfat maden rezervlerinin Ürdün’de ilk işletildiği tarih 1935’tir. 1935 Temmuz’unda kurulan Ürdün Fosfat Madenleri Şirketi (Jordan Phosphate Mines Company) ilk operasyonlarına Amman yakınındaki Russaifa’da başlamıştır. Şirketin kurucusunun Amin Kawar olduğu, 1953’te şirketin kamulaştırılarak Tefik Amin Kawar ve oğullarının 1953’te yeni bir şirket kurdukları belirtilmektedir (<https://www.kawar.com/about-us/our-history>, 2021). Şirketin tarihçesinde Ürdün’deki ilk fosfat madenlerinin, 1908 yılında Hicaz Demiryolu inşaatı sırasında Russaifa ve al-Hassa bölgelerinde tespit edildiği ifade edilmektedir. Şirket 1962 yılında al-Hassa, 1979 yılında Wadi al-Abiad, 1988 yılında ise Eshidiya bölgelerinde fosfat çıkartma operasyonlarına başlamıştır. 1982’de kimyevî gübre üretimine başlayan şirket, 1992 yılında Eshidiya’da Indo Jordan Chemicals Ltd.

Co.’yu, aynı yıl Akabe’de Nippon Jordan Fertilizers Co.’yu kurmuştur. Bu yıllardan sonra da yine çeşitli gübre şirketleri kuran şirket, 2010 yılına gelindiğinde fosfat ihracını artırmak amacıyla yeni bir liman inşâ etmiştir (https://www.jpmc.com.jo/En/Pages/Our_History, 2021).

Resim 8

Ürdün Kralı Abdullah Ruseifa Fosfat Yataklarını Gezerken (1940’lar)

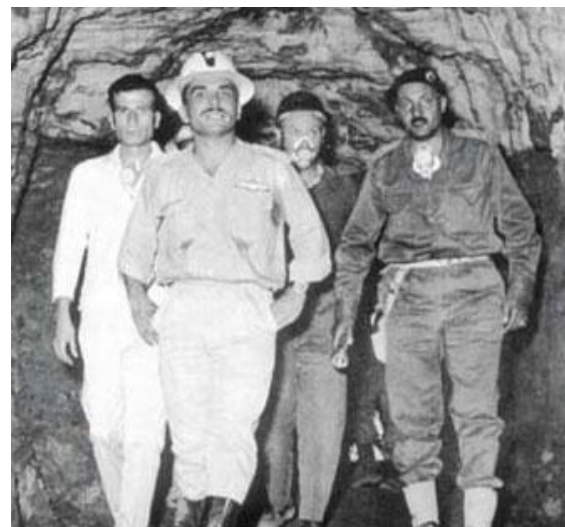

Kaynak: https://www.jpmc.com.jo/En/Pages/Our_History

Ürdün, 2019 yılı itibariyle toplam ihracatının (8,9 milyar USD) %6,5’ini (579 milyon USD) potasyumlu gübrelere, %5,68’ini (506 milyon USD) kalsiyum fosfattan, %3,17’sini (282 milyon USD) fosforik asitten ve %2,47’sini (220 milyon USD) karışık mineral ve kimyevî gübrelere sağlamıştır. Böylece ihracatının en az %17,82’si fosfat ve buna bağlı ürünlerden oluşmaktadır (<https://oec.world/en/profile/country/jor?depthSelector1=HS4Dept> h, 2021). Dış ticaret istatistiklerinden de anlaşılacağı üzere Osmanlı döneminde Hicaz Demiryolu yapımı sırasında keşfedilen fosfat yatakları, 1930’lu yılların ortasından günümüze kadar etkisini artırarak Ürdün ekonomisinin en önemli gelir kalemlerinden birisini oluşturmaktadır.

Resim 9

Ürdün Kralı Hüseyin Ruseifa Fosfat Yataklarını Gezerken (1950’ler)

10. Sonuç

Dünyada XIX. asrın ilk çeyreğinde yeni bir ulaşım aracı olarak ortaya çıkan tren ve demiryolları, insan ve mal taşımacılığında yeni bir dönemin açılmasına vesile olmuştur. İlk defa İngiltere ve ardından kıta Avrupası ve Amerika kıtasında yaygınlık kazanmaya başlayan demiryolu, Osmanlı Devleti'ne ilk kez İngiliz sermayesi ile 1851-1856 yılları arasında inşa edilen ve 211 km. uzunluğa sahip İskenderiye-Kahire hattındaki demiryolu ile girmiştir. Bu hattın ardından yapılan diğer demiryolu projeleri de genellikle İngiliz sermayesi ile yapılmış, Osmanlı'da dış finansman olmadan sadece iç kaynaklar ve başlıklarla yapılan ilk demiryolu projesi ise II. Abdulhamid döneminde 1900-1908 yılları arasında Şam-Medine arasında yapılan Hicaz Demiryolu olmuştur. Bu hattın yapımı aşamasında Ürdün'de günümüzde Ürdün'ün başkenti durumunda olan Amman'a yakın bir bölge olan el-Salt adındaki kazada yapılan inşaat kazaları sırasında fosfat madeni yatakları keşfedilmiş, bu madenin çıkartılarak işletilmesi ve Avrupa pazarlarına iletilmesi için Hicaz Demiryolu'ndan el-Salt kazasına bir tâli demiryolu yapılması gündeme gelmiş, fakat yapılan tetkikler neticesinde işletme mâliyetlerinin yatırımı karşılamayacağı düşüncesiyle bu projeden vazgeçilerek fosfat yataklarının işletilmesi gündem dışında bırakılmıştır. Dünyada ilk defa Almanya ve İngiltere'de 1840'lı yıllarda kullanılmaya başlanan kimyevî (sunî) gübre ürünü, zirâî üretimin verimliliği ve ürün kalitesi açısından getirdiği avantajlar bağlamında Avrupa ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kullanımı hızlı bir şekilde yaygınlaşmaya başlamıştır. Fosfat madenin %90 gibi önemli bir oranda kimyevî (sunî) gübrenin üretimde kullanılan bir girdi olması, bu madenin zirâî üretimin verimliliği konusunda büyük bir yatkınlık kazanan Avrupa ve Amerika piyasalarında aranan bir ürün haline gelmesine sebep olmuştur. Bahsi geçen fosfat yatakları Osmanlı dönemi sonrasında İngiliz mandası altındaki Ürdün Krallığı tarafından 1935 yılında al-Ruseifa bölgesinde işletilmeye başlanmış, yıllara sâri olarak bu fosfat yataklarındaki üretim alanları diğer fosfat maden rezervlerinin de işletilmesiyle günümüzde Ürdün dış ticaretinin en büyük ihracat kalemi olmasını sağlamıştır. Günümüzde Ürdün ekonomisinin ihracatının yaklaşık %18'lik kısmı bahsi geçen bu fosfat kaynaklarına bağlı olarak yapılan ürün kalemlerinden oluşmaktadır.

Kaynakça

A. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Dönemi Arşiv Belgeleri

BOA, BEO, 3575-268123

BOA, MV. 134-30

BOA, BEO, 3620-271454

BOA, BEO, 3822-286587

BOA, BEO, 3795-284559

BOA, BEO, 3724-279256

BOA, İ.TZT, 1-31

BOA, BEO, 3203-240153

BOA, Y..PRK.AZJ.,44-70

B. Diğer Kaynaklar

Abu-Jaber, N. (1993). Uniformitarian geochemical constraints on the genesis of Jordanian Tethyan phosphorites. *Mut'ah Journal For Research and Studies*, 8(4), 301-322.

Akyıldız, A. (2019). Osmanlıda Ulaşımın Modernleşmesi. İstanbul: Timaş Yayınları.

Akyıldız, A., ve Kurşun, Z. (2018). Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi (2. b.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

AlRayyan, K., Hamarneh, C., Sukkar, H., Ghaith, A., ve Abu-Jaber, N. (2019). From Abandoned Mines to a Labyrinth of Knowledge: a Conceptual Design for a Geoheritage Park Museum in Jordan. *Geoheritage*, 11, 257-270.

Auler Paşa. (2019). Hicaz Demiryolu İnşa Edilirken-I Şam-Maan Hattı (2. b.). (E. B. Özbilen, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Auler Paşa. (2019). Hicaz Demiryolu İnşa Edilirken-II Maan-El-Ulâ Hattı. Özbilen, E. B. (Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Black, J. (2020). İngiltere Tarihi. Yıldız, A. (Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bowood, R. (1961). *The Story of Railways*. Londra: Will&Hepworth Ltd. .
- Çeçen, K. (1998). *Hendese-i Mülkiyye Mektebi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XVII, s. 394-395.
- Frayser, H. (2018). *Sanayi Çağı*. Akarsu, B.ve Batuhan, H. (Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Güran, T. (2013). 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güran, T. (2017). *İktisat Tarihi*. İstanbul: Der Kitabevi.
- Hamarnah, M. B. (1985). *Social and Economic Transformation of Trans-Jordan 1921-1946*. Washington: The Graduate School of Georgetown University, Basılmamış Doktora Tezi.
- Hogan, E. L. (1991). *Incorporating the Periphery: The Ottoman Extension of Direct Rule Over Southeastern Syria (Transjordan) 1867-1914*. Cambridge: History and Middle Eastern Studies, Harvard University Basılmamış Doktora Tezi.
- <https://etigubre.com/Fosfat>. (2021, Aralık 12).
- <https://oec.world/en/profile/country/jor?depthSelector1=HS4Depth>. (2021, Aralık 12).
- https://www.jpnc.com.jo/En/Pages/Our_History. (2021, Aralık 12).
- <https://www.kawar.com/about-us/our-history>. (2021, Aralık 12).
- Hülagü, M. (2008). *Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu*. İzmir: Yitik Hazine Yayınları.
- Jeaffreson, J. C., and Pole, W. (1864). *The Life of Robert Stephenson*. Londra: Longman.
- Kahya, E. (1988). Türkiye'de İlk Demiryolları. *Belleten*, 209-218.
- Karabulut, I. (2021). II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Tartışmalı Bir Maden İmtiyazı: Bahr-i Lût Brom Madeni. *History Studies Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 217-240.
- Karpat, K. H. (1985). *Ottoman Population 1830-1914*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Kurmuş, O. (2007). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Kütükoğlu, M. S. (2020). *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2016). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı 43.Baskı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özcan, A. (2010). Şerif Hüseyin. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXVIII, s. 585-586.
- Öztürk, İ. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ramadna, A. (2012). *Mining Sector Current Situation and Investment Opportunities*. Ministry of Industry and Trade Jordan.
- Russel, D., & Williams, G. (1977). *History of Chemical Fertilizer Development*. Soil Science Society of America Journal, 41(2), 260-265.
- Said, R. (1949). Dr. Max Blanckenhorn (1861-1947). *American Journal of Science*, 247(7), 504-506.
- Tarawneh, K. (2008). *Jordanian Phosphate Mining History*. Fifth International Conference of Beneficiation of Phosphates, (s. 45). Rio de Janeiro.
- Tomar, C. (2012). Ürdün. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XLII, s. 354-356.
- Top, M. (2016). Hicaz Demiryolu ve Ürdün'deki Osmanlı Dönemli Tren İstasyonları . Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 135-163.
- Usul, İ. (Dü.). (1999). *Hicaz Demiryolu*. İstanbul: Albaraka Türk Yayınları.
- Uzuntepe, G. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın-Kasaba (Turgutlu) (1856-1897). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Wood, M. (1995). *A History of the Balq' Region of Central Transjordan during the Umayyad Period*. Montreal: Institute of Islamic Studies McGill University Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Probit Model ile Finansal Kriz Öncü Göstergelerinin Tahmini: Türkiye Üzerine bir Değerlendirme*

Forecasting Financial Crisis Leading Indicators with the Probit Model: An Assessment on Turkey

Mahmut ÖZBEK¹ Baki DEMİREL²

¹ Tokat Defterdarlığı Gelir Müdürlüğü, Tokat / Türkiye, mahmutozbek@hotmail.com

² Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yalova / Türkiye, baki.demirel@yalova.edu.tr

ÖZET

Finansal krizlerin sayısının ve şiddetinin artması, krizleri önceden tahmin etme ihtiyacını doğurmuş; buna bağlı olarak konuya olan ilgiyi de artırmıştır. Elbette finansal krizleri öngörebilmek oldukça yoğun çaba gerektiren bir süreçtir. Ancak, geçmişte yaşanan finansal krizler iki şeyi göstermiştir: birincisi, ekonomik tahmin göstergelerini iyileştirmek, ikincisi ekonomik krizler için iyi çalışan erken uyarı sistemleri geliştirebilmek. Bu bağlamda kriz öncü göstergeleri, ekonomide doğabilecek büyük yıkımları önlemek ve politika yapımcıların daha etkin kararlar almasına ve daha büyük kayıpların önüne geçilmesine yardımcı olması adına son derece yararlı bir araçtır. Bu gereksinim kapsamında oluşturulan çalışmanın amacı, Türkiye'nin 1992:01-2019:12 dönemi için probit model yöntemi ile kriz öncü göstergelerinin belirlenmesidir. Oluşturulan nihai modele göre; cari işlemler dengesi, gecelik borçlanma faiz oranı, Merkez Bankası rezervleri, bileşik öncü göstergeler, dış ticaret dengesi, hisse senetleri fiyat endeksi, enflasyon oranı değişkenleri ile bağımlı değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Krizler, Kriz Öncü Göstergeleri, Probit Model

ABSTRACT

The increase in the number and severity of financial crises has led to the need to predict crises; accordingly, it has increased the interest in the subject. Of course, predicting financial crises is a process that requires a lot of effort. However, past financial crises have shown two things: first, to improve economic forecasting indicators, and second, to be able to develop early warning systems that work well for economic crises. In this context, crisis leading indicators are an extremely useful tool to prevent major destructions in the economy and to help policy makers more effective decisions and prevent greater losses. The aim of the study created with in the scope of this requirement is to determine the crisis leading indicators for Turkey's 1992:01-2019:12 period with the probit model method. According to the final model created; there is a statistically significant relationship between the variables of current account balance, overnight borrowing interest rate, Central Bank reserves, composite leading indicators, foreign trade balance, stock price index, inflation rate and dependent variable.

Keywords: Financial Crises, Crisis Leading Indicators, Probit Model

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 3 Aralık 2021

Kabul Tarihi: 26 Aralık 2021

Makale Türü

Araştırma Makalesi

Sorumlu Yazar

Mahmut Özbek

ARTICLE INFOS

Article History

Received: December 3, 2021

Accepted: December 26, 2021

Article Type

Research Article

Responsible Author

Mahmut Özbek

1. Giriş

Ekonomik faaliyetlerin sistematikleşmeye başladığı antik çağlardan bu yana, ekonomik gelişmelere paralel olarak ekonomik krizlerin de yaşandığı bilinmektedir. İktisadi yaşamda insanoğlunun maruz kaldığı en önemli sorunlardan biri olan ekonomik krizler,

ortaya çıktığı andan itibaren sadece meydana geldiği ülkeleri etkilemekle kalmayıp, dünya tarihine de yön vermişlerdir.

Özellikle 1980'li yıllardan itibaren küreselleşme ve buna bağlı olarak finansal piyasalardaki şeffaflaşma süreci ile birlikte ekonomilerde dalgalanmalar daha sık görülmeye başlamış, bilgi teknolojilerindeki ilerlemeler finansal tekniklerin ve araçlarında

* Bu makale Mahmut Özbek'in TOĞÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde tamamlanan "Finansal Krizler ve Probit Model İle Krizlerin Tahmini: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme" konulu doktora tezinden türetilmiştir.

gelişmesini sağlayarak, söz konusu istikrarsızlıkların ülke ekonomileri arasındaki yayılımını hızlandırmıştır.

Günümüzde iktisat biliminin en çok tartışılan konularının başında finansal krizlerin önceden tahmin edilip edilemeyeceği ve finansal krizlerin öncü göstergelerinin belirlenmesi gelmektedir. Bu bağlamda finansal bir kriz ortamının varlığı ve krizin ne zaman çıkacağı yönünde bir öngörü oluşabilirse, gerekli tedbirler alınarak kriz önlenebilir, yani kriz yaşanmaz (Uygur, 2001: 9).

Diğer taraftan, finansal krizlerin bir takım ortak unsurları bulunmakla birlikte, genellikle finansal krizler çok boyutlu olmakta ve bir tek gösterge ile karakterize etmek pek mümkün olmamaktadır (Claessens, vd, 2014: 5).

Finansal krizlerin ülke ekonomileri üzerinde yarattığı ekonomik ve sosyal maliyetler nedeniyle, krizlere maruz kalınmaması ya da en azından kriz kaçınılması ise bu durumu minimum hasarla atlatabilmesi için erken uyarı sistemlerinin varlığına duyulan gereksinim giderek artmaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı; ekonomiye ciddi maliyetler yükleyen finansal krizlerin önlenmesi veya en azından maliyetinin azaltılabilmesi için Türkiye'nin kriz öncü göstergelerinin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda kriz öncü göstergesi olabilecek ekonomik ve finansal değişkenler, probit model tekniği kullanılarak belirlenmiştir.

2. Finansal Krizler

Mishkin (2001) finansal krizleri, ekonominin reel kesimini tahrip eden ve piyasaların etkin işleyişini bozan finansal piyasa çöktürüşleri olarak tanımlarken, Kaminsky, Lizando ve Reinhart (1997: 18) ise finansal krizleri, ani ataklar nedeniyle döviz kurunun aşırı değer kaybetmesi ya da döviz rezervlerindeki büyük miktarlardaki düşüşler veya her ikisinin bir birleşimi olarak da tanımlanmaktadır.

Finansal krizler oluşumları itibarıyla genel olarak birbirlerine benzememektedir. Bununla birlikte krizlerin birçoğunun merkezinde varlık piyasalarında meydana gelen aşırı değer kayıpları, ekonomik başarısızlıklar, likidite yetersizlikleri ve bir ülkedeki finansal bir krizin diğer ülkelere de yayılması gibi olaylar etkilidir. Ayrıca, aşırı borçluluk oranları, politik dengesizlikler, aşırı değerli kur ve uluslararası sermaye piyasalarına aşırı bağımlılık gibi faktörler, finansal kriz sürecini tetikleyen etkenler olarak kabul edilmektedir.

Finansal krizler ortaya çıkış kaynağına göre; para krizleri, bankacılık krizleri, borç krizleri ve sistematik finansal krizler olmak üzere dört başlık altında gruplanmaktadır (Delice, 2003: 63).

Diğer taraftan, finansal krizlerin nedenlerini açıklamaya yönelik farklı dönemler itibarıyla farklı teorik modeller geliştirilmiştir. Birinci, İkinci ve Üçüncü Nesil Modeller olarak anılan bu modeller, birbirlerinin eksikliklerini veya yanlışlıklarını belirtmek ya da tamamen reddetmekten ziyade, önceki modellerin yetersiz kalması nedeniyle geliştirilmiştir.

2.1. Birinci Nesil Kriz Modelleri

Birinci nesil modeller, 1970'li yıllarda Latin Amerika ve diğer gelişmekte olan ülkelerdeki para birimi devalüasyonlarının açıklanması amacıyla geliştirilmiştir. Bu modeller, ilk kez 1979 yılında Paul Krugman (1979) ve daha sonra Flood ve Garber'in (1984) makalelerinden geliştirilmiştir ve bu nedenle "KFG" modelleri olarak adlandırılmaktadır (Claessens ve Köse, 2013: 16).

Bu modellere göre krizler, makroekonomik değişkenlerdeki dengesizliklerin hükümeti sabit döviz kurunu koruyamaz duruma getirmesinden kaynaklanmaktadır.

Birinci nesil modellerde ekonomiyi krize sürükleyen nedenler; makroekonomik politikaların tutarsızlığı ve sürdürülememesi, gölge döviz kuru ile rezerv düzeyi ve spekülasyonun zamanlaması olarak belirtilmektedir (Kansu, 2006: 61-75).

Bu modellere göre kriz, uygulanan yanlış makroekonomik politikaların eseridir ve paranın reel olarak aşırı değerlenmesi, cari işlemler bilançosundaki giderek artan açıklar, rezervlerin erimesiyle birlikte meydana gelmektedir (Tay, 2007). Ayrıca, spekülasyonlar döviz rezervlerinde önemli azalmalara neden olmakta, bu durum ise merkez bankasını kuru korumaktan vazgeçmeye zorlamaktadır (Krugman, 2000:2).

2.1. İkinci Nesil Kriz Modelleri

1990'ların başlarında Avrupa Döviz Kuru Mekanizmasının (ERM) çöküşünü açıklamakta ilk nesil modellerin yetersiz kalması üzerine ikinci nesil modeller geliştirilmiştir.

İkinci nesil modeller kendi kendini doğrulayan kehanetler ve sermayenin sürü davranışı üzerinde durmaktadır. Bu modellerde politika daha esnek olup kur rejiminin korunup korunmayacağı, kısa vadeli politika esnekliği ile uzun vadeli güvenilirlik arasında bir tercih olarak ortaya çıkmaktadır. Eğer merkez bankası kriz durumunda kur rejimini savunursa, bunun bedeli ekonomide gelirin düşmesi olarak ortaya çıkacak, kuru savunmaktan vazgeçip devalüasyona razı olursa bu durumda da politikacıların güvenilirliğini yitirmesi söz konusu olacaktır.

Bu modellere göre, ülke rezervleri yeterli seviyede olsa da hükümetin amaçları ile piyasa beklentilerinin çelişmesinin, krizleri tetikleme ihtimali bulunmaktadır (Karabulut, 2002: 97).

2.2. Üçüncü Nesil Kriz Modelleri

Gerek birinci nesil gerekse ikinci nesil modeller, 1990'lı yıllarda yaşanan krizleri genel olarak açıklamakta yeterli olmuşlardır. Buna karşılık, ilk iki modelin Güney Doğu Asya krizini öngörmeye ve krizi yaşayan ülkelerin durumunu açıklamada yetersiz kalması üzerine üçüncü nesil para krizi modelleri geliştirilmiştir.

Bu modeller, döviz kurları da dahil olmak üzere varlık fiyatlarındaki dalgalanmaların neden olduğu cari işlemler bilançolarındaki hızlı bozulmaların para krizlerine nasıl yol açtıklarını araştırmaktadır. Bu modeller, finansal ve kurumsal sektörlerdeki bilanço uyumsuzluklarının nasıl parasal krizlere neden olabileceğini göstermektedir (Claessens ve Köse, 2013: 17).

Krugman'a göre (2001), üçüncü nesil modellerde krizlerin oluşum sürecinin üç temel nedeni bulunmaktadır:

- Ahlaki tehlike içeren yatırımlar, dış borç ile finanse edilen aşırı yatırımlar yapılması ve sürecin daha sonra tersine dönmesi,
- Açık ekonomilerde bankalara hücumların görülmesi (bank-run),
- Ödemeler bilançosundaki bozulmaların döviz kuru üzerinde yaptığı baskı.

Özetle bu modellerde, kırılğan bir finansal yapının bankacılık ve para krizlerinin oluşumundaki rolü ön plana çıkarılmaktadır (Tay, 2007).

Tablo 1

Para Krizlerini Açıklamaya Yönelik Modellerin Karşılaştırılması

	Birinci Nesil Modeller	İkinci Nesil Modeller	Üçüncü Nesil Modeller
Ana Kurucular	P.Krugman P.Garber R.Flood	M.Obstfeld A.Calvo A.Rose A.Valesco S.Morris	A.Rose B.Eichengreen M.Obstfeld
Temel Ekonomik Göstergeler	Mali Açıklar/GSYİH, Reel Para Miktarı, M1 Denge Fazlası.	İhracat, İthalat, Reel Döviz Kuru, Ticaret Şartları, Üretim, Reel Faiz Oranları.	Yurtiçi Krediler / Nominal GSYH, M2/Uluslararası Rezervler, M2 Çarpanı, Hisse Senedi Fiyatları, Mevduatlar, Bankacılık Krizleri.
Temel Özellikleri	Uzun vadeye odaklanılmaktadır. Benzersiz denge. Ulusal para birimine karşı spekülasyonun nedeni hükümet açıklanmış parasallaşmasıdır.	Kısa vadeye odaklanılmaktadır. Çoklu denge. Para krizi büyük ölçüde spekülasyonun beklentilerine bağlıdır.	Bu modeller, para politikasının para krizini nasıl etkileyebileceğini belirlemeye ve krizin ülkeler arasında yayılmasının nedenlerini açıklamaya çalışmaktadır.

Kaynak: Pukeliene ve Deksnite, 2010: 207.**3. Literatür Taraması**

Literatürde, kriz sayısındaki artış ve ülke ekonomileri üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılabilmesi amacıyla kriz tahmini ve erken uyarı sistemleri kullanılarak krizlerin analizine yönelik çalışmaların giderek arttığı görülmektedir. Özellikle, Krugman'ın 1979 yılında yapmış olduğu ödemeler dengesi krizleri modelinden sonra finansal krizlerin açıklanmasına yönelik yapılan çalışmaların sayısında artış gözlenmektedir.

Yapılan çalışmalarda Sinyal Yakalama, Doğrusal Olasılık Modeli, Logit/Probit modeller, VAR modeli, Markov Rejim Değişimi ve Yapay Sinir Ağı (YSA) yöntemleri kullanılmıştır. Aşağıda finansal krizlerin tahminine yönelik yapılan bazı çalışmalara yer verilmiştir.

Bu çalışmalardan hiç şüphesiz en çok bilineni Kaminsky ve Reinhart'ın (1996) geliştirmiş olduğu sinyal yaklaşımıdır. 5 gelişmiş ve 15 gelişmekte olan ülke olmak üzere toplam 20 ülkede görülen para krizlerinin incelendiği çalışmada, probit yöntemi ile belirlenen göstergelerin para krizlerini ne ölçüde öngörebileceği araştırılmıştır. Buna göre; reel döviz kurunun aşırı değerlenmesi, M1 para arzı artış hızının büyümesi, ihracat ve ithalatın azalması, M2/uluslararası rezervler oranının artması, dış ticaret hadlerinin bozulması değişkenleri para krizlerini belirlemede öncü gösterge olarak tespit edilmiştir.

Frankel ve Rose (1996) çalışmalarında, 1971 - 1992 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılarak 102 ülkenin para krizleri Probit model ile tahmin etmişlerdir. Oluşturulan modele göre döviz kurunda meydana gelen %25 veya daha fazla bir değer kaybı veya yıllık devalüasyonun %100 oranındaki bir artışı kriz olarak kabul edilmektedir. Çalışma sonuçları 1. nesil kriz modellerini destekleyici niteliktedir.

Kaminsky vd. (1998) yapılan birçok çalışmaya da öncülük eden ve para krizlerinin belirli bir sınır seviyesini geçtiği zaman kriz sinyali veren KLR modelini geliştirmişlerdir. 1970 - 1995 dönemini kapsayan çalışma, krizden önceki dönemlerde alışılmadık bir davranış sergileme eğiliminde olan çeşitli göstergelerin evriminin izlenmesini içermektedir. En iyi performans gösteren değişkenler olarak ihracat, reel döviz kurunun trendden sapmaları, M2/Brüt uluslararası rezerv oranı, üretim düzeyi ve hisse senedi fiyatları bulunmuştur.

Corsetti vd. (1998), Türkiye'de dahil olmak üzere 23 ülkeyi kapsayan çalışmalarında finansal kırılganlık, cari işlemler dengesi endeksleri, döviz rezervinin yeterliliği ve performans endeksleri ile finansal kriz arasındaki ilişkiyi analiz etmiş, Türkiye'de spekülasyon baskılarından daha çok ekonominin geçmiş trend değerlerinin finansal kriz endeksini yükselttiği sonucuna ulaşmışlardır.

Esquivel ve Larrain (1998), 30 ülkedeki meydana gelen krizler probit modeli ile analiz etmişlerdir. 1975 ile 1996 yılları arasındaki verilerin kullanıldığı model ile 60 farklı kriz başarıyla belirlenebilmiştir. Sonuç olarak, yüksek cari açık oranı, reel döviz kurlarındaki artışlar ve kişi başına düşen milli gelirdeki azalmanın krizlerin önemli birer nedeni olduğu saptanmıştır.

Krkoska (2000), 1993-1999 yılları arasında 3 aylık verileri kullanarak 4 geçiş ekonomisi (Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya) üzerine VAR modeli oluşturmuştur. Çalışmada para krizlerinin tahmininde en iyi gösterge cari işlemler açığı ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki fark olmuştur. Buna göre, bu fark GSYH'nin %5'ini aştığı zaman para üzerinde spekülasyon baskıları hissedilmektedir. Bunun dışında M2/Uluslararası rezervler ve reel döviz kuru oranındaki yıllık yüzde değişimlerde para krizlerini açıklama gücüne sahip olduğunu belirlenmiştir.

Işık vd.(2004) Türkiye'nin maruz kaldığı Nisan 1994 - Şubat 2001 krizlerinin temel nedenlerini faktör analizi tekniği ile analiz etmişlerdir. Çalışmada krizlerin nedenlerini belirleyebilmek için 1991 - 2001 dönemini kapsayan 23 değişkene ait 3 aylık veriler kullanılmıştır. Uygulanan faktör analizi tekniğine göre Türkiye'deki krizleri açıklayan üç faktörün para ikamesi, bankacılık sisteminin açık pozisyon eğilimi ve yükselen konjonktür olduğu görülmüştür.

Gerni vd. (2005), doğrusal olasılık ve logit model yöntemleri ile 1990 - 2004 yılları arasında aylık veriler kullanarak Türkiye'de yaşanan krizleri araştırmışlar, ulusal paranın aşırı değerlenmesi, sanayi üretim indeksinin düşme eğiliminde olması, ulusal MB rezervlerinin azalması, kamu gelirlerinin kamu giderlerini karşılama oranındaki düşüş, enflasyon oranlarının artması ve faiz oranlarındaki artışların istatistiksel açıdan kriz sinyali oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Altıntaş ve Öz 'ün(2007), Türkiye'de 1990 - 2005 yılları arasındaki dönemde 15 göstergeye ilişkin 3 aylık verileri kullanarak, Nisan 1994 ve Şubat 2001 para krizlerini KLR modeli ile öngörmeyi

amaçladıkları çalışmalarında, sanayi üretim endeksi, sermaye çıkışları, M2/rezerv oranı, GSMH, üretim artışı, M1, İMKB 100 endeksi, 3 aylık mevduat faizi ve reel efektif döviz kuru öncü göstergeler olarak belirlenmiştir.

Sevim (2012) çalışmasında, Türkiye’de Ocak 1992 - Mart 2011 arasındaki dönemde finansal krizlerin en başarılı öncü göstergelerini belirlemek amacıyla Kaminsky vd. tarafından geliştirilen KLR modelini kullanarak yapmış olduğu analiz sonucunda tespit edilen en başarılı göstergelerden bileşik öncü göstergeler endeksi oluşturmuştur. KLR modeline göre; ihracatın ithalatı karşılama oranı, ABD-TR gecelik reel faiz oranı farkının % değişimi, kısa vadeli dış borçlar/MB döviz rezervlerinin % değişimi, M2 para arzındaki % değişim, reel iç borç stokundaki % değişim, İhracat-İthalat/GSYH, kısa vadeli yabancı sermaye/GSYH, toplam mevduatlardaki reel % değişim, mevduat bankalarının dış yükümlülükleri/dış varlıklar en başarılı öncü göstergeler olarak belirlenmiştir.

Kesbiç vd. (2016) yapmış oldukları çalışmada, 2004 - 2015 döneminde aylık verilerden 6 göstergenin Türkiye ekonomisinin kriz erken uyarı sistemi içerisinde yer alıp almadığı araştırılmıştır. “KLR Sinyal” ve “Mutlak Sinyal” yaklaşımı yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada kullanılan göstergelerin performansları karşılaştırılmıştır. “KLR Sinyal” yaklaşımına göre en iyi performansı rezerv yeterliliği gösterirken, sanayi üretim endeksi, reel efektif döviz kuru, ithalat, yurtiçi krediler ve ihracat diğer performansı olumlu göstergeler olurken, “Mutlak Sinyal” yaklaşımına göre ise, tüm göstergelerin performanslarının eşit düzeyde başarılı olduğu görülmüştür.

4. Uygulama ve Bulgular

Bu çalışmada 1992:01 - 2019:12 dönemi aylık veri yardımıyla oluşturulan Finansal Baskı Endeksiyle kriz dönemleri belirlenerek, Sıralı Probit Model yöntemi ile Türkiye’de finansal krizlerin öncü göstergeleri olabilecek makroekonomik değişkenler belirlenmeye çalışılmıştır. Probit model, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki doğrusal olmayan ilişkiyi en etkin ölçen model olduğu için tercih edilmiştir. Analizde kullanılan değişkenler literatürde en çok kullanılan ve veri kısıtı bulunmayan değişkenlerden seçilmiştir. Finansal Baskı Endeksiyle tanımlanan finansal kriz dönemleri “bağımlı değişken olarak modele dahil edilmiştir.

Çalışmada literatürde yer alan ve kriz öncü göstergesi olarak anlamlı sonuçlar veren makroekonomik değişkenlere yer verilmiştir.

Tablo 2
Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Uygulanan İşlem	Beklenti
REZ	Rezervler	Aylık % Değişim -
RDK	Reel Döviz Kuru	Aylık % Değişim +
BIST	Hisse Senedi Fiyatları	Aylık % Değişim +
GBFO	Gecelik Borçlanma Faiz Oranı	% Oran +
FEDFO	ABD Faiz Oranı	% Oran +
EX	İhracat	Aylık % Değişim -
IMP	İthalat	Aylık % Değişim +
EXIMP	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	% Oran -

CASF	Cumhuriyet Altını Satış Fiyatı	Aylık % Değişim	+
LASF	1 Ons Altının Londra Satış Fiyatı	Aylık % Değişim	+
M1	M1 Para Arzı	Aylık % Değişim	+
M2	M2 Para Arzı	Aylık % Değişim	+
KRDHCM	Mevduat Bankalarının Kredi Hacmi	Aylık % Değişim	+
IBS	İç Borç Stoğu (Tahvil)	Aylık % Değişim	+
DBS	Dış Borç Stoğu	Aylık % Değişim	+
CID	Cari İşlemler Dengesi	Aylık % Değişim	-
DTD	Dış Ticaret Dengesi	Aylık % Değişim	-
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırımlar	Aylık % Değişim	-
ENF	Enflasyon Oranı	% Oran	+
SUE	Sanayi Üretim Endeksi	% Oran	-
BRPET	Brent Petrol Fiyatları	Aylık % Değişim	+
BOG	Bileşik Öncü Göstergeler	% Oran	-
USDEND	Dolar Endeksi	% Oran	+

Kriz öncü göstergelerinin belirlenebilmesi için öncelikli olarak kriz dönemlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Kriz dönemlerinin belirlenmesi ile ilgili literatürde farklı görüşler bulunmakla birlikte, kriz dönemlerini belirlemek üzere kullanılan araçların başında Spekülatif Baskı Endeksleri gelmektedir. Haftalık, aylık, çeyrek dönem veya yıllık olarak hesaplanan baskı endeksi, belirlenen bir eşik değeri aştığında o ekonomide kriz varlığından söz edilebilmektedir. Eşik değer olarak endeksin standart sapması kullanılmaktadır (Ural ve Balaylar, 2007: 52).

Bu çalışmada, kriz dönemlerini belirlemek üzere Eichengreen vd. (1996) tarafından oluşturulan “Finansal Baskı Endeksi” (FBE) kullanılmış olup, endekste TL faiz oranı (i), döviz kuru (e) ve brüt döviz rezervlerinin (r) ağırlıklı ortalamaya değişimleri alınmaktadır. Spekülatif baskı endeksi aşağıda yer alan formülle hesaplanmıştır (Eichengreen, Rose ve Wyplosz, 1996: 21).

$$FBE_t = \frac{\frac{\Delta e_t - \mu_e}{\sigma_e} + \frac{\Delta i_t - \mu_i}{\sigma_i} + \frac{\Delta r_t - \mu_r}{\sigma_r}}{3}$$

Formüle yer alan;

$$\Delta e_t = \left(\frac{e_t - e_{t-1}}{e_{t-1}} \right) \text{Döviz kurundaki \% değişimi,}$$

$$\Delta i_t = \left(\frac{i_t - i_{t-1}}{i_{t-1}} \right) \text{TL Faiz oranındaki \% değişimi,}$$

$$\Delta r_t = \left(\frac{r_t - r_{t-1}}{r_{t-1}} \right) \text{Brüt döviz rezervlerindeki \% değişimi ifade etmektedir.}$$

Döviz kurundaki ve TL faiz oranlarındaki % değişimdeki artış, brüt rezervlerdeki yüzde değişimdeki azalış FBE'nin büyümesine neden olmaktadır.

$$FBE = [\$/TL Nominal Döviz Kuru oranındaki \% Değişim] + [TL Faiz Oranındaki \% Değişim] - [Brüt Döviz Rezervlerindeki \% Değişim]$$

FBE hesaplanırken öncelikle endekste yer alan her bir değişken standart hale getirildikten sonra modele alınmaktadır. Verilerin standartlaştırılması, gözlem değerlerinden aritmetik ortalamalarının çıkarılıp, standart sapmaya bölünmesiyle yapılmaktadır.

Kriz dönemlerinin belirlenebilmesi için FBE'nin belli bir eşik değerini aşmış olduğunu belirlemek gerekmektedir. Buna göre;

$$\text{Eşik Değer} = \mu + \alpha\sigma \text{ dir.}$$

Formüldeki μ : FBE'nin aritmetik ortalamasını, α : sabit bir katsayıyı ve σ : FBE'nin standart sapmasını temsil etmektedir. FBE, hesaplanan eşik değerden büyük olduğu durumda kriz olduğu kabul edilmekte ve bağımlı değişken 1 değerini alırken, eşik değerden küçük olduğu durumda ise krizin olmadığı sonucu çıkarılarak, bağımlı değişken 0 değerini almaktadır.

Eşik değer hesaplanırken alınan α katsayısının kaç olacağı kriz dönemlerini belirlerken önem kazanmaktadır. Bu katsayı finansal kriz öngörüsü literatüründe 1,5 ile 3,5 arasında değişim gösteren sabit bir sayı olarak alınmaktadır. Diğer bir ifadeyle, hesaplanan endeks değerinin FBE'nin standart sapmasının α katına eşit veya fazla olması durumunda finansal bir krizin varlığına işaret etmektedir. Çalışmadaki ayların belirlemek için kullanılacak olan eşik değerin hesaplanmasında $\alpha=1,5$ olarak alınmıştır.

$$\text{FBE} \geq \mu + 1,5\sigma \Rightarrow \text{Kriz Var, } K=1$$

$$\text{FBE} < \mu + 1,5\sigma \Rightarrow \text{Kriz Yok, } K=0$$

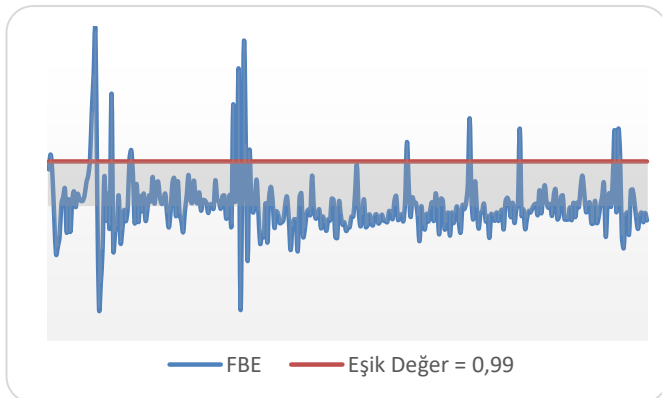
Hesaplanan FBE sonuçlarına göre eşik değeri aşan ve kriz varlığının kabul edildiği aldığı aylar Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3
Kriz Dönemleri

Yıl	Dönem
1992	Mart
1994	Ocak, Şubat, Mart, Nisan
1995	Ocak, Kasım, Aralık
2000	Eylül, Aralık
2001	Mart, Nisan, Haziran
2008	Ekim
2011	Eylül
2014	Ocak
2018	Haziran, Ağustos, Eylül

Grafik 1'de 1992:01-2019:12 dönemi için aylık verilerle elde edilen FBE değerlerinin değişimi görülmektedir. Grafikte FBE'nin eşik değerleri aştığı aylar Türkiye'de finansal bir krizin yaşandığı dönem olarak analizde yer almaktadır.

Grafik 1
Finansal Baskı Endeksi Grafliği

4.1. Verilerin Durağanlaştırılması

Zaman serilerini içeren regresyon analizlerindeki önemli bir varsayımlardan biri, incelenen zaman serisinin durağan olmasıdır. Bir zaman serisinin ortalaması zaman içerisinde sistematik bir değişim göstermezse, zaman serisi durağan olarak nitelendirilmektedir.

Çalışmada kullanılan serilerin durağan olup olmadıklarının test edilmesinde sıklıkla kullanılan birim kök testlerinden Genişletilmiş Dickey - Fuller (ADF) testi kullanılmıştır.

Analizinde kullanılacak olan değişkenlerin durağanlık seviyelerinin belirlenmesi amacıyla yapılan ADF test sonuçlarına (yalnızca nihai modelde yer alan değişkenlere ait) tablo 4'de yer verilmiştir.

Tablo 4
ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	ADF (Sabitli)		ADF (Sabitli ve Trendli)	
	Düzye	1. Fark	Düzye	1. Fark
BIST	-1.6023 (0.480)	-12.971 (0.000)*	-17.983 (0.000)	-12.962 (0.000)
CID	-2.6477 (0.084) ***	-14.420 (0.000)	-13.563 (0.000)	-13.563 (0.000)
DTD	0.6479 (0.990)	-12.160 (0.000)*	-6.6164 (0.000)	-12.259 (0.000)
ENF	3.1330 (1.000)	-9.9413 (0.000)*	1.8651 (1.000)	-10.431 (0.000)
GBFO	-0.9236 (0.780)	-15.127 (0.000)*	-2.8181 (0.191)	-15.143 (0.000)
BOG	-3.0129 (0.034) **	-11.763 (0.000)	-6.1408 (0.000)	-11.758 (0.000)
REZ	-4.1145 (0.001)*	-12.216 (0.000)	-7.2285 (0.000)	-12.215 (0.000)

Not: *, ** ve *** parametre tahminlerinin sırasıyla %1, %5 ve %10 güvenlik düzeyinde anlamlı olduklarını, parantez içerisindeki değerler ise olasılık değerlerini göstermektedir.

4.2. Ekonometrik Analiz

Serilerin durağanlıkları sağlandıktan sonra gerek verilerin ham değerleri ile gerekse doğal logaritmaları alındıktan sonra elde edilen veriler kullanılarak, kriz öncü göstergelerini belirlemek amacıyla çeşitli modeller oluşturulmuştur. Oluşturulan modellerin uygunluklarının değerlendirilmesinde ilk ölçüt olarak Akaike Bilgi Ölçütü (AIC) kullanılmıştır. AIC ölçütü, iki ya da daha çok modelin karşılaştırılmasında kullanılmaktadır. Genellikle en düşük AIC'li model en uygun model olarak seçilmektedir. AIC ölçütü bir regresyon modelinin hem örneklem hem de örneklem dışı öngörü performansının ölçülmesinde kullanılmaktadır (Gujarati, 2016: 91).

Diğer bir ölçüt olarak AIC ölçütünün alternatifi olan Schwarz Bilgi Ölçütü (SIC) kullanılmıştır. Tıpkı AIC gibi SIC değeri ne kadar düşükse model o kadar iyidir. Ayrıca SIC'te, AIC gibi bir modelin örneklem içi ve örneklem dışı öngörü performansını karşılaştırmak için kullanılır (Gujarati, 2016: 92).

Tahmin edilen modellerin genel uygunluklarının değerlendirilmesinde kullanılan diğer bir uygunluk testi de R^2 analizidir. R^2 , 0 ile 1 arasında bir değer alır ve 1'e yaklaştıkça uyum iyileşir.

Logit ve probit modellerde, R_{MCF}^2 olarak adlandırılan McFadden R^2 'si gibi, yapay R^2 denilen ve R^2 'ye benzer ölçüler kullanılmaktadır. Klasik R^2 gibi R_{MCF}^2 'de, 0 ile 1 arasında yer almaktadır. McFadden R^2 'si modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerin modele yaptığı katkıyı vermektedir.

Çalışmada, tablo 1'de verilen değişkenler kullanılarak çeşitli modeller oluşturulmuş, oluşturulan modellerden AIC ve SIC değeri en küçük, McFadden R^2 ise en büyük olan model, en uygun nihai model olarak belirlenmiştir. Buna göre, en anlamlı sonuçları veren nihai model tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5
Probit Model Tahmin Sonuçlarına Göre Kriz Öncü Göstergeleri

Değişken	Katsayı	Standart Hata	z-İstatistiği	Olasılık Değeri
C	-169.3858	64.89064	-2.610328	0.0090
CID	3.060137	1.396710	2.190961	0.0285
GBFO	14.67946	5.497134	2.670385	0.0076
REZ	-19.84926	7.832259	-2.534296	0.0113
BOG	-61.33388	23.78902	-2.578243	0.0099
DTD	-2.102204	0.799249	-2.630224	0.0085
BIST	4.708450	2.146774	2.193267	0.0283
ENF	0.905304	0.522712	1.731936	0.0833
McFadden R-squared	0.895828	Meandependent var		0.056886
S.D. dependent var	0.231973	S.E. of regression		0.086117
Akaikeinfocriterio n	0.093388	Sumsquaredresid		2.417663
Schwarzcriterion	0.184673	Loglikelihood		-7.595817
Hannan-Quinnriter.	0.129785	Deviance		15.19163
Restr. deviance	145.8327	Restr. loglikelihood		-72.91637
LR statistic	130.6411	Avg. loglikelihood		-0.022742
Prob(LR statistic)	0.000000			

$$KRZ = -169.38 + 3.060 * CID + 14.679 * GBFO - 19.849 * REZ - 61.333 * BOG - 2.102 * DTD + 4.708 * BIST + 0.905 * ENF$$

Oluşturulan nihai modele göre McFadden R^2 değeri (0.895828) modelin açıklama gücünün yüksek olduğunu göstermektedir. Modelin uyum iyiliği göstergesi olan LR istatistiğinin (130.6411) olasılık değeri $0.00 < 0.05$ olduğundan, model istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur.

Probit model sonuçları değerlendirildiğinde, kriz bağımlı değişkeni ile cari işlemler dengesi, gecelik borçlanma faiz oranı, Merkez Bankası rezervleri, bileşik öncü göstergeler, dış ticaret dengesi, hisse senetleri fiyat endeksi ve enflasyon değişkenleri ile arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki mevcut olduğu görülmektedir (GBFO, REZ, BOG ve DTD %1 anlam düzeyinde, CID ve BIST %5 anlam düzeyinde, ENF ise %10 anlam düzeyinde ekonometrik olarak anlamlı ilişki bulunmuştur.).

Merkez Bankası rezervleri, bileşik öncü göstergeler ve dış ticaret dengesi değişkenlerinde meydana gelen artışlar kriz meydana gelme olasılığını azaltırken, cari işlemler dengesi, gecelik borçlanma faiz oranı, hisse senetleri fiyat endeksi ve enflasyon değişkenlerinde meydana gelen artışlar ise kriz olma olasılığını artırmaktadır.

Cari işlemler dengesinin bozulması, ekonominin dış finansman ve döviz rezervlerine olan ihtiyacı artırmakta ve böyle bir durum ülke ekonomisinin spekülative bir saldırıya açık hale getirmektedir. Dolayısıyla cari işlemler dengesinde meydana gelen bozulmalar, finansal bir kriz meydana gelme olasılığını artırmaktadır.

Faiz oranları, ekonomide yatırımcılar ve tasarruf sahipleri arasında olduğu kadar finans ve reel ekonomik faaliyet arasında da kilit bir rol oynamaktadır. Piyasa faiz oranları, kredi arz ve talebinin etkileşiminin bir sonucu olarak belirlenmektedir. Hem işletmeler için likidite fiyatını hem de tüketiciler ve tasarruf sahipleri tarafından şimdiki tüketim karşılığında gelecekteki tüketim tercihlerini temsil etmekte ve hanelerin ve bireylerin ekonomik çıkarları arasında önemli bir bağlantı oluşturmaktadır. Öncelikle yüksek faiz oranları, borçlu durumundaki şirketlerin bilançolarını bozulmasına yol açarak, geri dönmeyen kredilerin artmasına ve bankacılık kesiminde önemli tahribatlara neden olmaktadır.

Diğer taraftan yüksek faiz oranları, kısa vadeli kar elde etmek için ülkeye yönelik fon (veya sermaye) akışlarına yol açmaktadır. Sıcak paranın çok hızlı bir şekilde piyasaların içine ve dışına yönelik hareket etme kabiliyeti nedeniyle potansiyel olarak piyasada istikrarsızlığa yol açabilmektedir. Her zaman olabilecek olan ani sıcak para çıkışları varlık fiyatlarını düşürecek ve ülkenin para biriminin değer kaybetmesine neden olarak finansal bir krize neden olabilecektir. Dolayısıyla faiz oranlarında meydana gelen artışlar finansal kriz olma olasılığını artırıcı yönde etki eden önemli bir kriz öncü göstergesidir.

MB rezervleri, hem yurt dışında hem de yurt içindeki kişilerle döviz üzerinden gerçekleştirilen işlemlerin tümünü yansıtan önemli bir kriz öncü göstergesidir. Ayrıca döviz rezervlerinin gerek miktarı gerekse niteliği krizin boyutlarını anlama ve krizin olumsuz etkisini azaltmada önemli bir strateji geliştirme aracıdır. MB rezervleri, muhtemel bir finansal krizde MB'nin piyasaya müdahale gücünü belirlemektedir. Düşük rezerv miktarının kriz riskini artırdığı bilinmektedir. Uluslararası rezervlerdeki azalması, ülkeyi spekülative bir saldırıya açık hale getirecek ve böyle bir durum ise rezervlerin erimesi, yerel paranın devalüe edilmesi veya uygulanmakta olan kur politikasına göre döviz kurunun dalgalanmaya bırakılması gibi durumlara yol açarak finansal bir kriz olma ihtimalini artıracaktır. Dolayısıyla MB rezervlerindeki artışlar finansal kriz olma olasılığını azaltıcı yönde etki eden önemli bir öncü göstergedir.

Ekonomik faaliyetlerdeki dalgalanmaları tahmin etmeye yönelik geliştirilen ve MB tarafından her ay açıklanan bileşik öncü göstergeler endeksi, ekonomik aktivitedeki dalgalanmaları önceden belirleyebilmek amacıyla geliştirilen oldukça önemli bir göstergedir. Bileşik öncü göstergeler endeksinde meydana gelen artışlar finansal kriz olma olasılığını azaltıcı yönde etki eden kriz öncü göstergesidir.

Dış ticaret dengesi yurtiçinde yerleşik kişiler ile yurt dışında yerleşik kişiler arasında gerçekleştirilen ve gümrüklerden geçen malların, ihracat ve ithalat tutarları arasındaki farktır. İhracatın ithalattan fazla olması durumunda dış ticaret fazlası, aksi bir durumda ise dış ticaret açığı oluşmaktadır. Dış ticaret dengesinde meydana gelen artışlar finansal kriz olma olasılığını azaltıcı yönde etki eden finansal kriz öncü göstergesidir.

Beklentilere ve ekonomideki yapısal değişimlere aşırı duyarlı olan BIST endeksinin, kriz dönemlerinde ortaya çıkan güvensizlik ortamı nedeni ile azalma eğilimi göstermektedir. Bu nedenle finansal bir kriz meydana gelme olasılığını öngörmek açısından, borsa endekslerindeki anlamlı düşüşler, finansal krizleri öngörmeye önemli bir öncü gösterge olabilmektedir. Ancak nihai model olarak belirlemiş olduğumuz probit model analizi sonucuna göre, BIST endeksindeki

artışlar finansal kriz olma olasılığını artırıcı yönde etki edeceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum şöyle açıklanabilmektedir. Finansal krizler genellikle varlık fiyatlarında balon gibi görünen şeyleri takip etmektedir. Balon kavramı, ekonomik bağlamda genel olarak, herhangi bir şeyin (hisse senedi, finansal varlık vb.) fiyatının temel değerini büyük bir farkla aştığı bir durum olarak tanımlanabilmektedir. Kriz öncesi dönemde hisse senedi fiyatlarında böyle bir genişleme söz konusu olursa, BIST endeksindeki hızlı yükselmeler finansal bir krizin öncü göstergesi olabilecektir. Bu nedenle, özellikle hisse senedi fiyatlarındaki artışların politika yapılar tarafından hassasiyetle takip edilmesi oldukça önemlidir.

Enflasyon oranlarının uzun süreli yüksek seviyelerde seyrettiği ülkelerde, finansal bir kriz enflasyon oranlarındaki ani ve şiddetli yükselmelere bağlı olarak meydana gelebilmektedir. Özellikle parasal genişlemeye bağlı olarak ortaya çıkabilecek enflasyon oranlarındaki artışlar finansal kriz öncü göstergesi olabilmektedir. Analiz sonuçlarına göre enflasyon oranında meydana gelen artışlar finansal kriz olma olasılığını artırıcı yönde etki eden finansal kriz öncü göstergesi olarak belirlenmiştir.

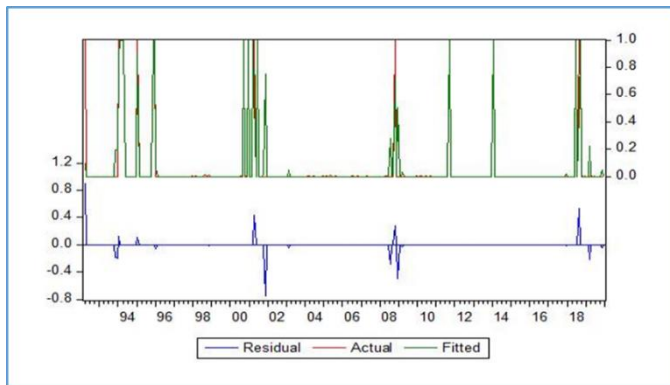
Türkiye’de aylık değişkenlerin kriz olup olmama durumunu belirlenmesinde nihai olarak belirlenen modelin genel tahmin gücü yüzde 97’dir. Nihai modelin krizleri öngörü performansı tablo 6’de verilmiştir.

Tablo 6
Nihai Modelin Öngörü Performansı

Bağımlı Değişken	Gözlem Sayısı	Uygun	Hatalı	% Uygun	% Hatalı
0	315	309	6	0,981	0,019
1	19	15	4	0,789	0,211
Toplam	334	324	10	0,970	0,030

Grafik 2’de nihai modelin, Türkiye’de kriz meydana gelme olasılığını oldukça doğru bir şekilde tahmin edebildiği görülmektedir.

Grafik 2
Nihai Modelin Öngörü Grafiği

Sonuç

Ekonomik krizler iktisat biliminin her zaman en fazla dikkat çeken konularının başında gelmektedir. Hemen hemen ekonomi kavramının oluşumuyla eş anlı olarak ortaya çıkan kriz kavramı, zaman içerisinde yaşanan krizlerin sıklığının ve şiddetinin giderek artması nedeniyle daha fazla önem kazanmıştır.

Özellikle 1980’li yıllardan sonra, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkenin finansal sistemlerini liberalize ederek sermaye

piyasalarını dışa açık hale getirmeleri, yaşanan finansal krizlerin gerek sayısında, gerek etki alanında ve gerekse şiddetinde artışlara neden olmuştur. 1990’lı yıllar ise dünya ekonomisini kökten değiştiren pek çok finansal krize sahne olmuştur.

Yaşanan krizlerin sayısındaki ve ekonomiye yüklediği maliyetlerdeki artış, ekonomistlerin finansal krizlerin açıklanmasına yönelik ilgisini artırmış ve finansal krizlerin açıklanmasına yönelik birçok teori geliştirilmiştir. Bu teorilerden ortaya çıkan önemli konulardan biri ise finansal krizlerin önceden tahmin edilip edilemeyeceği ve bu krizlerin belirtilerinin neler olduğunun tespit edilip edilemeyeceğidir. Finansal krizlerin varlığı, anlaşılması, izah edilmesi, öngörülmesi, kısaca modellenmesi ve krizle ilgili politikaların üretilebilmesi için kriz ortamının oluşup oluşmadığının ve kriz çıkıp çıkmayacağını önceden öngörülmesi oldukça önemli bir konu haline gelmiştir.

Bu bağlamda, Türkiye ekonomisinde yaşanabilecek olası finansal krizlerin öngörülebilmesinde kullanılabilecek ekonomik ve finansal değişkenlerin saptanması amacıyla yapılan çalışmada, probit model kullanılarak Türkiye’nin kriz öncü göstergeleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada öncelikle, finansal kriz literatüründe yapılmış olan çalışmalarda finansal kriz öncü göstergesi olabilecek, sadece mali sektörü değil, aynı zamanda makro, parasal ve dış sektörleri de kapsayan 23 değişken belirlenmiştir. Daha sonra Finansal Baskı Endeksi oluşturularak Türkiye’de yaşanan finansal kriz dönemleri belirlenmiştir. Kriz dönemleri ve öncü gösterge olabilecek değişkenler belirlendikten sonra, probit model kullanılarak Türkiye’nin kriz öncü göstergelerini belirlemek amacıyla çeşitli ekonometrik modeller oluşturulmuştur.

Oluşturulan modellerden AIC ve SIC değerlerinin en küçük, McFadden R² ise en büyük olan model en uygun nihai model olarak belirlenmiştir. Buna göre, en anlamlı sonuçları veren değişkenlere ilişkin nihai modele göre kriz bağımlı değişkeni ile arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunan verilerden; cari işlemler dengesi, gecelik borçlanma faiz oranı, Merkez Bankası rezervleri, bileşik öncü göstergeler, dış ticaret dengesi, hisse senetleri fiyat endeksi ve enflasyon değişkenleri Türkiye’de meydana gelebilecek finansal krizlerin öncü göstergesi olarak belirlenmiştir.

Bu çalışma ile kriz öncü göstergesi olarak belirlenen değişkenlerin, Türkiye’de meydana gelen finansal krizlerin öngörüsünde öncü gösterge olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Politika yapıcılar, belirlenen makroekonomik değişkenlerde ki ani hareketlere çok dikkat etmeli ve finansal bir krizi başlamadan önleyebilme adına göstergelerdeki aşırı oynaklığa müdahale etmelidir. Diğer taraftan, finansal krizlerin gerçekleşeceği zamanı tam olarak tayin etmek tüm ekonomilerde olduğu gibi Türkiye içinde oldukça zor bir durumdur. Ancak, bir ülkenin krizlere olan duyarlılığını artıran faktörlerin doğru olarak belirlenmesi, krizlerin öngörülebilmesi ve önlenmesi açısından son derece önemlidir.

Kaynakça

- Altıntaş, H. ve Öz, B. (2007). Para Krizlerinin Sinyal Yaklaşımı İle Öngörülebilirliği: Türkiye Uygulaması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(2): 19-77.
- Claessens, S. and Köse, A. (2013). Financial Crises: Explanations, Types, and Implications, *SSRN Electronic Journal*. <https://www.researchgate.net/publication/256045890>.
- Claessens, S., Laeven, L., Valencia, F., and Köse, A. (2014). Financial Crises Causes, Consequences, and Policy Responses. International Monetary Fund. Cataloging-in-Publication Data Joint Bank-Fund Library.

- Corsetti, G., Pesenti, P., and Roubini, N. (1998). What Caused the Asian Currency and Financial Crisis? Part I: Macroeconomic Review, NBER Working Paper No. 6833, <http://www.nber.org/papers>.
- Delice, G. (2003). Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20: 57-81.
- Eichengreen, B., Rose, A. K. and Wyplosz, C. (1996). Exchange Market Mayhem: The Antecedents and Aftermath of Speculative Attacks. Economic Policy 10(21): 249-312.
- Esquivel G. and Larrain, F. (1998). Explaining Currency Crises. Harvard Institute of Development Discussion Papers.
- Flood, R. P. and Garber, P. M. (1984). Collapsing Exchange Rate Regimes: Some Linear Examples, Journal of International Economics, 17: 1-13.
- Frankel, J. A. and Rose, A. K. (1996). Currency Crashes in Emerging Markets: Empirical Indicators. NBER Working Paper. Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research. 5437: 1-29.
- Gerni, C., Emsen, Ö. S. ve Değer, M. K. (2005). Erken Uyarı Sistemleri Yolıyla Türkiye'deki Ekonomik Krizlerin Analizi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Ekonometri ve İstatistik Dergisi. 2: 39-62.
- Gujarati, D. (2016) Örneklerle Ekonometri. Bolatoğlu, N. (Çev) Ankara: BB101 Yayınları.
- Işık, S., Duman, K. ve Korkmaz, A. (2004). Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(1): 45-69.
- Kaminsky, G. and Reinhart, M.C. (1996). The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance-of-Payments Problems. International Finance Discussion Papers. 544.
- Kaminsky, G., Lizondo, S. and Reinhart, M.C. (1997). Leading Indicators of Currency Crises. IMF Working Paper. 97(79).
- Kaminsky, G., Lizondo, S. and Reinhart, M.C. (1998). Leading Indicators of Currency Crises. IMF Staff Paper, 45(1).
- Kansu, A. (2006). Döviz Kuru Sistemleri ve Döviz Krizleri: Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri. İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Karabulut, G. (2002). Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri, İstanbul: Der Yayınları.
- Kesbiç, C. Y., Dündar, Ö. and Devrim, A. (2016). KLR "Mutlak Sinyal" Yaklaşımına Göre Türkiye Ekonomisine İlişkin Kriz Öngörüsü. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar. 53(617): 23-53.
- Krkoska, L. (2000). Assessing Macroeconomic Vulnerability in Central Europe. European Bank for Reconstruction and Development. Working Paper.
- Krugman, P. (2000). Crises: The next generation?. https://www.researchgate.net/publication/292492318_Crises_The_next_generation.
- Mishkin, F. S. (2001). Financial Policies and Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries. NBER Working Paper Series, 8087(3).
- Pukeliene, V. And Deksnyte, I. (2010). Currency Crises: Models and Their Possibility in Lithuania. Ekonomika Ir Vadyba. 15: 206-211.
- Sevim, C. (2012). Öncü Göstergeler Yaklaşımına Göre Finansal Krizler ve Türkiye Örneği. Ankara: BDDK Kitapları.
- Tay, A. (2007). Erken Uyarı Sistemleri ile Finansal Krizlerin Analizi: Türkiye ve Geçiş Ekonomileri Örneği. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- Ural, M. and Acar Balaylar, N. (2007). Bankacılık Sektöründe Yüksek Risk Alımı ve Baskı İndeksleri. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar. 44(509): 47-57.
- Uygur, E. (2001). Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri, Türkiye Ekonomi Kurumu, 2001(1): 1-40.